

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Mgr. David Procházka

**„Býti osudu k dispozici“
Život českého lékaře a politika
Emanuela Engla
(1844-1907)**

**“To Be at Fate’s Disposal“
The Life of the Czech Doctor and Politician,
Emanuel Engel
(1844-1907)**

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Luboš Velek, Ph.D.

Poděkování

Za rozhodující přispění k mé počáteční orientaci ve zvolené problematice a přijetí role odborného konzultanta této práce na FF UK děkuji PhDr. Lubošovi Velkovi, Ph.D.

Za metodické vedení mé původní diplomové práce a řadu cenných kritických připomínek děkuji prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc.

V neposlední řadě bych chtěl rovněž poděkovat manželům Bílkovým z někdejšího detašovaného pracoviště LA PNP ve Starých Hradech, díky jejichž vstřícnosti a obětavosti mi byla v plánovaném časovém horizontu zpřístupněna celá rozsáhlá Englova osobní pozůstalost.

Mgr. David Procházka

Prohlášení autora

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 30.5. 2010

.....
Mgr. David Procházka

Anotace

Práce zachycuje životní osudy českého lékaře a politika Emanuela Engla (1844-1907). Jejím cílem je tuto dosud málo známou postavu české politické scény druhé poloviny 19. století představit v celé škále jejích nejvýznamnějších aktivit. V pěti kapitolách objasňuje z jakého sociálního prostředí Engel pocházel, sleduje období jeho vzdělávání, jeho vychovatelskou činnost v zahraničí, lékařskou a posléze i politickou dráhu, která vyvrcholila jeho působením ve funkci předsedy mladočeského klubu na říšské radě v 80. a 90. letech. Práce vychází především z Englovy písemné pozůstalosti, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze a je obohacena o informace získané z řady dalších komplementárních pramenů. Je první obsáhlejší biografií, která zachycuje celé období Englova života.

Klíčová slova: Engel Emanuel, lékař, politik, básník, spolkový činovník, mladočeši.

Annotation

The thesis captures the career of the Czech doctor and politician, Emanuel Engel (1844-1907). The aim of the thesis is to introduce this as yet little known figure from the Czech political scene in the second half of the 19th century in the whole range of his most important activities. Five chapters clarify which social background Engel came from, follow the period of his education, his educational activities abroad as well as his medical and then political career, which climaxed with his work as the chairman of the Young Czech Party in the Imperial Council in the 1880s and 1890s. The thesis is mainly based on Engel's written estate, stored in the Literary archive at the Monument for National Literature in Prague and is enriched by information gained from many other complementary sources. This is the first extensive biography, which captures the whole period of Engel's life.

Keywords: Engel Emanuel, doctor, politician, poet, society's functionary, the Young Czech Party.

Obsah

Úvod	7
1. Původ, dětství a zrání (1796)1844-1862	
1.1 Rodiče.....	10
1.2 Dětství.....	13
1.3 Salon paní Englové.....	16
1.4 Antonín Jaroslav Vrťátko.....	18
1.5 Akademické gymnázium a volný čas.....	20
1.6 Exkurz: Schillerovy oslavy.....	24
1.7 Cesta k maturitě.....	31
2. Studentská léta a první zaměstnání 1862-1870	
2.1 Lékařská fakulta.....	34
2.2 Sokol.....	37
2.3 Literární spolky: od Čechoslovanu k Ruchu.....	41
2.4 Vlastní básnická tvorba.....	45
2.5 Společenský život.....	51
2.6 Všeobecná nemocnice.....	56
3. V cizích službách 1870-1879	
3.1 Vychovatelem v rodině barona Derwiese.....	58
3.2 V Tours a Paříži.....	67
4. Od lékařství k politice 1879-1888	
4.1 Život v Benešově.....	76
4.2 Cesty do Černomoří.....	82
4.3 Vstup do politiky.....	85

5. V centru mladočechů a v ústraní 1888-1907	
5.1	Předsedou mladočeského klubu.....93
5.2	Život v Karlových Varech.....105
Závěr	109
Přehled použitých zkratk	111
Prameny a literatura	112
Přílohy	116

Úvod

Jméno Emanuela Engla je známé jen nemnohým. A přece, jak již bylo naznačeno v předcházejícím souhrnu, jde o nevšední osobnost. Prvními historiky, kteří se o Engla zajímali, byli již jeho současníci Jaromír Čelakovský a Čeněk Zíbrt. Čelakovského článek nazvaný „Za Emanuelem Englem“, který vyšel v roce 1908 v Osvětě¹, měl však ještě spíše charakter vzpomínky na zesnulého přítele. Přesto obsahuje řadu důležitých faktografických informací a bilancuje Englovu politickou činnost. Čeněk Zíbrt zase pro změnu ve svém článku, uveřejněném v Časopise Musea království českého, zmiňuje Englovu úlohu v mládežnických literárních spolcích, jako byl Čechoslovan, Bratří literární, Vltavan a Ruch.² O Englovo působení v těchto spolcích se zajímal také Ferdinand Strojček.³

Po dlouholeté odmlce, kdy byl Engel víceméně zapomenut, se o něj začala zajímat až Dagmar Seňková koncem 80. let 20. století, kdy se pozornost historického výzkumu obrátila k vývoji politických hnutí 19. století. Její „Příspěvek k životopisu Emanuela Engla (1844-1907)“ se opírá především o studium dobového tisku, konkrétně časopisu Hlasy od Blaníka, jehož byl Engel zakladatelem. Přínos článku spočívá hlavně v prezentaci některých jeho politických názorů, obsažených ve sněmovních projevech.⁴

Druhou a zatím poslední studií, týkající se Englovy osoby, publikoval v olomouckém sborníku „Osobnost v politické straně“ Luboš Velek. Analyzuje v ní Englův politický a sociální profil. Oproti Seňkové využívá částečně také Englovu korespondenci, uloženou v jeho pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze a odhaluje některé zajímavé skutečnosti z Englova politického i osobního života. Tato studie je vcelku

---

¹ ČELAKOVSKÝ, Jaromír: Za Emanuelem Englem, Osvěta, roč. 38, 1908, s. 1-11.

² ZÍBRT, Čeněk: Literární společnosti z let šedesátých: Čechoslovan, Bratří literární, Vltavan, Oreb, Slavoj, Ruch. In: Časopis Musea království českého, roč. 85, 1911, s. 91-159; roč. 86, 1912, s. 234-238.

³ STREJČEK, Ferdinand: České školy básnické 19. věku, Praha 1921.

⁴ SEŇKOVÁ, Dagmar: Příspěvek k životopisu Emanuela Engla (1844-1907), in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Historický ústav ČSAV, Praha 1991, s. 137-148.

nejpřínosnější ze všech výše jmenovaných, ale přesto zůstává značně tematicky omezená.⁵

Na rozdíl od těchto dílčích studií si tato práce klade za cíl ozřejmit celý Englovův život, s ohledem na jeho vlastní časový dynamismus.

Vychází především z Englovy osobní pozůstalosti uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, která dosud nebyla mnoho využívána, jelikož není cele uspořádaná. Obsahuje informačně bohatou Englovu korespondenci s Františkem Ladislavem Riegrem, Antonínem Jaroslavem Vrtátkem, Václavem Červinkou a řadou dalších, pro Engla důležitých osob. Kromě toho fond obsahuje Englovy osobní i rodinné dokumenty, archiv spolku Ruch a dokonce i archiv Národní strany svobodomyslné, kde se nalézají mnoho cenných dokumentů o Englově politické činnosti.

Dále práce čerpá informace také z korespondence v osobních fondech Gustava Eima a Antonína Jaroslava Vrtátka, uložených rovněž v Literárním archivu a pozůstalosti Františka Ladislava Riegra v Archivu národního muzea v Praze. Pro upřesnění některých důležitých dat o Englovi i jeho rodině, jsou využity údaje z matrik, uložených v Archivu hlavního města Prahy. Englovův život také v lecčems objasňují materiály z fondů policejního ředitelství a českého místodržitelství ze Státního ústředního archivu v Praze. Za účelem objasnění Englových politických postojů byl rovněž využit zdejší fond Českého klubu na říšské radě ad.

Práce je rozdělena do pěti kapitol, z nichž jsou první dvě čteněji strukturovány, jelikož zachycují více simultánních jevů, o nichž je třeba pojednat. Zbylé tři jsou oproti nim strukturovány ztlačně méně a průběh dějů, které zachycují je jednotnější a dynamičtější. První kapitola zachycuje období od roku 1796, kdy se narodil Englovův otec, seznamuje čtenáře s Englovou rodinou, jeho dětstvím a bouřlivým obdobím jeho gymnaziálních studií a končí okamžikem jeho maturity v roce 1862. Druhá líčí jeho studentská léta na lékařské fakultě, spolkové aktivity, společenský život, první zaměstnání a je završena okamžikem Englova odjezdu do ciziny v roce 1870. Třetí kapitola pojednává o Englově

---

⁵ VELEK, Luboš: Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století, in: Osobnost v politické straně, (ed.: Pavel Marek), Olomouc 2000, s. 33-45.

vychovatelské činnosti a jeho životě v Paříži a končí okamžikem jeho návratu do vlasti v roce 1879. Čtvrtá kapitola nastiňuje období jeho života od usazení v Benešově v po jeho vstup do politiky a ujmoutí se funkce předsedy Klubu nezávislých poslanců v říšské radě ve Vídni v roce 1888. Poslední kapitola zachycuje jeho vrcholné politické období v čele mladočeského klubu a život v Karlových Varech, kde Engel v roce 1907 také umírá.

Jelikož je Englovův život pestrý a plný zvrátů, je často obtížné jej vtěsnat do zcela homogenních celků. A čím více se liší charakter a výpovědní hodnota pramenů k jednotlivým etapám jeho života, tím je disproporce větší. Aby bylo učiněno proporcionalitě za dost, jsou podkapitoly uspořádány do kapitol po chronologických úsecích tak, aby svým rozsahem přibližně odpovídaly jedna druhé. Při tom je samozřejmě přihlédnuto k přelomovým životním událostem, počínům a významným změnám dlouhodobého rázu. Přesto, ani to, co se odehrává mezi takovými dvěma mezníky, není vždy zcela obsahově konzistentní. Souhrnné názvy kapitol jsou tedy spíše rámcové, skutečné tematické vymezení se objevuje až v názvech podkapitol, které představují vlastní stavební prvky textu.

1. Původ, dětství a zrání (1796)1844-1862

1.1 Rodiče

Roku 1796 bylo Rakousko ve válce s revoluční Francií. Josef Haydn tehdy zkomponoval císařskou hymnu. V Čechách Jan Jakub Ryba složil později proslulou vánoční mši, Alois Senefelder vynalezl litografii a pražští osvícenští aristokraté založili Společnost vlasteneckých přátel umění.

V Praze se 8. března téhož roku v domě č. 818 na Koňském trhu (dnešním Václavském náměstí) narodil Terezii a Janovi Jiřímu Englovým syn. Následujícího dne byl v kostele svatého Jindřicha pokřtěn jako Josef Jan Engel⁶. Nebyl prvním, ani posledním potomkem svých rodičů. Měl ještě tři bratry⁷: Jana Jiřího (po otci), Vincence a Emanuela. Jejich otec byl pražským obchodníkem, jejich matka Terezie, která pocházela z České Kamenice, mu v obchodě pomáhala. Obchod pravděpodobně vynášel dostatek peněz, protože si mohli dovolit dvěma synům zaplatit univerzitní vzdělání. Jan Jiří a Vincenc nastoupili v otcových šlépějích obchodní dráhu, Josef a Emanuel se dali na lékařská studia.

Lékařská věda se tehdy, bez ohledu na neklidnou etapu napoleonských válek, zdárně rozvíjela, rovněž i organizace její výuky. V roce 1804 se délka studia na pražské univerzitě, potřebná k dosažení doktorátu v oboru medicíny, zvýšila ze čtyř na pět let, zejména ve prospěch klinické výuky. Roku 1810 byla zavedena výuka lékařství soudního, očního, tzv. lékařské policie ad. Tento trend pak za metternichovského absolutismu pokračoval.⁸

Josef začal studovat na pražské lékařské fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity roku 1815⁹. Po dvou letech působil jako chirurgický praktikant, 1818 jako podranlékař a 1820 již jako druhý ranhojič. 3. února 1821 se stal doktorem chirurgie a v červnu téhož roku byl jmenován asistentem chirurgické kliniky.

---

⁶ AMP, Sběrka matrik, sign. JCH N16 (1794-1807), fol. 45v.

⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 29, Parte rodiny Engellovy a Zimmerovy.

⁸ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004, s. 114.

⁹ NAVRÁTIL, Michal: Almanach českých lékařů, Praha 1913, s. 58.

Chirurgie¹⁰ pro něj představovala hlavní odborné zaměření. Byl nejvyšší čas zahájit vlastní kariéru, protože jeho otec už byl starý. 1.dubna 1822 v osmdesátém čtvrtém roce svého života zemřel.¹¹

Zatímco bratry to již dříve táhlo do víru praktického života, Josef měl větší ambice, nepřestával na sobě pracovat a vzdělávat se. V srpnu 1824 se stal doktorem lékařství, v říjnu magistrem očního lékařství. V téže době také sporadicky publikoval. V březnu 1826 se stal suplentem¹² teoretické chirurgie na lékařské fakultě a 14. prosince 1827 pak jejím profesorem s pravidelným ročním platem 1000 zl.¹³ To bylo významné, protože soukromá praxe tehdejšímu lékaři nezaručovala jistý příjem. Jeho alma mater se mu tak stala živitelkou par excellence.

Josef byl nakonec jediným z bratrů, který zůstal v Praze. Jan Jiří a Emanuel se usadili v Jihlavě. Prvý se zde věnoval obchodu, druhý, jenž úspěšně vystudoval medicínu a chirurgii jako Josef, zde přijal místo okresního lékaře. Vincenc se stal obchodníkem v Terstu.¹⁴

V roce 1833 došlo na pražské lékařské fakultě ke změnám ve výuce chirurgie. To bylo pravděpodobně příčinou toho, že se v únoru 1835 Josef Engel stal profesorem teoretického lékařství pro ranlékaře s platem 1200 zl¹⁵. V Almanachu českých lékařů se o jeho přednáškách dočteme, že byly „korrektní“ a „systematické“. Při operacích pak byl „velice obezřetným, klidným, skorem bojácným“.¹⁶

Kromě pevného platu měl ještě příjem ze soukromé praxe. Jeho výše nám však bohužel zůstává utajena, ale vzhledem k jeho lékařské erudici nepřekvapí zmínka v Almanachu o tom, že byl vyhledávaným praktickým lékařem. Finančně byl tedy dobře zabezpečen.

---

¹⁰ Chirurgie, dříve považovaná spíše za řemeslo, nabyla v této době v rámci lékařských věd významnějšího postavení, od úředních lékařů se začínala vyžadovat její znalost. HLAVÁČKOVÁ, L.-SVOBODNÝ, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990, Praha 1993, s. 42.

¹¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 29, Parte rodiny Engelovy a Zimmerovy.

¹² NAVRÁTIL, Michal: Almanach českých lékařů, Praha 1913, s. 58.

¹³ LA PNP, f. E. Engel, k. 30, Jmenovací dekrety z pražské univerzity.

To byl velkorosý plat. Pro srovnání: v 1. polovině 19. století pobíral krajský lékař pevný plat 600 zl, lékař v běžné službě 200 zl a ranlékaři ještě méně. Aby průměrný lékař uživil rodinu, musel si přivydělávat soukromou praxí. Svobodný, P.-Hlaváčková, L.: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004, s. 103.

¹⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 29, Parte rodiny Englovy a Zimmerovy.

¹⁵ Tamtéž, k. 30, Jmenovací dekrety z pražské univerzity.

¹⁶ NAVRÁTIL, Michal: Almanach českých lékařů, Praha 1913, s. 58.

Mimo své profese se Josef Engel zajímal i o společenské dění. Třicátá léta byla ve znamení vytváření společenských kroužků, usilujících o prosazení národní věci. Vydávaly se české knihy a časopisy, které propagovaly český jazyk, ve společnosti se začalo česky debatovat. Pořádaly se nejrůznější přednášky, besedy, zábavy, výlety apod. Ani Josef Engel nezůstal stranou. Byl členem Společnosti Vlasteneckého muzea v Čechách a Matice české¹⁷ a zařadil se tak k pražským předbřeznovým vlastencům. Spojení lékař – vlastenec nebylo nijak neobvyklé. Stačí připomenout J.E. Purkyně, A. Jungmanna, J.S. Presla, K.B. Presla, V. Staňka, F.C. Kampelíka, K.S. Amerlinga, J.B. Pichla, J.V. Podlipského, V.D. Lambla ad., vesměs Englovy kolegy či žáky z pražské lékařské fakulty¹⁸, z nichž někteří patřili přímo k jeho přátelům. Ve vlasteneckých kruzích se rovněž seznámil s mladým nadaným studentem F.L. Riegrem. Jeho politického vzestupu se sice již nedožije, ale Riegrovo přátelství Englově rodině v budoucnu ještě prospěje.

Na podzim 1840 Josefa Engla potkala těžká rána. 30. září zemřela jeho matka.¹⁹ 3. října ji pochovali na Olšanském hřbitově a čtyřiačtyřicetiletý profesor se navzdory svému čínorodému životu pravděpodobně začal cítit osamělý.

Na počátku čtyřicátých let se blíže seznámil s Johannou Barborou Zimmerovou, dcerou staroměstského obchodníka s uměleckými předměty Františka Zimmera a jeho ženy Veroniky. Johanna byla o celých 22 let mladší než on, narodila se 26. května 1818 v domě U červeného vozu (č. 732) v Dlouhé třídě. Zimmerovi měli celkem šest dětí. Syny Karla, Bedřicha, Vincence a dcery Terezii, Alžbětu a Johannu. Když 11. května 1842 František Zimmer v 80. roce svého života zemřel, neměla ještě Johanna zajištěnou budoucnost. Její bratři Karel a Vincenc sloužili u vojska. První byl rytmistrem u hulánů, druhý posádkovým auditorem. Obě sestry byly už provdány. Johanna, štíhlá tmavovlasá mladá žena s velkýma výraznýma očima, se Josefu Englovi zalíbila natolik, že požádal o její ruku.

---

¹⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 29, Parte rodiny Englovy a Zimmerovy.; TIEFTRUNK, Karel: Dějiny Matice české, vyd. František Řivnáč, Praha 1881, s. 36.

¹⁸ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004, s. 104.

¹⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 29, Parte rodiny Englovy a Zimmerovy.

Novomanželé se zabydleli v domě U dvou zlatých klíčů (č. 98) ve Spálené ulici na Novém městě. Josef Engel byl značně vytížen prací, když nebyl na univerzitě, věnoval se své soukromé klientele. Přesto si však našel čas i na přijímání návštěv. Snad už tehdy zde došlo ke zrodu jakéhosi salonu²⁰, ovšem chápáno v kontextu tehdejšího pražského měšťanského prostředí. To bylo pro paní Johannu vítaným zpestřením života, který byl jinak naplněn převážně péčí o domácnost. Již od konce třicátých let se v řadách pražských obrozenců ozývaly hlasy po zainteresování něžného pohlaví, které doposud nejvíce podléhalo společenským konvencím, do práce pro národ. „Žena – tak soudil Tyl – se musí stát řečištěm, kudy bude čeština proudit do zněmčených měšťanských kruhů.“²¹ Ženy měla motivovat možnost se ukázat, prezentovat „v českých zábavních a vzdělávacích kroužcích“, „tanečních zábavách a posléze i bálech“, „v českých salonech“. Měšťanský salon nebyl ve čtyřicátých letech 19. století v Praze zcela nový. Sporadicky se objevuje už od konce 18. století, ale jako první český vlastenecký salon obvykle bývá označován až salon u Fričů, který se začal scházet v Pasířské ulici koncem třicátých let 19. století.²²

Společnost u Englů se pravděpodobně vytvořila někdy v první polovině čtyřicátých let. Maryša Radoňová–Šárecká tento salon dokonce označuje za „nejstarší z ryze českých velkých salonů“, ale takové tvrzení je přehnané.

Společenská zábava v domě U dvou zlatých klíčů však měla být záhy zastíněna dvěma událostmi zásadního významu. První radostnou, druhou tragickou.

1.2 Dětství

Dne 20. října 1844 se sem dostavila porodní bába Josefa Klouzalová ze Starého města. Manželům Englovým se narodil syn. Sedm dní nato byl farářem Janem Novotným v kostele Nejsvětější Trojice pokřtěn jako Emanuel Ladislav Josef.²³ Za kmotru mu byla jeho babička Veronika Zimmerová. Kmotrem se mu stal přítel jeho otce, lékař a univerzitní profesor Jan Svatopluk Presl, který mu později bude pedagogem.

²⁰ Tento termín je tedy třeba chápat spíše v uvozovkách.

²¹ SAK, Robert: Rieger. Konzervativce nebo liberál?, Praha 2003, s. 49.

²² LENDEROVÁ, Milena: Pražské salony a kávové společnosti v 19. století, in: Documenta Pragensia XVIII, Praha 2000, s. 200, 204.

²³ AMP, Sbírká matrik, sign. TRS N6 (1841-1845), fol. 149v-150.

Proč dostal právě jména Emanuel Ladislav Josef? Jméno Josef je bezesporu po otci²⁴, Emanuel pravděpodobně po strýci (okresním lékařem v Jihlavě), ale u jména Ladislav to zřejmé není. Snad po populárním básníkovi Františku Ladislavu Čelakovském, který se v létě toho roku objevil v Praze, nebo prostě z důvodů vlasteneckých, estetických či ještě jiných. Pro svou matku však byl (a to po celý život) jednoduše – Emánek.

Emanuelův otec Josef se však ze svého syna dlouho netěšil. Pravděpodobně při výkonu svého lékařského povolání se počátkem roku 1845 nakazil břišním tyfem. Dne 17. ledna, okolo deváté hodiny večerní, v nedožitých 49 letech nemoci podlehl²⁵. Průběh nemoci byl zřejmě rychlý, protože ani nezanechal závěť. 20. ledna byl pohřben na Olšanech a následující den byla za jeho duši v kostele Nejsvětější Trojice odsloužena mše. Emanuelovi byly tehdy právě tři měsíce.

Poručenské záležitosti spravoval v této době pražský magistrát. Ten určil Johannu Englovou za mateřskou poručnici²⁶. Jako vdově po univerzitním profesorovi ji bylo zajištěno slušné hmotné zabezpečení. Josef Engel po sobě rovněž zanechal nezanedbatelný kapitál, který měl Emanuel po dosažení zletilosti převzít a z něhož jim plynul pravidelný finanční příjem. Nedostatkem tedy nebyli přímo ohroženi. Vedle matky byl Emanuelovým spoluporučníkem, jenž měl rovněž dohled nad jeho dědictvím, rada vrchního zemského soudu, právník a pozdější významný politik Antonín Strobach. Po jeho smrti 1856 jej vystřídal ještě právník Václav Vrzák, jenž tuto úlohu plnil až do šedesátých let.

Na podzim roku 1851, kdy se Praha nacházela ještě uprostřed porevolučního výjimečného stavu, nastoupil malý Emanuel na c.k. českou hlavní školu. Ta byla umístěna v bývalém piaristickém konviktu v ulici Na příkopě a posléze v Panské. Fungovala zde už od roku 1848. Jejím ředitelem byl od počátku Karel Slavoj Amerling, původním vzděláním lékař, který se věnoval pedagogické činnosti. Toto místo přijal poté co zkrachoval jeho projekt národního vzdělávacího ústavu Budče. Kromě povinností ředitele se zde věnoval hlavně

---

²⁴ Po letech jej bude jeho zaměstnavatel, ruský statkář Sibirjakov, v korespondenci oslovovat „Emanuel Osepovič“. Jméno „Josef“ zde tedy vystupuje jako naprosto zřejmé „otčestvo“, jméno po otci. LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Sibirjakov Englovi 6.4. 1883.

²⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 29, Parte rodiny Englovy a Zimmerovy.

²⁶ AMP, f. MHMP I – Judiciale (nezařazený), sign. III A 580.

výuce frekventantů učitelského kurzu, který se při hlavní škole nacházel. Pod jeho vedením byla škola, ve srovnání s jinými, více zaměřena na český jazyk a věcné vyučování.

Emanuelovi náhle začal nový režim. Každý den, vyjma neděle a svátky, musel do školy, kde jej čekala dopolední i odpolední výuka, celkem 22 hodin týdně. Volné bývalo v týdnu jen jedno odpoledne. Odpočinout od školy si mohl o kratších prázdninách během roku a o prázdninách hlavních, které následovaly po jeho uzavření.

V době, kdy sem Emanuel chodil, byl u českých vlasteneckých rodin ústav značně oblíben. V jednotlivých třídách se běžně tísnilo přes 80 žáků. Kdo byli Emanuelovi spolužáci? Většinou šlo o děti řemeslníků, obchodníků a různých živnostníků. Inteligence tu nebyla zastoupena mnoho, nejvíce dětmi z úřednických a učitelských rodin²⁷.

První třídu, kde se Emanuel ocitl, učil v nižším oddělení Vincenc Bíba, který byl jedním z nejmladších členů učitelského sboru. Ve vyšším oddělení Josef Bačkora. Ten již dříve působil v Čáslavi, nabyl zkušenost se soukromým vyučováním, a účastnil se Amerlingových budečských porad. Zmínění učitelé Emanuela seznamovali se základy mluvnice a pravopisu, čtení, psaní, počtů a věcního vyučování. Do tajů náboženství jej zasvěcoval kaplan od Panny Marie před Týnem Jan Karel Škoda. Na konci školního roku (10.srpna) se Emanuel mohl matce pochlubit vysvědčením s celkovým hodnocením „výborně“. Jen v „psaní“ jej Josef Bačkora ohodnotil pouze „výtečně“²⁸. Přesto jej tato činnost nadchla. Již v březnu sestavil své matce první krátký dopis²⁹ a psal si deník, jehož osud byl ovšem takový, jak už to zpravidla u raných dětských deníků bývá – záhy od psaní upustil. V jeho pozůstalosti se nedochoval.

Po prázdninách šel do druhé třídy, kterou měl na starosti František Tesař. Tesař náležel k nejvýznamnějším osobnostem ústavu. V revolučním roce 1848 byl ve Vídni členem komise pro nápravu školství, poté byl předsedou budečských porad a redaktorem časopisu Posel z Budče. V tomto roce Emanuelovi

---

²⁷ AMERLING, Karel Slavoj: Dějiny první hlavní české školy a kursu učitelského, in: Památce Amerlingově. Časové otázky a rozpravy pedagogické XIV., Praha 1908, s. 5-26. O české hlavní škole též ŠAFRÁNEK, Jan: Školy české, Praha 1913, s. 89-93.

²⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Vysvědčení z c.k. české hlavní školy v Praze.

²⁹ LA PNP, f. E.Engel, k. 30, Engel matce 2.3. 1852.

k dosavadním předmětům nově přibyl „místopis a zeměpis vlasti“ a „počátky německého jazyka“. Některé předměty byly také nově modifikovány. Čtení bylo obohaceno o přednášení a psaní o kreslení. Právě tyto dva předměty mu způsobily problémy. Na vysvědčení za první pololetí má „čtení a přednášení“ oceněno známkou „dobře“, v druhém pololetí si to sice opraví, ale pro změnu dostane trojku z „psaní a kreslení“.

Chování má výborné, a to po celou dobu docházky na hlavní školu. V druhém pololetí druhé třídy je za to však dokonce oceněn tzv. „Odměnou pro dobré dítě“³⁰, barevným diplomem, z něhož na něj hledí zemští patroni a andělíci.

Třetí třídu vedl učitel Josef Walter, muž, jenž byl výrazný svou snahou o sebevzdělávání (zvláště metodiku výuky přírodních věd), ale jenž byl o to méně výrazným vlastencem. V předmětu zvaném „písemnosti“ se Emanuel seznamoval s formuláři různých písemností, nově měl také „zeměpis a dějepis“. Vedle náboženství jej katecheta J. K. Škoda seznamoval s „biblickou historií“ a „evangeliem“. Na pololetním vysvědčení se Emanuelovi objevila třikrát známka „dobře“, a to z předmětů „mluvnice česká“, „písemnosti“ a „psaní a kreslení“. Poslední vysvědčení z druhého pololetí třetí třídy se v Englově pozůstalosti, bohužel, nedochovalo.

Hlavní škola Emanuela vybavila nezbytným základem pro život i další studium. Byla prostředím, v interakci s nímž se počaly pozvolna rozvíjet jeho vlastnosti, profilovat jeho zájmy, formovat jeho osoba. Maminčin jedináček se zde dostal do kontaktu s dětmi z různých sociálních skupin. Bez vlivu na Emanuela rovněž nezůstalo více či méně zjevné vlastenectví zdejších učitelů. S významnými osobnostmi národního života ale přišel do styku jinde – přímo doma.

1.3 Salon paní Englové

V období po smrti Josefa Engla se paní Johanna s Emanuelem přestěhovali do domu zvaného „Stará rychta“ (č. 404) v Rytířské ulici. Byt se nacházel v druhém patře a čítal přibližně šest pokojů: předsíň, kuchyň, Emanuelův pokoj, pokoj

---

³⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Odměna pro dobré dítě.

jeho matky, jídelnu a salon.³¹ Emanuelův přítel od dětských let a budoucí zeť Františka Ladislava Riegra, Václav Červinka, bude na svou první návštěvu u Englů po letech vzpomínat takto:

„Pokoje zdály se mi úpravné, ale tmavé [...]. Největším dojmem na mne působily veliké, jak se mi zdálo „starožitné“ olejové obrazy, veliký mnohoramenný pozlacený svícen, jenž visel z prostředka stropu salonu, a hladké, vyleštěné podlahy...“³²

Do tohoto prostředí tedy paní Englová zvala své hosty. Zde byla naprosto svrchovanou domácí paní a múzou v jedné osobě. Dle Radoňové –Šárecké byla skutečnou salonní dámou, jež „žila jen pro společnost a cele se jí věnovala“³³. Díky tomu si udržela i přízeň dřívějších přátel svého manžela. K okruhu přátel a známých rodiny Englových patřili novinář a pedagog Vilém Gabler, lékař a tehdejší dopisovatel Národních novin Vilém Dušan Lambl, historik a politik Anton Heinrich Springer, malíř Antonín Machek, právník, vychovatel a spisovatel Antonín Jaroslav Vrtátka³⁴. Václav Červinka se domníval, že příbytek paní Englové byl v 50. letech „jediným českým salonem“³⁵.

Později sem chodili Riegrovi, Braunerovi a hosté z jejich okruhu, právník a profesor statistiky a politických věd Eberhard Antonín Jonák, filozof a pedagog prof. Josef Durdík, fyzik a meteorolog prof. Václav Karel Bedřich Zenger, architekt Josef Zítek, budoucí žena skladatele Zdeňka Fibicha Betty Hanušová, spisovatel a znalec slovanských jazyků prof. Josef Kolář, slovanský filolog dr. Adolf Patera.³⁶ Rovněž baronka Matilda Villaniová s dcerou. Dle Radoňové-Šárecké³⁷ měla paní Englová pohostit i půvabnou slečnu z Bleylebenu, údajnou milenkou samotného císaře Františka Josefa. Spíše než politické a učenecké debaty se tu pěstovala zábava, hudba a zpěv.

---

³¹ ČERVINKA, Václav: Z jarního rašení národního života v letech 1855-1865, in: Osvěta, roč. 42, 1912, s. 372.

³² Tamtéž.

³³ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Salony, Praha 1920, s. 82.

³⁴ VELEK, Luboš: politický a sociální profil politického vůdce v 19. století, in: Osobnost v politické straně, (ed.: Pavel Marek), Olomouc 2000, 33-45, s. 35.

³⁵ ČERVINKA, V.: c.d., s. 439.

³⁶ SAK, Robert: Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté, Praha-Litomyšl 2003, s. 15.

³⁷ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Salony, Praha 1920, s. 82.

Paní Jana se živě zajímala o veřejné dění, měla pověst ženy obdařené „velikou dobrosrdečností“ a k tomu „zvláštním společenským taktem a bystrozrakem“³⁸. A to nejen mezi českými vlastenci. Ruský slavista a publicista Alexandr Fedorovič Hilferding, který měl zájem o zprávy o české literární a naukové činnosti a národním životě, ji například v dopise žádal, aby působila na určité lidi, kteří by se mohli stát korespondenty časopisu Ruská beseda. Píše v něm o jejím přímo „magnetickém vlivu“³⁹.

Kromě Hilferdinga si paní Englová krátkodobě dopisovala ještě s jedním pozoruhodným mužem mimo český horizont. Byl jím slavný anglický černošský herec (amerického původu) a divadelní režisér Ira Aldridge, který ji okouznil při představení v Praze 1853. Dlouhodoběji korespondovala s Augustou Braunerovou, Matildou Villaniovou a především s A.J. Vrtátkem⁴⁰, s nímž navázala důvěrný vztah.

1.4 Antonín Jaroslav Vrtátka

Antonín Jaroslav Vrtátka byl o tři roky starší než paní Englová, narodil se 29. května 1815 v Benátkách nad Jizerou. V letech 1827-1833 absolvoval gymnázium v Mladé Boleslavi. Následující dva roky strávil na pražské filozofii, poté se věnoval studiu práv. Jeho spolužáky zde byli Josef Bojislav Pichl, Václav Svoboda, František Šohaj, Václav Vladivoj Tomek, František Břetislav Trojan, kníže Jerzy Lubomirski, Václav Štulc, ad. S Františkem Ladislavem Riegrem, který byl o tři roky mladší, zde uzavřel celoživotní přátelství, utužené 1837 nezapomenutelnou prázdninovou cestou na Moravu, do Dolních Rakous, Uher (včetně Slovenska), Haliče a Slezska. Cestou se seznámil s řadou osobností slovenské kultury a politiky. Po ukončení studií nastoupil 1840 jako vychovatel v rodině barona Hildpranta, s nímž strávil i několik zim v Itálii. Domácím učitelem byl i v rodině Františka Palackého⁴¹. V Benátkách dokonce učil syny lombardsko-benátského místokrále arcivévody Rainera češtinu, dějepis a národopis. 1847 přijal místo vychovatele u hraběte Harracha, kde

³⁸ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Salony, Praha 1920, s. 82.

³⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 30, Hilferding Englové 8.3. 1856.

⁴⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 30.

⁴¹ SAK, Robert: Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté, Praha-Litomyšl 2003, s. 46.

působil do roku 1851. Pak se definitivně usadil v Praze. Intenzivně se zabýval řeckou filozofií a usiloval o profesuru na univerzitě. Marně. V této době se stal Emanuelovým vychovatelem. 1851 byl kooptován do Komise pro ustanovení vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálky, kde bylo jeho úkolem vytvořit matematickou a filozofickou terminologii. Dva roky poté byl zvolen členem Sboru musejního pro vzdělání řeči a literatury české, 1854 ustanoven mimořádným členem Královské české společnosti nauk.

Vrťátkovi byla vlastní činorodost a ctižádost. Už od studentských let se snažil si vydobýt vavříny uznání na poli beletrie. Od druhé poloviny 30. let psal pod pseudonymem J.V. Benátský básně, prosté romantické povídky s historickými náměty i cestopisy, které publikoval ve Květech a almanachu Vesna. Pokusil se rovněž o román (Kletba), který však kvůli cenzuře nemohl být vydán. Náročnější čtenáře, jak dal 1837 v Časopise českého muzea najevo František Palacký, ovšem Vrťátkovy výtvořiny nijak nenadchly. Vrťátko se tedy posléze raději zaměřil na psaní článků odborných. I v učeneckých kruzích zaujal svou úvahou o českém původu tvůrce knihtisku Guttenberga, kterou zveřejnil 1840 v časopise Vlastimil. V době oblíbenosti spiritistických seancí na sebe v Lumíru (1853) například upozornil kuriózním článkem O pomykání těles. V roce 1854 redigoval almanach nazvaný Perly české, vydaný Maticí českou „na památku slavného příjezdu J.J. c.k. veličenstva Františka Josefa a Alžběty“ do Prahy. Tím se politicky přihlásil ke konzervativcům.⁴² Pro paní Englovou, její salon a jejího syna, byl osobností bezesporu pozoruhodnou.

Vrťátko dostal své pověsti renomovaného vychovatele a Emanuela si brzy získal. Přistupoval k němu shovívavě a trpělivě a měl plné pochopení pro různé tužby jeho dětské duše. Dokázal jej zaujmout, ale zároveň se přiblížit jeho dětskému světu. Emanuelovi, který neměl možnost poznat svého otce, a doma byl neustále jen v péči žen, se Vrťátko stal vítaným otcovským přítelem, mužem, který mu imponoval. V jejich rané korespondenci nalezneme oslovení „Milý Emánku!“ a „Můj nejmilejší Vrťátko!“⁴³. Ctihodný spisovatel a vědec pro

---

⁴² STREJČEK, Ferdinand: Naši buditelé v Benátkách nad Jizerou, Benátky nad Jizerou 1936, s. 18-28.; NAVRÁTIL, Michal: Almanach československých právníků, Praha 1930, s. 497-498.; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, Aion CS 1997, d. XXVI, s. 1056-1057.

⁴³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 16.6. 1855.

Emanuela ve svém rodném Pojizeří obětavě sbíral „chalcedony a jaspisy“ a napomínal ho: „Buď hodný a dělej vždy radost Tvé drahé mamince“. ⁴⁴

1.5 Akademické gymnázium a volný čas

Po ukončení hlavní školy se paní Englová rozhodla dát svého syna studovat na staroměstské akademické gymnázium v Klementinu. To bylo předním ústavem pro děti z českých vlasteneckých rodin. Odtud vyšly největší osobnosti české kultury a politiky. Ač šlo o gymnázium české, už od dětí, které sem byly přijímány, se vyžadovala základní znalost němčiny, neboť nařízením ministerstva kultu a vyučování číslo 6 386/805 z 27. června 1853 bylo stanoveno: „Žádný žák z hlavní školy nemá do gymnasia přijat býti, který by všecky předměty německy nemohl slyšeti a též latině na základě německého jazyka se učití“⁴⁵. Na hlavní škole nepůsobil německý jazyk Emanuelovi žádné obtíže. Navíc snad mohl slyšet němčinu i doma, protože jeho matka ji dobře ovládala a hojně užívala v písemném styku.

15. září 1854 byl na akademickém gymnáziu slavnostně zahájen nový školní rok. Po svatém Václavu se Emanuel dostavil do Klementina k přijímací zkoušce a posléze byl zapsán. Za každé pololetí se platilo 6 zlatých školného. Počet žáků, který škola přijímala, byl omezen, jelikož každý ročník měl jen jednu třídu. Ústav tehdy navštěvovalo 297 českých a 49 německých studentů. Navíc sem docházelo 26 českých a 14 německých privatistů⁴⁶. Počet žáků v jednotlivých třídách se blížil padesáti. Dne 1. října Emanuelovi začala škola. Žáci byli ve třídě rozsazeni dle vysvědčení: lepší do předních lavic, horší do zadních. Světlo ve třídě bylo nedostatečné, zvláště v zimě, ale nikdy se zde nesvítilo. Ve škole měl Emanuel 24 vyučovacích hodin týdně. Výuka byla rozdělena na dopolední, která začínala v osm hodin ráno a odpolední, která byla od dvou. Středeční a sobotní odpoledne bývala volná. Každý školní den začínal ranní bohoslužbou

---

⁴⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 7, Vtřátko Englovi 22.7. 1852.

⁴⁵ Cit. dle ŠAFRÁNEK, Jan: Školy české, Praha 1913, s. 110.

⁴⁶ Programm des k.k. akademischen Staats-Gymnasium zu Prag am Schlusse des Schuljahres 1855, Tiskem u Jaroslava Pospíšila, Praha 1855, s. 21.

v Zrcadlové kapli. Žákům bylo doporučováno se jich účastnit, avšak povinná byla účast na nich pouze v neděli.⁴⁷

Ředitelem gymnázia byl do roku 1857 Josef Paděra, který mimo to ještě vyučoval matematiku. Emanuelovým třídním profesorem byl Alois Unschuld. Učil němčinu, kterou s ním měl Emanuel tři hodiny v týdnu, a latinu. Byl německé národnosti, starý laskavý pán a zkušený pedagog, který oslovoval studenty „Kinderchen“ a uznal-li to za vhodné, uměl vypravovat anekdoty až „stěny školní se otřásaly srdečným smíchem“⁴⁸. Bývalý Vrťátkův spolužák z práv František Šohaj učil Emanuela češtinu (3 hodiny týdně) a latinu (8). Latina byla nejvíce časově dotovaným předmětem a tak není divu, že koncem druhého pololetí již Emanuel složil v tomto jazyce gratulaci Vrťátkovi k svátku.⁴⁹ Zeměpis a matematika byly po třech hodinách týdně a vyučoval je Josef Balda. Tentýž učil i přírodopis, který byl jen dvě hodiny týdně. Dvě hodiny bylo rovněž náboženství, které přednášel dobrodušný dr. Inocenc Frencl.⁵⁰ Pouze náboženství a český jazyk se přednášely česky, všechny ostatní předměty německy. 31. července školní rok skončil. Emanuelovi se jej však nepodařilo uzavřít. Onemocněl a nemohl být vyzkoušen a ohodnocen, musel to dohnat později.

V druhém ročníku, kde se ocitl po prázdninách, se předměty obměnily jen nepatrně: zeměpis byl vystřídán dějepisem. Do třídy chodilo 48 žáků. Jen dva z nich byli Němci. Německy také hovořili dva ze tří Emanuelových židovských spolužáků. Židovští žáci však, na rozdíl od Němců, uměli česky.⁵¹ Do třídy nově přibyl syn právníka a velkostatkáře z Ostředka Václav Červinka. Chlapec z venkovské vlastenecké rodiny neovládal dostatečně němčinu a cítil se zde zpočátku nesvůj. Emanuel, který se již zařadil mezi ty, „kdož vynikali příležitostně, zvláště šlo-li o nějakou švandu neb taškařici“, s uzavřeným Václavem navázal přátelství. To jim vydrželo po celý život.

---

⁴⁷ HELLER, Servác: Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického, d. II, b.m. 1918, s.

⁴⁸ ČERVINKA, Václav: Z jarního rašení národního života v letech 1855-1865, in: Osvěta, roč. 42, 1912, s. 278.

⁴⁹ LA PNP, f. E.Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 1855.

⁵⁰ Programm des k.k. akademischen Staats-Gymnasium zu Prag am Schlusse des Schuljahres 1855, Tiskem u Jaroslava pospíšila, Praha 1855, s. 16-17.

⁵¹ ČERVINKA, Václav: c.d., s. 274.

Díky Červinkovi si můžeme o jedenáctiletém Emanuelovi udělat konkrétnější představu:

„Engel byl tehdy asi o půl hlavy větší než já, [...] měl rysy obličeje ostřejší, kostnatější. Zvláště na podlouhlém rovném, skoro ostrém nose a pevné, dosti silné bradě bylo to znáti. Vůbec byl jeho obličej nápadně podlouhlý, suchý, pleť poněkud nahnědlá a nemnohou červení v tvářích zbarvené. Ústa neměl malá, ale nikterak hrubá, s jemnými pysky. Vedle toho činily celou tvář jeho skoro neobyčejně výraznou bohaté, černé, v přirozených kadeřích zlehka se vlnící vlasy, které nosil vždy dlouhé, a neobyčejně veliké, pohyblivé hnědé oči [...]. Tělo byl neobyčejně štíhlého a hubeného...“⁵²

Své tmavé vlasy, hnědé oči a štíhlou postavu patrně zdědil po matce. Paní Englová ráda dbala o eleganci svého syna. Zvláště v zimě se Emanuelův oděv lišil od oděvu jeho spolužáků a u některých vyvolával i posměšky:

„Kdežto téměř všichni principisté⁵³ nosívali buď malé hladké černé čapky se štítkem anebo zimní těžké pokrývky hlavy, omotávající krky nezbytnými dlouhými vlněnými šálami, a neměli teplého zimního oděvu nikdy dosti, míval Engel kulatý světlešedý měkký klobouček, krk vždy holý, lehký kratinký světlý kabátek, [...] pouze po kolena sahající nohavice, tmavé punčochy a vysoké šněrovací botky, a přehazoval si přes ramena kratičký světlešedý kolový plášť, skoro pouhý límec, který kryl jeho hubené tělo málo přes pás k bokům a silně připomínal pláštěky španělských grandův ze 16. století...“⁵⁴

Ze své přirozenosti (a v zimě i vlivem svého lehkého oděvu), se Emanuel rychle pohyboval. Byl hbitý a živý. To postřehl i třídní profesor Unschuld, který za Englovými kázeňskými prohřešky neviděl zlou vůli, ale jeho „Queksilbertemperament“. V porovnání s Červinkou se Engel jeví jako aktivní, extrovertní a nezávislý. Vlivem společenského prostředí doma mu byl vlastní „lehký a uhlazený způsob obcování s lidmi“. Neostýchal se a byl zdravě sebejistý, někdy i jízlivý. Ve vztahu k Červinkovi jsou u něj patrné určité náznaky vůdčího chování. Nechyběla mu ani jistá duchapřítomnost. Například ve škole: „Byl-li vyvolán, nezarázil se, [...] dovedl se nějak vyprostiti z nebezpečí...“

Do učení ho doma občas museli nutit. Jaké plody to ale přineslo, nevíme, jeho vysvědčení se nedochovala. Po prázdninách, které Emanuel snad trávil na venkově, vstoupil do gramatiky neboli třetího ročníku. Počet hodin se mu zvýšil na 26. Ubylo němčiny (jen 2 hodiny) a latiny (6 hodin), zato nově přibyla řečtina

---

⁵² ČERVINKA, Václav: c.d., s. 276.

⁵³ Žáci druhého ročníku.

⁵⁴ ČERVINKA, Václav: c.d., s. 276.

(5) a místo přírodopisu fyzika (3).⁵⁵ V této době se u Emanuela projevil dosud skrytý cit pro poesii. V jedné z hodin češtiny se dobrovolně rozhodl zarecitovat Čelakovského báseň *Odrodilec*, kterou si samostatně zvolil a směl ji přednést z katedry. Svým výkonem „elektrisoval celou třídu, ba překvapil i samého učitele“⁵⁶. To od rozpustilého Engla nikdo nečekal. V horizontu několika let začne sám koketovat s poezií vlastními nesmělými výtvary.

Prázdniny trávil s matkou tento rok na letním bytě v Křivoklátu, odkud pocházela jeho babička Veronika Zimmerová. Bydleli zde v domě č. 55 u Martina Kubly. Zaujal jej tu nejen malebný hrad, ale také v domě rozvěšené podobizny Lajose Kossutha, Karla Havlíčka Borovského a Františka Ladislava Riegra s heslem „Nedejme se!“⁵⁷.

Ve čtvrtém ročníku se Emanuelovi rozvrh hodin v podstatě nezměnil, co se však změnilo byl ředitel. Na místo Josefa Paděry byl jmenován proněmecky orientovaný Josef Hofmann. Třináctiletý Emanuel četl romány, a jak se tříbila jeho čeština s mírně škodolibou radostí opravoval gramatickou nedůslednost Vrtátkových dopisů. Letní prázdniny trávil se svou matkou, na doporučení rodiny Navarrových, tentokrát na Komorním Hrádku v Posázaví. Odtud nebylo daleko do Ostředka, takže se Emanuel mohl setkat i s přítelem Václavem Červinkou a paní Englová s paní Červinkovou, s níž se znala od dívčích let.

Výuka v pátém ročníku se rovněž lišila jen nepatrně. Ubylo češtiny (jen 2 hodiny týdně), přibýlo matematiky (4 hodiny) a fyziku opět vystřídal přírodopis. Ve svém volném čase Emanuel v teplé části roku hrával míčové hry, v zimě se účastnil oblíbeného koulování, po celý rok různých klukovských dobrodružství. Vždy byl jedním z předních iniciátorů. O dobrodružné povaze čtrnáctiletého Engla svědčí i následující příklad. Byl li doma pověřen, aby zašel ke slečnám Macháčkovým (neteře F.L. Riegera), které také navštěvovaly salon paní Englové, „činilo mu zvláštní potěšení překvapiti je tím, že se vyšplhal z malé zahrádky za jejich bytem nějakým způsobem do prvního patra a vskočil oknem do bytu“⁵⁸.

---

⁵⁵ Programm des k.k. akademischen Staats-Gymnasium zu Prag am Schlusse des Schuljahres 1855, Tiskem u Jaroslava Pospíšila, Praha 1855, s. 16-17.

⁵⁶ ČERVINKA, Václav: c.d., s. 373.

⁵⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 25.8. 1857.

⁵⁸ ČERVINKA, Václav: c.d., s. 440.

Emanuel se kromě Václava Červinky přátelil s Vojtěchem Fričem (synem známého pražského advokáta a podnikatele Josefa Friče), Jaromírem Čelakovským (synem slavného českého spisovatele a slavisty Františka Ladislava Čelakovského), hrabětem Václavem Kounicem, Josefem Sládkem, Ivanem Klicperou (synem známého českého dramatika a někdejšího ředitele akademického gymnázia) a Robertem Bartelmusem. Většina z nich byla mladších než on. Přezdívali Emanuelovi „Anděl“⁵⁹. (Tato translace jeho příjmení, vezmeme-li v potaz jeho projevy uličnictví, nemohla být prosta ironie.) S nimi Emanuel chodil na vycházky do pražského okolí a vyměňoval si „názory i city“. Spolu vedli první debaty o veřejných událostech.

Zvláště koncem školního roku o významné události nebyla nouze. V květnu Rakousko vstoupilo do války se Sardinii a po červnových porážkách u Magenty a Solferina, bylo v červenci nuceno uzavřít příměří. O prázdninách 1859 byl Emanuel opět s matkou v Komorním Hrádku. Chodíval navštěvovat rodinu lesmistrových Navarrových do nedaleké Obory, Červinkovi do Ostředka a rodinu svobodného pána Karla Villaniho na jeho statek Střížkov. V době, kdy zde v poklidu trávil své volné dny, dostal ve Vídni nechvalně proslulý ministr Alexandr Bach propouštěcí dekret. To signalizovalo, že starý absolutismus je na odchodu.

Po prázdninách Emanuel vstoupil do sexty. Rozvrh se shodoval s předchozím ročníkem, jen o hodinu ubylo matematiky. Sotva začal školní rok, objevila se na obzoru kulturní událost, která v něm rozezněla strunu nacionalismu. Ten mu měl ve spojení s jeho vrozenou aktivitou přivodit jistou nepříjemnou zkušenost, která poznamená jeho další život.

1.6 Exkurz: Schillerovy oslavy

Od října se Praha připravovala na oslavu stého výročí narození velkého básníka a dramatika německého romantismu, Friedricha Schillera. Tato manifestace úrovně německé kultury, jejíž datum se nápadně shodovalo se dnem, kdy měl být uzavřen v Curychu mír, snad měla i zmírnit hořkost červnové porážky rakouských zbraní a odvrátit pozornost od neslavného

---

⁵⁹ ČELAKOVSKÝ, Jaromír: Za Emanuelem Englem, in: Osvěta, roč. 38, 1908, 1-11, s. 1.

odstoupení většiny Lombardska Sardinii. Německé i české pražské noviny přinášely stále konkrétnější a ucelenější program akce. K její realizaci byl sestaven „ústřední komitét“, v jehož čele stanul univerzitní rektor a renomovaný přírodovědec, profesor August Emanuel Reuss.⁶⁰ Vyvrcholením Schillerových oslav měl být pochodňový průvod, který se měl shromáždit v Klementinu a odebrat se na Valdštejnské náměstí, kde měli účastníci pod Schillerovou bystou vyslechnout slavnostní projevy. Průvod měli tvořit čtyři hudební sbory, členové technického ústavu, umělci a členové výtvarné akademie, akademický senát, univerzitní doktoři a studenti, zástupci řemesel, knihtiskaři, knihkupci, městská rada se slavnostním výborem a měšťané. Cestou se měl průvod zastavit u pomníků císařů Františka I. (jenž povýšil Schillera do šlechtického stavu) a Karla IV. a provolat jim slávu.⁶¹ Českým nacionalistům a zvláště části radikálních studentů byla tato akce trnem v oku. Viděli v ní manifestaci přináležící Prahy k německému kulturnímu okruhu.

Prvního listopadu ráno, místo účasti na bohoslužbě, Emanuel pročítal „troje německá vyzvání“⁶², vyvěšená u vchodu do Klementina. V prvním stálo, že univerzitě „především náleží slaviti Schillera“, v druhém bylo určeno místo a čas shromáždění průvodu, třetí nabízelo vstup do výboru. V duchu svých představ o vlastenectví vytáhl Emanuel nůž a za hlídkování spolužáka Veselého, jenž se zde objevil, udělal na každý plakát kříž. Zanedlouho to ukázal svému příteli, z kvinty Karlu Krausovi, který šel právě z kostela. O rok starší repetent Kraus projevil v tomto směru ještě větší nadšení než on a začal vývěsky trhat. Emanuel se k němu přidal. Na místě zanechali „roztržené cáry [...], aby vidět bylo, že zúmyslně vyzvání jsou potrhána“⁶³. Později se sem opět vrátili, aby zde mezi nimi a dvěma německými studenty došlo ke krátké slovní roztržce, v níž se Kraus proti Schillerově oslavě otevřeně vyslovil. Nakonec šel Emanuel s Krausem k němu domů, kde zosnovali, že zhotoví vlastní českou vývěsku proti slavnosti. Ještě téhož dne večer Emanuel sepsal následující provolání:

„Hanba Čechům, jestli kdo z nich sníží se zúčastněním slavnosti Schillerovské !
– Ctíme Schillera, co ducha velikého, pohýbajícího literaturou veškerého

⁶⁰ SÚA, f. České místodržitelství Praha – prezídium 1855-1859, k. 433, sign. 6/1/43.

⁶¹ Pražské noviny, č. 258, 1.11. 1859, s. 3; č. 266, 10.11. 1859, s. 3.

⁶² LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Vzpomínky na Schillerovu slavnost (autograf), b.d.

⁶³ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Vzpomínky na Schillerovu slavnost (autograf), b.d.

vzdělaného světa, ale neřekni nikdo, že Čechové tak již zapomněli se nad vlastní slávou, že cizím národům v posměch se vydávají !, ctíme Schillera a vše co v národu jakémkoli vznešeného se zrodilo, ale skvrnou bylo by nám věčnou, kdybychom slávu jemu vzdávali, jakoby národu slovanskému náležel ! – Vy Němci, chtěli jste nám upřít, co nejsvětějšího chováme⁶⁴, chtěli jste zničit a dílem podvodníka lecjakého učinit, co dokazuje vám, jak vysoko skvěli se lidskostí hrdinští předkové naši, kdy vaši ještě hrdinové z lebek nepřátelův krev pívali ! - , a my máme se v posměch dát vám samým, byste jásat mohli, že dokončili jste veliké to dílo, že poněmčili jste nás, že Praha naše německým jest městem !? Toho bohdá nedočkáte se na nás ! Vy jste jsoucí, my budoucí !
Ctitelové vlastí slovanských.⁶⁵

Z obavy, aby nebylo jeho písmo poznáno, dal provolání následující den Krausovi, který se zavázal nechat jej někým opsat. Třetího listopadu Kraus ukázal Emanuelovi opis, ale ten nebyl spokojen, neboť byl „plný chyb“. Večer jej tedy sám opsal pozměněným písmem. Další den měl Emanuel opis s sebou ve škole. Kvůli jeho neopatrnosti jej zahlédl spolužák Vendling, sedící za ním, jehož otec pracoval u policie. Pátého listopadu ráno se „ctitelové vlastí slovanských“ přesto odhodlali k činu. Emanuel sice v poslední chvíli dostal strach a nebyl dalek toho od dobrodružství upustit, ale Kraus se nezalekl a sám provolání umístil na vývěsní desku. Provolání způsobilo pozdvižení. U vývěsní desky se shluklo mnoho studentů. Češi jej lačně četli a někteří i opisovali. Němečtí studenti jej přijali chladně, jeden z nich se jej rozhodl sejmout, aby z něj nepovstal nějaký skandál. V tom mu zabránil Emanuelův spolužák Antonín Tichý, volaje: „Es soll Skandal sein !“⁶⁶ Kraus, jenž byl v hloučku rovněž, se neudržel a přispěchal mu slovně na pomoc. Emanuel, který se sem o chvíli později přišel také podívat jen mlčky stál, „ani k té ani k oné straně se nekloně“, aby na sebe zbytečně nepřivolával podezření. Roztržka skončila tím, že se studenti rozešli do tříd k další výuce. Provolání se záhy dostalo do rukou samotnému předsedovi slavnostního výboru A.E. Reussovi a začalo pátrání po

---

⁶⁴ Engel měl bezesporu namysli rukopisy Královédvorský a Zelenohorský, proti nimž zahájil počátkem roku 1858 křížové tažení pražský policejní ředitel Antonín svobodný pán Päumann, který je označil za protiněmecké a škodlivé. Veřejnou kampaň proti rukopisům rozpoutal deník Tagesbote aus Böhmen.

Jak vyplývá z korespondence, znal Engel obsah královédvorského rukopisu jistě od svých 10 let. V tom je patrný vliv A.J. Vrtátka, který byl jejich vášnivým obráncem.

ROUBÍK, František: Účast policie v útoku na rukopisy roku 1858, in: Od pravěku k dnešku, d.II, Praha 1930, 435-449.

LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 16.6. 1855.

⁶⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 14, Leták proti Schillerově slavnosti, b.d.

⁶⁶ „Ať je skandál !“ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Vzpomínky na Schillerovu slavnost (autograf), b.d.

autorovi. Podezření hned od počátku padlo na Krause, Tichého a sextu, jejíž žáci se byli v hojném počtu podívat na vývěsní desku. O to, kdo by mohl být autorem se kromě zvědavců zajímali rovněž žáci, které provolání nadchlo. Emanuel se opět zachoval lehkomyšlně a vedle Vendlinga, jenž jeho tajemství odhalil, se od něj o věci dozvěděli ještě čtyři spolužáci ze sexty. Tím však výčet těch, kdo o tom věděli nekončí. Jak po letech vzpomíná Jaromír Čelakovský, svěřil se Engel s nápadem sepsat proti oslavě provolání i dalším přátelům⁶⁷. Podnik se „ctitelům vlastí slovanských“ záhy vymkl z rukou a provolání se počalo mezi českými radikálními studenty šířit v četných opisech. Zakrátko viselo na technice (přímo pod „Bureau des Schillerkomitees“), na Zelném (dnes Uhelném) trhu a dokonce i v Karolinu. Později snad i jinde. Těžko říci, kolik lidí upoutaly tyto vývěsky, formátu menšího než A4, pokryté ručně psanou kurzívou, ale rozhodně upoutaly pozornost policie.

Odezva, kterou vyvolalo provolání však Emanuelovi, jak se zdá, nestačila. Rozhodl se odmítavý postoj české mládeže k oslavě demonstrovat ještě dalším činem. Osmého listopadu večer se ve společnosti přítele Heyrovského (syna fořtmistra z Hluboké nad Vltavou, jenž u nich toho času pravděpodobně bydlel), vydal do Pasířské ulice prezidentovi ústředního výboru pro Schillerovu slavnost profesor Reussovi rozbít okno.⁶⁸ Na kámen připevnil lístek s přípisem, aby nebylo pochybnosti komu je určen. Zatímco se pokoušel zasáhnout to správné okno, Heyrovský hlídal v Široké ulici. Vytčený cíl se ukázal náročnějším, než se zprvu zdálo. Třikrát se museli vrátit domů: nejprve kvůli chodcům, pak proto že Emanuelovi došly kameny, teprve potom se jim záměr zdařil. Ironií osudu je, že oknem do bytu přírodovědce Reusse, který se zabýval studiem vyhynulých korýšů, prolétl právě kámen s trilobitem.

Dle V. Červinky opsal Emanuel provolání „tolikráte, co stačil“ a 9. listopadu „opatřil Tichého a Krause hrcem mazu a štětkou“ a vydal se s nimi v noci před dnem průvodu po Praze, aby napsaná provolání přilepili na nároží některých ulic a u vchodů do škol.⁶⁹ Červinka je bohužel jen nepřímým svědkem a není jasné, jestli mu tyto skutečnosti sdělil Engel či někdo jiný, nebo zda si nevytvořil

---

⁶⁷ ČELAKOVSKÝ, J.: c.d., s. 1.

⁶⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Vzpomínky na Schillerovu slavnost (autograf), b.d.

⁶⁹ ČERVINKA, V: c.d., s. 443.

vlastní chybný úsudek, že autor letáku je jednoduše identický s jeho šířitelem. Engelovy *Vzpomínky na Schillerovu slavnost* tuto otázku neosvětlují, končí dne 8. listopadu.

Dne 10. listopadu, v půl osmé večer, vyšel od Klementina pochodňový průvod. Byl dlouhý, „jak to v Praze již dávno nevidáno“⁷⁰. Tvořilo jej asi 500 studentů, 120 posluchačů techniky, 40 žáků malířské akademie a sbor univerzitních profesorů. Na Staroměstském náměstí se k němu připojili knihtiskaři, knihkupci a městská rada. V Karolinu byl přibrán univerzitní prapor, pod nímž kdysi studenti odrazili útok Švédů. Až k pomníku císaře Františka šlo vše podle plánu. Pak ale nastaly určité organizační problémy. Na několika místech byl průvod provázen protestním zpěvem českých písní. Červinka uvádí, že na Františkově nábřeží byl slavnostní průvod „téměř rozprášen“⁷¹. Do jaké míry tomu tak bylo a jaký podíl na tom mělo české studentstvo není jasné. Faktem zůstává, že k plánované ovaci u pomníku Karla IV. nedošlo. Aby nebyla ohrožena slavnostní nálada, byl na Valdštejnské náměstí povolen vstup pouze slavnostnímu průvodu a pozvaným hostům. Engel s přítelem Heyrovským, kteří se účastnili průvodu ve skupině za vlajkou techniků, sem měli rovněž vstupenky. Na slavnostně osvětleném náměstí měl nejprve český projev historik, profesor Václav Vladivoj Tomek, pak pronesl německou řeč profesor právnické fakulty Alois von Brinz. Tomek uzavřel svůj projev slovy: „sláva bratrské svornosti mezi národy“. Řada českých studentů (včetně Engla a Heyrovského) však měla na svornost s Němci docela jiný názor. Zástup české mládeže, který se na náměstí dostal, spustil během akce pískot. Tím byla slavnostní nálada „valně pošramocena“⁷². Tak skončila poslední významná slavnost, jíž se společně účastnila česká a německá inteligence.

Zrekapitulujeme li si Englovo a Krausovo jednání, musíme jej označit za velmi neopatrné. Již 1. listopadu, ještě před sepsáním provolání, na sebe mohli zbytečnou roztržkou s německými studenty v Klementinu upozornit, že to byli

---

⁷⁰ Pražské noviny, č. 268, 12.11.1859, s. 3.

⁷¹ ČERVINKA, V: c.d., s. 443. O blíže neurčené srážce mezi českými a německými studenty hovoří ve svých vzpomínkách i Ladislav Quis (QUIS, Ladislav: *Kniha vzpomínek*, Praha 1902, s. 106.). Servác Heller, jenž líčí průběh akce podrobněji, však označuje českou demonstraci za „slabou“ (HELLER, Servác: *Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického*, d. II, Praha 1918, s. 293.).

⁷² *Vzpomínky starého studenta na Prahu, Nedělní svornost*, č. 45, Chicago 24.11. 1907, s. 4.

právě oni, kdo roztrhal vývěsky k účasti na Schillerově oslavě. 4. listopadu, den před vyvěšením, spatřil svolání u Engla spolužák, jehož otec byl u policie. (Dle Engla však s svoláním sympatizoval.) Dne 5. listopadu Kraus v Klementinu vyvěsil svolání v době výuky – měl tedy absenci. Téhož dne se opět zviditelnil při obhajobě vyvěšeného svolání před Němci. Pravdu o autorovi svolání také vědělo několik Englových spolužáků a kamarádů. Někteří z nich svolání šířili dále a nelze vyloučit, že s ním i povědomí o autorovi. Své činy prožíval Emanuel bouřlivě a jak se zdá, téměř si nepřipouštěl, že by mohl být odhalen. Indicií však bylo příliš mnoho a tak není divu, že jak profesorský sbor tak policie byli „ctitelům vlastí slovanských“ záhy na stopě.

Dne 18. listopadu se Emanuel ocitl na policejním ředitelství. Ve tři hodiny odpoledne zahájil komisař Mařík jeho výslech.⁷³ Emanuel doznal, že je autorem svolání, které mu předložili. Trval však na tom, že napsal jen jeden exemplář. Tvrdil, že mu není známo, zda byl opsán ještě někým jiným. (Tím kryl minimálně dva šířitele o nichž věděl.) Jako důvod proč svolání sepsal uvedl, že studenti osmého ročníku akademického gymnázia podporovali účast na pochodňovém průvodu a za tím účelem měla být ve škole uspořádána sbírka, což mu bylo proti mysli. Dále vypověděl, že na nápad sepsat nějakou výzvu k neúčasti na Schillerově oslavě jej přivedl Kraus. Napsané svolání měl on sám v úmyslu prý jen ukázat Krausovi, nikoli jej pověsit. (To je zčásti pravda, Emanuela v poslední chvíli zachvátily obavy a Kraus jej pověsil sám.) Co však říkal Kraus při roztržce s německými studenty údajně nerozuměl. (Emanuel Krausovi vinu jasně přičítá, ale snaží se mu zbytečně nepřitěžovat.) Svou účast na průvodu dne 10. listopadu doznává, ale nikoliv nějaké přečiny. Kdo byl v inkriminované tlačenici před pochodňovým průvodem pochopitelně neví. Zdůvodňuje to tím, že se ze strachu před policejním zatýkáním od této části průvodu držel dál. O Reussově rozbitém oknu nepadlo ani slovo.

Když toho dne Emanuel přišel domů⁷⁴ v doprovodu policejního komisaře, který zde vykonal prohlídku jeho osobních věcí (nic podezřelého nenalezl), byla paní

---

⁷³ SÚA, f. České místodržitelství Praha – prezídium 1855-1859, k. 433, sign. 6/1/43, Protokol policejního ředitelství ze dne 18.11. 1859.

⁷⁴ V té době již bydleli v domě zvaném U Klučických (též U Turků či U Karásků) č. 920 v Mariánské ulici.

Englová patřičně zděšena, tím spíš že o Emanuelových dobrodružstvích neměla ponětí. Situace se vyvíjela rychle. Emanuel byl zatčen a 20. listopadu se již jeho jméno nalézalo v trestním registru. Bylo prokázáno jeho protipolicejní chování a byl shledán vinným, že jím stylizovaný plakát vyvolal pobouření a demonstraci při Schillerových oslavách. Na základě § 11 mu bylo přisouzeno třídní vězení, zostřené jednodenním půstem.⁷⁵ Karel Kraus, který plakát pověsil, byl shledán nejvíce vinným a odsouzen na čtyři dny a 36 hodin půstu, Antonín Tichý, jenž bránil sejmutí plakátu, na dva dny vězení.

Paní Englová se strachovala, jak se Emanuel při své „křehké tělesné konstituci“⁷⁶ vyrovná s nezvyklým způsobem vězeňského života. Když se 22. listopadu vrátil domů, byl otřesený, ale v pořádku. Nemůže být řeč o tom, že by své dřívější radikální názory změnil, ale byl nucen zmírnit své jednání. Paní Englová byla udivena, že mohl její patnáctiletý syn napsat provolání takového dosahu a přestože ji způsobil velké starosti, byl pro ni „malým hrdinou“.

Damoklův meč se nad Englovou hlavou vznášel i na akademickém gymnáziu. 14. listopadu se sešla mimořádná konference⁷⁷, aby rozhodla o osudu dalšího studia provinilců. Antonín Tichý vyvázl ze všech provinilců opět nejlehčeji: bylo mu uděleno pouze veřejné pokárání. Kraus byl usnesením devíti hlasů ku třem vyloučen. U Engla byl tento poměr již těsnější: 7:5. Čeští profesori Václav Zelený, Václav Štulc, Václav Zikmund, Ignác Axamit a Alois Kobliska hlasovali pouze pro přísnou důtku a udělení dvojky z chování na konci pololetí. Zde však padl na váhu i přípis, který Emanuel adresoval univerzitnímu rektorovi Reussovi, jemuž rozbil okno. Nakonec bylo rozhodnuto o jeho vyloučení, avšak soukromé studium na akademickém gymnáziu mu bylo povoleno. Studoval zde tedy dál jako privatista. Podíl na tom, že potrestání Emanuelových činů bylo poměrně mírné, měli pravděpodobně i někteří přátelé paní Englové.⁷⁸ Po těchto pohnutých událostech byl Emanuel pod přísným dohledem své matky, která si

---

⁷⁵ SÚA, f. České místodržitelství Praha – prezídium 1855-1859, k. 433, sign. 6/1/43, Protokol policejního ředitelství ze dne 20.11. 1859.

⁷⁶ LA PNP, f. E.Engel, k. 1, Zpráva o zatčení, odsouzení a věznění Emanuela Engla, b.d. (ve skutečnosti jde o koncept dopisu Englové neznámému adresátovi).

⁷⁷ SÚA, f. České místodržitelství Praha – prezídium 1855-1859, k. 433, sign. 6/1/43, Ředitel staroměstského gymnázia Josef Hofmann prezídiu 16.12. 1859.

⁷⁸ ČERVINKA, V: c.d., s. 444.

dělala starosti o jeho budoucnost, a dokonce na něj byl uvalen i dohled policejní⁷⁹. Doba lehkomyšlného zahrávání si s ohněm skončila.

1.7 Cesta k maturitě

Dne 20. října, kdy vydal císař tzv. říjnový diplom, jímž ustoupil od absolutismu, oslavil Emanuel své 16. narozeniny. Krátce nato pokračoval jako soukromý žák ve studiu učiva septimy. Soukromé studium mělo své výhody. Měl více času na pěstování různých vlastních aktivit. Zkoušel psát básně, recitoval, podílel se na organizaci studentských besed. Dokonce hrál ochotnické divadlo. Během roku v Praze, o prázdninách v Příbrami.

Studium osmého, závěrečného ročníku probíhalo obdobně. Během posledních let se Emanuel poněkud změnil – dospíval. Ten tam byl dřívější rozpustilý „Emánek“. V sedmnácti z něj byl pohledný, zdravý a veselý mladík „milých [...] způsobů obcovacích“. Byl citlivý a míval někdy stavy „zadumčivé pochybovačnosti“. Navenek se často projevoval ironickými úsudky, ale ve své podstatě byl dobrosrdečný. Dokonce až příliš. Občas se stávalo, že přišel domů bez klobouku či bez čepice, jindy si jeho matka všimla, že se mu ztrácejí boty. Důvod byl ušlechtilý: rozdával věci chudým studentům. Paní Englová nad tím lomila rukama, což lidé v okolí přijímali „s veselím nemalým“.⁸⁰

Sedmnáctiletý Emanuel se již běžně účastnil společenských akcí, pořádaných jeho matkou. Zval na ně dokonce i své přátele. Někteří chudší byli rádi, že zde dostali zdarma večeři. Emanuel se „družil [...] velmi lehce“⁸¹ a jak se zdá, nedělalo mu problémy navazovat kontakty ve vyšších ani nižších společenských vrstvách.

Jeho nejbližšími přáteli tehdy stále byli Vojtěch Frič a Václav Červinka. Pravděpodobně to byli právě oni, kdo jej přivedl k zájmu o nově se rodící tělocvičný spolek Sokol⁸². V členských seznamech⁸³ je Engel spolehlivě veden

---

⁷⁹ SÚA, f. České místodržitelství Praha – prezidium 1855-1859, k. 433, sign. 6/1/43, Policejní ředitel Sedláček ministru vnitra 4.1. 1871.

⁸⁰ ČERVINKA, V: c.d., s. 515.

⁸¹ ČERVINKA, V: c.d., s. 515.

⁸² Tělocvičná jednota pražská, jak byl spolek nazván, se ustavila dne 16. února 1862 v tělocvičně J. Malypetra. Za svého starostu zvolila Jindřicha Fügnera (1822-1865), jeho náměstkem byl zvolen dr. Miroslav Tyrš (1832-1884). K dalším spoluzakladatelům patřili bratři Grégrové, Adolf Hájek, Rudolf

od května 1862, kdy cvičení probíhalo v sále U Apolla v Ječné ulici, ale dle V. Červinky byl členem už dříve. Emanuel byl Tyršem přiřazen k četě, v níž kromě jeho již zmíněných dvou přátel cvičil rovněž Robert Bartelmus. Četu vedl nejprve cvičitel Krupka, poté dr. Josef Müller. Středoškolští studenti (jako byl Engel a jeho přátelé) a vysokoškolští studenti tvořili značný podíl členstva jednoty. Dále zde byli zastoupeni obchodníci a úředníci, nejmenší měrou pak živnostníci a řemeslníci. Celkem zde cvičilo ve dvanácti družstvech 150 mužů⁸⁴. Jak již víme byl Emanuel zdravý, štíhlý, vysoké postavy a navíc byl nadán značnou fyzickou hbitostí a energií. Díky svým dispozicím patřil v četě k nejlepším cvičencům. Vedle toho se účastnil také sokolských výletů. Za účelem vnější prezentace si nechal ušít výborně padnoucí sokolský kroj. Se sokolskými idejemi rovnosti a bratrství se plně ztotožňoval, ale „vůči náčelnictvu a směrodatným vlivům v Sokole vedl si střízlivě a zdrženlivě“⁸⁵. Příčinou této jeho rezervovanosti byli patrně konzervativní názory některých významných osobností, které mohl doma přímo či nepřímo vyslechnout.

Když nastal čas letních prázdnin, musel se Emanuel všech zájmových činností, včetně cvičení v Sokole, vzdát. Po osmi letech studia měl totiž složit maturitní zkoušku. Její datum bylo stanoveno na 22. září. Emanuelovo studium nebylo tak intenzivní, jak by bylo bývalo potřeba, a tak měl co dohánět. Jeho okolí od něj očekávalo, že uspěje, aby poté mohl nastoupit v otcových šlépějích na lékařskou fakultu. Emanuel chtěl uspět a stát se lékařem, avšak kromě učiva samého mu cestu k vytčenému cíli ztěžovaly dvě věci: láska a jeho vlastní temperament.

V Komorním Hrádku, kam jezdíval se svou matkou už řadu let na letní byt, se zamiloval do dcery místního lesmistra Lorinky Navarrové. Zatímco dříve otázky přátel ohledně jeho citů odbýval „zdrženlivým úsměvem“, nyní psal Václavu Červinkovi o dívce svého srdce „všelijaký fantasy“ a jelikož jeho přítel bydlel nedaleko Navarrových, žádal ho: „podívej se na Hrádek , takhle v neděli, to ji

---

Thurn-Taxis, ad. Od počátku byla činnost jednoty stimulována rivalstvím s německým tělocvičným spolkem Prager Männer Turnverein.

HAVRÁNKOVÁ, Hana: Vznik Sokola a jeho vývoj do vytvoření České obce sokolské, in: Sokol v české společnosti 1862-1938, Praha 1996, 9-54, s. 15-16.

⁸³ SÚA, f. Sokol pražský (1857) 1861-1959, Seznamy členstva jednoty 1862-1949, inv. č. 265, k. 46.

⁸⁴ HAVRÁNKOVÁ, Hana: c.d., s. 21.

⁸⁵ ČERVINKA, V: c.d., s. 519.

uhlídáš v kostele, študuj její obličej a pak mi piš, co o ní soudíš, jak vyhlíží, jak se ti líbí, co se ti na ni nelíbí, co měla za šaty, za klobouk, za zástěrku, jestli byla nábožná, vůbec všechno, ale upřímně! [...] piš o každém puntíčku.“⁸⁶ Zároveň varuje své přátele, aby mu nelezli „do zelí“. Rád u Lorinky zavře oči nad domněnkou, že není vlastenka, to pro ni chce vystudovat medicínu, aby se mohl brzo postavit na vlastní nohy a sdílet s ní společnou budoucnost.

S tím jak se datum zkoušky přibližovalo, vzrůstala jeho nervozita:

„Pořád a pořád si připomínám: Propadneš, budeš mít hanbu, zlost a doma strašlivé scény, ale nic platno, sáhnu li po knize, jako bych do ohně sahal, a sedím li čtvrt hodiny, bolí mne hlava a všechno se semnou točí. Věř mi, že bych často z kůže vylít! Jak to dopadne nevím!“⁸⁷

Jeho obavy byly značnou měrou oprávněné. Když nadešel očekávaný den, zkušební komise ohodnotila jeho výkon v němčině a latině známkou „obstojný“, v dějepisu a zeměpisu a filozofické propedeutice známkou „velmi dobrý“, v náboženství „dobrý“. Ale v češtině, matematice, fyzice a přírodopisu byl shledán jako „dostatečný“ a v řečtině dokonce jen „méně dostatečný“⁸⁸. Nicméně obstál. Když se blížily jeho osmnácté narozeniny, byl vybaven potřebným vzděláním, společenskými konexemi a vůlí něco v životě dokázat, byť zatím neurčitou. Cesta na lékařskou fakultu byla otevřená.

---

⁸⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 29.8. 1862.

⁸⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 21.8. 1862.

⁸⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Maturitní vysvědčení 27.9. 1862.

2. Studentská léta a první zaměstnání 1862-1870

2.1 Lékařská fakulta

Dne 6. října 1862 se mladý Engel imatrikuloval na Karlo-Ferdinandově univerzitě⁸⁹ a tak jako kdysi jeho otec, zahájil studium na zdejší lékařské fakultě. Zdá se, že to byla uvážená volba, lékařů byl tehdy nedostatek a počet studentů, ač již jevil vzestupnou tendenci, nebyl vysoký. Soudobý stav lékařské vědy a poměry se však od dřívějších značně odlišovaly. Vývoj lékařství se po polovině století stále zrychloval. Díky objevům chemie, fyziky a biologie se vyvíjely nové medicínské postupy. Německý anatom Rudolf Virchow svou celulární patologií obrátil pozornost k hledání příčin nemocí v patologických změnách buněčné činnosti, Angličan Joseph Lister uvedl do chirurgie antisepsi, která snížila riziko pooperační infekce, na základě výzkumů německého experimentálního hygienika Maxe von Pettenkofera se začala zavádět první efektivní hygienická opatření.⁹⁰ Na fakultě sice ještě vyučovali protagonisté tzv. pražské školy, k níž kdysi náležel i jeho otec, ale postupně je nahrazovali noví pedagogové, častokrát němečtí. Tito odborníci sem přinášeli nové zajímavé podněty, ale příchod některých z nich zde přispěl ke zvýšení národnostního napětí. S politickým uvolněním započal dlouholetý zápas o českou univerzitu.

Oproti stavu v první polovině 19. století se lékařská fakulta znatelně rozšířila a přibýlo specializovaných a prakticky zaměřených pracovišť, což odráželo obecný trend oborové diferenciaci. V roce 1851 byl ve Spálené ulici otevřen Purkyněho fyziologický ústav (druhý na světě), 1859 získal svou budovu patologicko-anatomický a soudně-lékařský ústav. Fakulta měla k dispozici dvě interní kliniky. Vybudování dalších potřebných zařízení se plánovalo.⁹¹

Podmínky pro studium byly vstřícné. Již od roku 1848 byly zrušeny disertace a disputace. Všeobecný studijní řád z 1. října 1850 definitivně rušil všechny semestrální a výroční zkoušky. Místo nich musel každý kandidát lékařství

---

⁸⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Imatrikulace na Karlo-Ferdinandově univerzitě 1862.

⁹⁰ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004, s. 141-142.

⁹¹ HLAVÁČKOVÁ, L. - SVOBODNÝ, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990, Praha 1993, s. 63-66.

absolvovat jen doktorské rigorózní zkoušky. Medicínské studium trvalo pět let. Z nich musel student strávit minimálně čtyři roky na lékařské fakultě, jeden rok mohl studovat na fakultě filozofické, kde probíhaly i přednášky z přírodních věd. Přitom byl nucen absolvovat alespoň dva roky klinické výuky. O tom, jakou přednášku a v jakém sledu si zapíše, rozhodoval každý student sám, ale aby mu byl semestr platně započítán, musel si zapsat přinejmenším deset hodin přednášek v týdnu.⁹²

Engel si v prvním roce svého studia zapsal celkem devatenáct předmětů. U profesora Vincence Alexandra Bochdalka, zakladatele oboru patologické anatomie na pražské fakultě, měl úvod do anatomie, anatomická cvičení a neurologii s naukou o smyslových orgánech (včetně mikroskopických cvičení). Morfologii s biologií, botaniku a diagnostikování mu přednášel profesor Vincenc František Kostecký, známý autor řady kompilací a zvelebitel botanické zahrady. Zoologii (včetně praktických cvičení) a přírodopis obratlovců profesor Friedrich Stein. S evropskými minerálními vodami jej seznamoval profesor Josef Löschner. Chtě, nechtě si Engel zapsal i povinné přednášky z mineralogie a fyziografie minerálií (včetně praktických cvičení) u proslulého paleontologa a mineraloga, profesora Augusta Emanuela Reusse, jemuž před několika lety při Schillerových oslavách ve vlasteneckém rozhořčení rozbil okno. Nyní měl možnost poznat a ocenit tohoto svého bývalého nepřítel i po odborné stránce. Chtěl si zapsat rovněž nové přednášky (na fakultě od roku 1861) z lékařské fyziky u soukromého docenta Eduarda Grégra, to mu však v tomto roce nevyšlo.⁹³

V druhém ročníku si zvolil celkem osmnáct předmětů. Anatomická cvičení a topografickou anatomii měl opět s V.A. Bochdalkem. Systémy lékařství, farmakologii a obecnou patologii mu přednášel profesor Johann Waller, iniciátor zřízení katedry patologie. Toxikologii a farmakognosii profesor Seidl, zvěrolékařskou propedeutiku a tzv. veterinární policii profesor Šimon Strupi, chemii prakticky zaměřený profesor Friedrich Rochleder, porodnictví zřizovatel

---

⁹² SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004, s. 146-147; HLAVÁČKOVÁ, L.- SVOBODNÝ, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990, Praha 1993, s. 60-61.

⁹³ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Index z Karlo-Ferdinandovy univerzity.

ambulantní kliniky pro dětské nemoci profesor Josef Quadrát. Mimo to ve Všeobecné nemocnici navštěvoval českou „kliniku nemocí prsních“, kterou založil a vedl Bohumil Jan Eiselt. V druhém ročníku se také konečně setkal s nejvýznamnějším českým vědcem na lékařské fakultě, mužem světového jména, Janem Evangelistou Purkyněm. Tento průkopník biologie, embryologie, farmakologie, srovnávací anatomie a antropologie se zasloužil o pozvednutí úrovně českého lékařství a přírodovědy a jejich integraci do světové vědy. Působil zde od roku 1850, kdy se vrátil z Vratislavi a ačkoli mu již táhlo na osmdesát, byl stále duševně svěží. Engel si zapsal jeho české přednášky o fyziologii člověka a fyziologii nervové soustavy. Kromě Purkyněho patřili k propagátorům českých přednášek rovněž výše zmínění B.J. Eiselt a J. Quadrát.⁹⁴ Tentokrát si Engel zapsal i Grégrovy přednášky z lékařské fyziky. Soukromý docent Eduard Grégr byl dříve Purkyňovým asistentem. Byl jedním z prvních, kdo obrátili svou pozornost k světem se šířícímu darwinismu a stal se jeho celoživotním zastáncem a stoupencem jeho sociální aplikace.⁹⁵ Engel znal jistě Grégra již dříve ze Sokola. (Stopy darwinismu, které je možno zachytit v ideovém programu spolku, jsou právě důsledkem jeho vlivu.) S jeho politickými názory se tehdy sice neztotožňoval, ale jednou v budoucnu si budou blízcí. Jak Grégra, tak později i Engla to potáhne do politiky.

Ve třetím ročníku Englovi počet zapsaných předmětů poklesl. Pohyboval se jen okolo dvanácti. Hodin výuky mu ale mnoho nebylo. K nejnáročnějším předmětům náležela chirurgie a speciální patologie, včetně klinické praxe. První vyučoval profesor Josef Blažina, jehož odbornost bohužel již upadala, druhý renomovaný internista pražské lékařské školy profesor Josef Halla. Soudní lékařství přednášel průměrný profesor M. Popel, tzv. medicínskou policii jeho nástupce, výborný experimentátor Josef Maschka. Také navštěvoval přednášky významného dermatovenerologa a internisty profesora Viléma Ignáce Petteře o venerických onemocněních. Do patologické anatomie jej uváděl vynikající odborník, populární pedagog a vlastenec profesor Václav Treitz.⁹⁶

---

⁹⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Index z Karlo-Ferdinandovy univerzity; HLAVÁČKOVÁ, L.-SVOBODNÝ, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990, Praha 1993, s. 68-77.

⁹⁵ MATOUŠEK, Otakar: Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy, Praha 1954, s. 180-181.

⁹⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Index z Karlo-Ferdinandovy univerzity; HLAVÁČKOVÁ, L.-SVOBODNÝ, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990, Praha 1993, s. 68-77.

Ve čtvrtém ročníku se Engel prvně setkal s psychiatrií, a to v podání jejího prvního mimořádného profesora na pražské fakultě F. Köstla. Nová pro něj byla i diagnostika dětí, kterou přednášel autor známé učebnice pediatrie profesor J. Steiner. S problematikou porodnictví jej tentokrát po teoretické i praktické stránce seznamoval názorově konzervativní Bernhard Seyfert. U profesora Maschky se dověděl, jak postupovat v případech tzv. zdánlivé smrti. Jinak měl opět patologickou anatomii, speciální patologii a řadu prakticky zaměřených cvičení se stejnými vyučujícími jako v předchozích letech.⁹⁷

V posledním roce studia si ucelil své znalosti z patologické anatomie, speciální patologie, chirurgie, topografické anatomie, pediatrie, psychiatrie, fyziologie, venerických onemocnění, zoologii obratlovců, určování minerálií a ještě se u vynikajícího odborníka a pedagoga Josefa Hasnera seznámil s teorií a praxí očního lékařství.⁹⁸

Lékařské vzdělání ovlivnilo Englovův pohled na svět i jeho způsob uvažování. Již v prvním ročníku studia si Engel osvojil názor, že „to, co není vědou uznáno a dokázáno, nemůže být pro myslící rozum směrodatno“. Svého přítele V. Červinku konkrétně šokoval tím, že zpochybnil nesmrtelnost duše.⁹⁹ Stal se Engel materialistou? Přísně vzato nikoliv, ale jeho dřívější přirozená nedůvěřivost vyústila ve víru ve vědu, a vše co bylo za jejími hranicemi, v něm probouzelo skepsi.

2.2 Sokol

Stejně jako na akademickém gymnáziu rozvíjel Engel své fyzické dispozice společně se svými nejbližšími přáteli Václavem Červinkou, Vojtěchem Fričem a Robertem Bartelmusem v pražském Sokole. Do tělocvičny v Apollu docházel šestkrát týdně. Tři dny se věnoval cvičení, tři dny šermu, který byl mezi mladými sokoly populární. Jeho účast na cvičení byla sice intenzivní, ale nikoliv stálá. Hned v počátku námi sledovaného období byla dvakrát přerušena.

---

⁹⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Index z Karlo-Ferdinandovy univerzity; HLAVÁČKOVÁ, L.-SVOBODNÝ, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990, Praha 1993, s. 68-77.

⁹⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Index z Karlo-Ferdinandovy univerzity; HLAVÁČKOVÁ, L.-SVOBODNÝ, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990, Praha 1993, s. 68-77.

⁹⁹ ČERVINKA, Václav: Z jarního rašení národního života v letech 1855-1865, in: Osvěta, roč. 42, 1912, s. 595-596.

Dne 28. listopadu se Englovi stala nehoda, která měla na řadu měsíců veškeré jeho aktivity omezit. Toho dne večer v Sokole nacvičovali skok přes koně s torbou, naplněnou pískem, na zádech. Engel, který přišel pozdě a pravděpodobně chtěl ostatní dohnat, skočil aniž by respektoval pokyn cvičitele. Ve skoku zavadil nohou o zábradlí a při pádu si vymkl ruku z kloubu a „rozštípil“ loketní kost.¹⁰⁰ V následujících měsících byl odsouzen trávit volné chvíle doma četbou, hrou v šachy a rozhovory s přáteli, kteří jej chodili navštěvovat. Když v lednu 1863 Miroslav Tyrš osobně nacvičoval fleretovou školu s dvanácti nejlepšími adepty, kteří ji měli názorně předvést před obecnstvem, původně vybraný Engel zde chyběl. Kvůli doznívajícím následkům úrazu se musel této pocty vzdát.¹⁰¹

Na jaře již opět cvičil. Ne však nadlouho. Počátek roku 1863 s sebou přinesl události, které, ač se udály za hranicemi Rakouska, poznamenaly českou politickou scénu. V druhé polovině ledna povstali Poláci proti ruské nadvládě. Vlivem Grégrových Národních listů s nimi většina Čechů sympatizovala. Sympatie k Polákům rozdmýchávali především Rudolf Thurn-Taxis, Josef Barák a Emanuel Tonner, tedy muži, jejichž jména byla se sokolským hnutím pevně spjata. František Palacký, František Ladislav Rieger, František Augustin Brauner a ti, co sdíleli jejich negativní postoj k povstání, byli v menšině. Názorové rozpory se projeví i v Sokole. Jelikož Engel otevřeně zastával názor, že polské povstání je zbytečné, musel zde čelit jednoznačně převládajícímu polonofilství, jemuž se oddali i jeho nejbližší přátelé V. Frič a R. Bartelmus.¹⁰²

Podle vzpomínek V. Červinky byly útoky vůči proslulým politickým vůdcům „stálé“ a „přečasto nechutné“ a bránit jim bylo „zcela marné a nevděčné“. Před prázdninami proto Engel ze Sokola raději vystoupil.¹⁰³ Dost možná k tomu přispěly i problémy s tělocvičnou. Majitel Apolla v Ječné ulici Sokolu vypověděl nájemní smlouvu, takže se od počátku května cvičilo v nevyhovujícím Konviktu. Engel snad rovněž toužil trávit prázdniny jinak, než na výkopových pracích při stavbě nové tělocvičny, jak vyzýval starosta jednoty Jindřich Fügner.

---

¹⁰⁰ ČERVINKA, Václav: U kolébky Sokola, Praha b.d., s. 81-82.

¹⁰¹ ČERVINKA, Václav: c.d., s. 83.

¹⁰² ČERVINKA, Václav: c.d., s. 103-104.

¹⁰³ ČERVINKA, Václav: c.d., s. 92-93.

V Sokole se znovu objevil na jaře roku 1864, kdy už se spor o polské povstání uklidňoval. Toho roku se už cvičilo v nové neorenesanční sokolovně (stojící v dnešní Sokolské třídě), vystavěné architektem Ignácem Ulmannem na náklady J. Fügnera, vybavené šatnami, sprchami a dobrým osvětlením.¹⁰⁴ V rámci tělocvičné jednoty se Engel zúčastnil řady podniků slavnostního rázu. Podívejme se na dva nejvýznamnější, které v něm také zanechaly největší dojmy.

V dubnu 1864 uspořádala Umělecká beseda ve spolupráci s nadšenci ze Sokola, Hlaholu a dalších spolků, slavnost k 300. výročí narození Williama Shakespeara. Aura významného dramatika měla ozářit i provinční českou kulturu a snad i vytvořit jakýsi protipól Schillerově slavnosti z roku 1859.¹⁰⁵ Svým pojetím se Shakespearova oslava zařadila k nejvelkorysejším svého druhu v kontinentální Evropě. Jejím výtvarným autorem a režisérem byl malíř Karel Purkyně, scénickou iluminaci připravil vynálezce Josef Božek, účinkující secvičoval Miroslav Tyrš. Dne 23. dubna v 19,00 hodin zazněla ve velkém dřevěném Novoměstském divadle Berliozova symfonie Romeo a Julie, jíž dirigoval Bedřich Smetana. Po úvodní ódě následoval sled šesti živých obrazů ze Shakespearových her.¹⁰⁶ Engel, jehož už dříve divadlo lákalo, se zařadil mezi 230 milovníků a milovnic umění a vystoupil ve scénickém obraze ze hry Cymbelin jako princ Arviragus. Poté se účastnil i alegorického průvodu, který byl završen monumentálním holdem u velké Shakespearovy bysty od Jindřicha Čapka. Engel, jemuž slavnost připadala „unášejší“ se od této chvíle stal příležitostným spolupracovníkem Umělecké besedy.¹⁰⁷

O necelý měsíc později zavítali do Prahy němečtí turnéři z Lipska a Drážďan. Ve dnech 23. a 24. května část z nich navštívila i pražský Sokol. Došlo mezi nimi k nevyhnutelnému měření sil. Engel při cvičení oba dny „vedl řadu“ a byl v tělocvičně od rána do večera, „každý den celý potlučený a rozlámaný od samého namáhání“. Ale nakonec mohl radostně konstatovat: „my slavili skvělé vítězství...“. Zásahu na tom měli především cvičitelé Jan Gross a Hynek Palla.

---

¹⁰⁴ WAIC, Marek a kol.: Sokol v české společnosti 1862-1938, Praha 1996, s. 26.

¹⁰⁵ MATYS, Rudolf: Kapitoly z dějin Umělecké besedy, Praha 2003, s. 30.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 33-35.

¹⁰⁷ LA PNP, f. Engel E., k. 8, Engel Červinkovi 26.4. 1864.

Prvý překonal německé turnery při skoku o tyči, druhý ve cvičení na hrazdě. Toto vítězství dodalo sokolům (včetně Engla) patřičné sebevědomí a u německých návštěvníků jim zjednálo úctu. Když pak turněři s cvičitelstvem Sokola strávili večer U koruny české a někteří se netajili s despektem vůči pražskému Turnvereinu, vzdor svému nacionalismu Engel uznal, že „jsou ti lipší a drážďanští docela pořádní lidi...“.¹⁰⁸

Jelikož se Engel při cvičení osvědčil, otevřela se mu možnost stát se cvičitelem. Musel však být ještě trpělivý. Nějaký čas cvičil „rekruty v execírce“ a asistoval při výuce šermu, ale sám se ještě učil „šermovat na celé tělo a rohovat“.¹⁰⁹ Teprve poté byl kooptován do cvičitelského sboru. Jako cvičitel měl v následujících letech plné ruce práce, ale v roce 1866 ještě navíc přijal funkci jednatele. Z toho titulu bylo jeho povinností sledovat pohyb členstva a placení příspěvků, ohlašovat výborové schůze a valné hromady, vyřizovat spolkovou korespondenci a pečovat o písemnosti, spravovat valné shromáždění o „činnosti výboru a stavu jednoty“, seznamovat výbor s různými návrhy, vést jeho deník, sestavovat statistiky apod.¹¹⁰

Když se v květnu roku 1866 na obzoru objevila hrozba prusko-rakouské války, v Sokole se uvažovalo, co dělat. Eduard Grégr od počátku aktivně proklamoval nutnost obrany vlasti před Prusy. Vedení s Tyršem v čele požadovalo, aby se sokolové cvičili v zacházení se zbraněmi a celkově se připravovali k obraně země a udržování pořádku. Nabídku v tomto smyslu zástupci Sokola přednesli zemskému místodržitelství. Jejich snaha však byla odmítnuta. Rozohněný Engel považoval postup Sokola za velmi zdoluhavý a v dopise příteli Červinkovi napsal: „já bych si byl přál ihned zvolení deputace Sokola, jež by byla se odebrala do Vídně za ozbrojení lidu...“.¹¹¹

Koncem roku Engel opustil úřad jednatele spolku a tím jeho cesta vzhůru v Sokole skončila. Snad pro něj bylo jednatelství příliš časově náročné, snad se těžiště jeho zájmů přeneslo někam jinam. Cvičitelem však zůstal i nadále.

---

¹⁰⁸ LA PNP, f. Engel E., k. 8, Engel Červinkovi b.d., květen 1864.

¹⁰⁹ LA PNP, f. Engel E., k. 8, Engel Červinkovi b.d., květen 1864.

¹¹⁰ Památník Sokola pražského, tiskem J. Otty, Praha 1883, s. 171, 195.

¹¹¹ LA PNP, f. Engel E., k. 8, Engel Červinkovi 7.5. 1866.

2.3 Literární spolky: od Čechoslovanu k Ruchu

Od gymnasiálních let Engla přitahovala krásná literatura, a to především poesie. Přitom nechtěl být jen pasivním čtenářem a obdivovatelem, ale chtěl se sám literárního života účastnit. Příležitost se mu naskytla, když založili studenti akademického gymnázia v květnu r. 1862 neoficiální spolek Čechoslovan. Ten se ocitl na počátku řetězce spolků, z nichž nakonec vzešla nová literární generace ruchovců, která vystřídala od konce 50. let vládnoucí májovce. O existenci Čechoslovanu se dozvěděl pravděpodobně ještě jako gymnasiální student, ale jako člen se zde spolehlivě objevuje až na podzim, po imatrikulaci na lékařské fakultě. V Čechoslovanu, mezi mladšími středoškolskými studenty, našel, co hledal: tribunu pro prezentaci svých nápadů a názorů. Zde nebyl nikým veden jako v Sokole, ale svým aktivním jednáním se ihned prosadil mezi vůdčí představitele spolku. Jelikož ostatní převyšoval svými znalostmi, zkušenostmi a sebevědomým vystupováním, byl 9. listopadu zvolen spolkovým jednatelem.¹¹²

Účelem spolku bylo pořádání zábav, vzdělávání se v oblasti literatury a pěstování a podpora českého jazyka. Po vzoru oficiálních spolků měl Čechoslovan svůj výbor a funkcionáře. Členové platili jednotný příspěvek 20 kr. a z darů členů i jinak získaných financí zřizovali knihovnu. Spolek vydával ručně psaný časopis *Slávie*, v němž členové pod přijatými pseudonymy prezentovali své literární práce a různé příspěvky. Engel zde vystupoval pod jménem *Karolínský*¹¹³, které užíval i později, po zániku spolku. K tomu došlo pro spory v prosinci 1862. Engel, už tehdy se neomylně zaštiťující „prospěchem národa“, však patřil k těm, kteří se se situací nesmířili.¹¹⁴

Dne 28. února 1863 se pozůstalým členům Čechoslovanu podařilo získat nové nadšence a počet jeho členů dostoupil patnácti. Převážně to byli žáci ze sexty až oktávy akademického gymnázia. Spolek si zvolil výbor a o jeho jednáních byly vedeny protokoly. Na začátku dubna členové přijali nové stanovy a nový název „Bratří literární“. Jeho účel však zůstal v podstatě stejný. Spolkový výbor

---

¹¹² ZÍBRT, Čeněk: Literární společnosti z let šedesátých: Čechoslovan, Bratří literární, Vltavan, Oreb, Slavoj, Ruch. In: *Časopis Musea království českého*, roč. 85, 1911, s. 100.

¹¹³ Později rovněž užíval pseudonymy „Karola“ a „Řezáč“. VOPRAVIL, Jaroslav: *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*, Praha 1973, s. 528.

¹¹⁴ ZÍBRT, Čeněk: c.d., s. 98-100.

se scházel jednou za čtrnáct dní, valné shromáždění jednou měsíčně. Po valných shromážděních se pravidelně u některých členů doma konaly zábavy včetně různých přednášek. Prvního a patnáctého každý měsíc spolek vydával ručně psané Listy literární, jež přinášely pouze články „mravně a politicky nezávadné“, které pod šiframi publikovali členové. Před prázdninami r. 1863 začali vydávat také obdobný spolkový časopis Obzor, který přinášel spolkové zprávy a kriticko-polemické statě. Po prázdninách se vedle nich objevil i časopis Věda a humoristický časopis Kukátko.¹¹⁵

Počet členů brzy přesáhl dvacet a pod pseudonymy Suk a Bavorský se zde objevili Jaromír Čelakovský a Josef Václav Sládek. Jak přibývali členové a nároky na program, vznikla potřeba spolkové místnosti, kde by bylo na zábavu, rokování a cvičení se v rétorice dost času, aniž by tím rušili své okolí. Engel na tom měl značný zájem, jelikož čas k řečnickým projevům byl krátký a on patřil k těm, kdo se chtěli „parlamentárně vzdělati“.¹¹⁶ Nakonec zvolili hostinec U Lajblů v Žitné ulici, kde se od konce dubna scházeli každý čtvrtek v 17,00 hodin, přednášeli si své literární práce a řešili organizační záležitosti. Jak dokládá následující úryvek ze spolkové písně, nazvané „Pijácká“, jejich literární sezení se zde spájela se zábavou čistě hospodskou:

„Hoj, milý bratři, nezapomínejme
ječmenná krev nám dodá sil,
ve spolek, bratři, ruce si podejme
na zdar své vlasti každý pil:
v srdci našem plamen hoří,
žádná moc jej neumoří.
Pijme nápoj ječmenný
Čechům žádný jed není.“¹¹⁷

Jelikož řadu členů sborový zpěv nadchl, založili v lednu roku 1864 zpěvácký odbor. Při jeho schůzkách od února zazníval i Englův bas.¹¹⁸ Kromě běžných zábav spolek uspořádal počátkem téhož roku dokonce vlastní zábavu taneční.

---

¹¹⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 2, (archiv spolku Ruch) kniha „Rok spolkový 1864“, zápis z 12.3. 1864.; ZÍBRT, Čeněk: c.d., s. 118.

¹¹⁶ Listy literární, roč. 1, č. 13, 1.5. 1863, cit. dle: ZÍBRT, Čeněk: Literární společnosti z let šedesátých: Čechoslovan, Bratří literární, Vltavan, Oreb, Slavoj, Ruch. In: Časopis Musea království českého, roč. 85, 1911, s. 112.

¹¹⁷ ZÍBRT, Čeněk: c.d., s. 114.

¹¹⁸ ZÍBRT, Čeněk: c.d., s. 132.

V březnu 1864 se na Englův návrh spolek přejmenoval na originálnější Vltavan.¹¹⁹ Engel zde působil jako jednatel i pokladník. Na jeho návrh se obě funkce sloučily a nazýval se sekretářem. Jeho povinnostmi bylo evidovat členy, ohlašovat valné hromady, staral se o spolkové písemnosti, členské příspěvky, o kterých vedl řádné knihy a podával měsíční zprávy o stavu financí a čtvrtletní o stavu spolku. Stal se také redaktorem *Obzoru*. Jeho význam ve Vltavanu stále stoupal a v říjnu 1864 byl zvolen jeho předsedou a vedoucím Listů literárních. Jeho pozice nebyla snadná, protože spolek byl zadlužený. Engel přesto odmítl zastavit vydávání časopisu *Věda*. Záhy vypukla krize a někteří členové hrozili odchodem. Nakonec se jí však podařilo překonat.¹²⁰

Mezi novými členy Vltavanu se pod pseudonymem Nevolný (později Volný) objevil Svatopluk Čech. Tento nadaný nováček a Engel se k sobě zpočátku navzájem stavěli kriticky a vytýkali si s gusem formální i obsahové nedostatky svých prací.¹²¹ Při prezentaci a kritickém hodnocení se nicméně brzy stalo zřejmým, že po boku talentovaného lyrika J. V. Sládka bude právě k epice tíhnoucí Čech tím nejvýznamnějším básníkem, který z tohoto spolku vzejde.

Když se ve spolku se poprvé objevila myšlenka vydat ve prospěch Národního divadla almanach prací členů, Engel, který nebral věc na lehkou váhu, ihned nabídl ke zveřejnění své dvě prózy a přibližně třicet básní. Většina členů se ale k této věci stavěla méně odpovědně a tak ze zamýšleného záměru sešlo.¹²²

Součástí života Vltavanu byly i styky s jinými spolky. Nejblíže měl ke spolku Oreb, který byl podobného zaměření. Po společných zábavách se členové obou spolků sblížili. Když později došlo v Orebu k roztržce a odchodu některých členů, sloučil se Englovým přičiněním oslabený spolek s Vltavanem.

Na valné hromadě dne 21. října 1865 byl na návrh Jaromíra Čelakovského pro reorganizovaný spolek přijat název Ruch.¹²³ Jeho předsedou byl zvolen Engel. Jádro spolku tvořilo patnáct členů. Kromě zmíněného Engla a Čelakovského zde figurovali Ivan Klicpera, Josef Václav Sládek, Svatopluk Čech, hrabě

¹¹⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 2, (archiv spolku Ruch) kniha „Rok spolkový 1864“, zápis z 12.3. 1864.

¹²⁰ LA PNP, f. Engel E., k. 2, (archiv spolku Ruch) Protokoly 1864-1865, zápisy z 22.10. a 29.10. 1864.

¹²¹ ZÍBRT, Čeněk: Literární společnosti z let šedesátých: Čechoslován, Bratří literární, Vltavan, Oreb, Slavoj, Ruch. In: Časopis *Musea* království českého, roč. 85, 1911, s. 148-149.

¹²² Tamtéž, s. 158-159.

¹²³ LA PNP, f. E. Engel, k. 2, (archiv spolku Ruch), Protokoly Ruchu 21.10. 1865-14.11. 1866, zápis z 21.10. 1865.

Václav Kounic, Alfréd Slavík, František Skála aj. Průběžně pak přibývali další členové, mimo jiné Josef Štolba a Bedřich Pacák. Jaromír Čelakovský se přičinil o to, že se dopisujícím členem stal i Jakub Arbes, Engel získal za příznivce Miroslava Tyrše. Na jaře 1866 do Ruchu přibyli z literárního spolku Slavoj také Emanuel Miřiovský, Ladislav Quis, ad. Během osmi měsíců zde působilo bezmála šedesát členů.¹²⁴

Činní členové, jichž byla většina, se scházeli nejprve v zadních prostorách hostince U Primasů na Václavském náměstí. Poté si najali vedle policejního ředitelství v Bartolomějské ulici dvoupokojový byt s kuchyní.¹²⁵ Ve spolkovém pokoji bytu probíhaly schůze a byla zde čítárna, ostatní místnosti sloužily čtyřem členům spolku jako levná ubytovna (kde bydlel např. J.V. Sládek).¹²⁶

Schůze se konaly každý týden. Buď v nich „kritická komise“ předčítala vybrané práce (včetně prací zaslaných od dopisujících členů a jiných spolků) a probíhala jejich kritika, nebo členové poslouchali přednášky o literatuře či „otázkách časových“. Každý první den v měsíci se zde také pořádala zábava.

Spolek vydával ručně psané časopisy Ruch a Věstník. Oba byly čtrnáctideníky a vycházely střídavě, takže každý týden byl jeden z nich k dispozici. Z prací zveřejněných v Ruchu vybírala kritická komise ty zdařilejší do společného alba a souhlasil-li autor, byly publikovány v časopise Lumír.¹²⁷ „Spolek náš sebral si Lumír za orgán svůj...“, psal Engel v dubnu 1866 příteli Červinkovi a líčil, jak mnoho s tím má starostí. Nebylo divu. Spolek se musel zaručit nakladateli za abonenty a sám odebírat třicet exemplářů.¹²⁸ Konečně se však mohly úspěšnější práce jeho členů dostat prostřednictvím skutečného tištěného časopisu do širšího povědomí veřejnosti. Talentovanější členové publikovali rovněž v Květech a Světozoru.¹²⁹

Za normálních okolností by snad spolek unesl tíži svých závazků, ale jeho situaci zkomplikovala v červnu vypuknuvší válka. Po neobvykle dlouhých

---

¹²⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 2, (archiv spolku Ruch) Ruch – agenda členů 1865-1866; o členech ze Slavoj též QUIS, Ladislav: Kniha vzpomínek, d. 2, Praha 1902, s. 202.

¹²⁵ ŠTOLBA, Josef: Z mých pamětí. Vzpomínky ze života, z divadla a z literárních styků, Praha 1906, s. 38.

¹²⁶ LA PNP, sign. M75d126, STREJČEK, Ferdinand: Vzpomínky Dra Em. Engla na Ruch, 1908, s. 150.

¹²⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 2, (archiv spolku Ruch) „Zvyky a usnešení ze schůzí“.

¹²⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi (b.d.) 1866; k. 2, (archiv spolku Ruch) „Poslání ke všem lidem dobré vůle!“, 12.4. 1866.

¹²⁹ STREJČEK, Ferdinand: České školy básnické 19. věku, Praha 1921, s. 79.

prázdninách, kdy se již i všichni mladší členové stali univerzitními studenty, musel na konci října 1866 J. Čelakovský v účetní zprávě konstatovat, že spolkový byt, který kvůli válečným poměrům pronajímali, nevynáší. „Nájemníci se rozprchli“, Ruch přišel o peníze, vydělané za Lumír a v listopadu byl Engel pověřen nepopulárním vybíráním dluhů od členů.¹³⁰ Na schůzi v hostinci U Bílého kohouta v Liliové ulici se nakonec členové rozhodli spolek zrušit. Jeho inventář byl rozdán, písemnosti a zbytek financí převzal Engel.¹³¹

Spolek sice zanikl, ale styky mezi jeho členy nikoli. Rovněž stále žila myšlenka na vydání almanachu nové básnické generace, která se nakonec realizovala v redakci J.V. Sládka u příležitosti založení Národního divadla.¹³² Almanach Ruch, který vyšel v první polovině března 1868, obsahoval 77 básní od 20 přispěvatelů.¹³³ Jejich dobrou polovinu tvořili bývalí členové spolku Ruch. Englovo jméno bychom tu však hledali marně, vydal své básně samostatně již v předchozím roce.

2.4 Vlastní básnická tvorba¹³⁴

Václav Červinka uvádí, že Engel „znal soudobé básnictví české i jinojazyčné“.¹³⁵ Není důvod tomu nevěřit. Již jeho vychovatel Antonín Jaroslav Vrtátko, který měl sám literární ambice, v něm podněcoval zájem o krásnou literaturu. S debatami o na toto téma se mohl setkat také v salonu své matky,

---

¹³⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 2, (archiv spolku Ruch), Protokoly Ruchu 21.10. 1865-14.11. 1866, zápisy z 31.10. a 14.11. 1866.

¹³¹ LA PNP, sign. M75d126, STREJČEK, Ferdinand: Vzpomínky Dra Em. Engla na Ruch, 1908, s. 150.

¹³² Sládek se vydáním almanachu zadlužil. Pohledávky za něj z vlastních prostředků uhradil Engel. ŠTOLBA, Josef: Z mých pamětí. Vzpomínky ze života, z divadla a z literárních styků, Praha 1906, s. 44.

¹³³ STREJČEK, Ferdinand: České školy básnické 19. věku, Praha 1921, s. 79.

¹³⁴ Je třeba říci, že Engel psal rovněž prózy a dramata. V jeho pozůstalosti (LA PNP, f. E.Engel, k. 11) nalezneme povídky („V noci“, „Voják“, „Vok z Rožmberka či povstání Vyššího Brodu“), arabesky a humoresky („Idealista“, „Z mladých nader“), novelu („Z českého světa“), román („Vlastenec“), divadelní hry („Zločinci“, „Rostislav a Svatopluk“). Všechny tyto práce jsou však pouze v rukopisné podobě a s výjimkou zveřejnění některých z nich v „časopisech“ mládežnických literárních spolků nebyly pravděpodobně nikde publikovány. Jejich chronologické zařazení u většiny z nich komplikuje absence jakékoliv datace a jejich zhodnocení vyžaduje hlubší analýzu, jejíž výsledky by ovšem přesáhly tematické zaměření této práce. Z tohoto důvodu a také proto, že prozaická a dramatická tvorba je pro Engla méně relevantní a nenabízí nám takový vhled do jeho nitra jako právě poesie, rozhodl jsem se ponechat ji stranou.

¹³⁵ ČERVINKA, Václav: Z jarního rašení národního života v letech 1855-1865, in: Osvěta, roč. 42, 1912, s. 515.

byť nebyl salonem literárním. Obecný přehled získal na akademickém gymnáziu a rozšířil si jej při působení v literárních spolcích.

Nejstarší (datované) básně, které se v Englově pozůstalosti zachovaly, jsou z konce 50. let. Od počátku let šedesátých intenzita jeho tvorby znatelně stoupala a období do roku 1867 představuje její vrchol.¹³⁶ Jaká byla její východiska? On sám si z českých básníků cenil především Karla Jaromíra Erbena, jehož „Kytice“ mu přímo učarovala.¹³⁷ (Není náhoda, že mezi Englovými básněmi nalezneme několik pohnutých balad.) Z cizích si oblíbil Johanna Wolfganga Goetha, jehož některé básně sám překládal¹³⁸ a zejména Heinricha Heineho, kterému přímo věnoval jednu ze svých básní. V ní se hlásí k jeho odkazu a vyznává se z toho, jak je mu blízký:

„Ach! rozumím já truchlého
Té zjevu tvého věsti, -
Věřím ti, věřím básníku
A chci svůj osud nésti.“¹³⁹

V roce 1864 Engel shromáždil své utěšeně přibývajících práce v rukopisu nazvaném „Kytice básní“¹⁴⁰ a v následujících třech letech tento fond stále obohacoval. Obdobně, jako někteří jiní jeho ambiciózní vrstevníci ze spolku Vltavan, toužil své práce také veřejně prezentovat. Projekt spolkového almanachu však zkrachoval. Myšlenka na vydání almanachu sice přežívala i ve spolku Ruch, ale s jeho zánikem na podzim roku 1866 tato naděje pohasla. Engel již dál neměl chuť čekat na nějakou vhodnou příležitost a rozhodl se jednat samostatně. Místo snahy o publikování jednotlivých prací pojal ctižádostivý záměr vydat celou sbírku svých básní. „Přívětivý úsudek osob některých, jichž slov provždy býval [...] dbalý“¹⁴¹ jej v jeho záměru utvrdil. Jeho realizace však nebyla snadná. Sotva který nakladatel by byl ochoten financovat vydání básnické sbírky neznámého nevýrazného autora. Nezbývalo mu, než

---

¹³⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 10, rukopisy básní.

¹³⁷ ČERVINKA, Václav: Z jarního rašení národního života v letech 1855-1865, in: Osvěta, roč. 42, 1912, s. 515-516.

¹³⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 10, Růže na pažitu (Röslein auf der Heiden), aj.

¹³⁹ Báseň nazvanou „Heinemu“, z níž je tento úryvek, Engel do vydání svých „Básní“ v roce 1867 nezařadil. Pravděpodobně by odporovala převažujícímu vlasteneckému a protiněmeckému ladění sbírky. LA PNP, f. E. Engel, k. 10, Sbirka básní 1866 (rukopis), „Heinemu“.

¹⁴⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 10, Kytice básní 1864 (rukopis).

¹⁴¹ ENGEL, Emanuel: Básně, vyšlo v komisi Národního knihkupectví Emanuela Petříka, Praha 1867, s. 1 (Předmluva).

vydat své básně vlastním nákladem. Jelikož již od června 1865 volně disponoval dědictvím po svém otci¹⁴², mohl si to dovolit. A tak v srpnu 1867 vyšla v Národním knihkupectví Emanuela Petříka knížka s prostým názvem „Básně“, která obsahovala většinu jeho poesie. Dedikoval ji svému vychovateli a blízkému příteli A.J. Vrťátkovi. Na 124 stranách malého formátu se objevilo 71 básní, řazených převážně chronologicky dle doby vzniku. Sám Engel v předmluvě přiznával, že mu „právem lze vyčítati nesouladnost“. Knížka je rozdělena do dvou částí. První, nazvaná „Různé básně“ obsahuje především milostnou lyriku, balady z domácího i cizího prostředí, vlastenecké básně s historickou i aktuální tematikou, něco málo básní reflektivních a ojediněle se zde objevuje i pokus o nástin problematiky sociální či báseň, inspirovaná přírodou. Tato část, se svými 56 básněmi, je těžištěm celé knihy. V druhé části jsou pod názvem „Šlehy a nápisy“ zařazeny drobné poetické útvary, převážně úsměvné, satirické, moralizující až filozofické.¹⁴³

Co nám „Básně“ prozrazují o svém autorovi? Především zrcadlí dva hlavní směry jeho inspirace. Na prvním místě je to jeho citový vztah k opačnému pohlaví, na druhém vlastenectví. Ústředním objektem Englova zájmu je žena (respektive dívka) a to v abstraktní, fantaskní i konkrétní podobě. Jestliže se za „chtivými zraky“ Mílka, který v básni „Pohádka“¹⁴⁴ hledí na krásnou dívku, skrývá pohled Englův, tak v básni „Kterak nemilovat!“ již své okouzlení dívčími půvaby Engel vyznává otevřeně:

„Bože ! jak ji nemilovat,
Kdy mi vše, co libost plodí,
V přebohaté rozličnosti
Každou dobou k mysli vodí !?“¹⁴⁵

Jak napovídá báseň „Poslání“¹⁴⁶, je Englovou nejmenovanou múzou Lorinka Navarrová z Komorního Hrádku. Snad, v souvislosti s ní, Engel několikrát píše o prvních polibcích.¹⁴⁷ Především na počátku sbírky, tedy pravděpodobně

---

¹⁴² Na žádost podanou dne 20.5. 1865 jeho spoluporučníkem Václavem Vrzákem, jeho matkou i jím samým, nad ním bylo 17.6. 1863 ukončeno poručenství. Byl předčasně uznán zletilým a sám převzal správu svého „jmění“. AMP, f. MHMP I – Judiciale (nezařazený), sign. III A 580.

¹⁴³ ENGEL, Emanuel: Básně, vyšlo v komisi Národního knihkupectví Emanuela Petříka, Praha 1867.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 12.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 17.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 31.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 19, 23, aj.

v nejstarších básních, se Engel snaží o velmi něžné vyjádření pomocí hojných zdrobnělin. V předmluvě se sám doznává k přílišnému „cukrování“¹⁴⁸. Na objekt své lásky Engel klade značné nároky, dívky srovnává s anděly. Není divu, že se objekt jeho lásky dostává s jeho představami do rozporu, který zpočátku nechce vidět. V jedné básni hovoří k měsíci:

„Nic ty mi to nevymlouvej,
Nech mne šťastným býti, -
Vždyť mne těší o své lásce
V ideálech sníti.“¹⁴⁹

V Englově milostné lyrice se od počátku často objevuje motiv zklamání, který dostoupí svého vrcholu po polovině 60. let, kdy Englův vztah s Lorinkou skončí rozchodem.¹⁵⁰ Tak se v Englových básních dočteme: „Chtěl jsem chvíli s tebou býti/ Tys však s jiným rozmlouvala – „nebo: “Ty dívko má, ty šla jsi za jiného“, či ještě jinde: „Bůh tebe ubohým nám lidem/ Stvořil ku žalosti ! – „¹⁵¹. Vedle zklamání také nalezneme pocity méněcennosti: „Já tebe nebyl hoden“, „Že ničím nejsem, řekli ti ?“, „Nestyď se za mne, že jsem nepatrným“, „Jakž i směl bych, mne že nemiluješ,/ Já tak nízký hněviv býti tobě!“¹⁵² Byť je obsah lyrických básní leckdy nereálný, převládající autorova autostylizace by mohla být autentická: zdá se, že Englův citový život nebyl příliš šťastný.

Optimističtěji působí Englovy básně vlastenecké, které jsou naplněny odvážnou vírou ve zlepšení situace národa, ale odrážejí i jeho radikalismus a nejsou prosty nacionalistických výpadů. Báseň nazvaná „Hroby Polabské“ má každému čtenáři připomenout, že od úsvitu dějin Slovany ohrožují „Němců divé sbory !“¹⁵³. V básni „Vojáci“, jejíž děj je situován do blíže neurčené minulosti, je boj proti německému etniku jasně proklamován:

„Oj ! je naše cesta
Do německé země,
Bychom pohubili
Všecko zrádné plémě !“

---

¹⁴⁸ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 1.

¹⁴⁹ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 30.

¹⁵⁰ ČERVINKA, Václav: Z jarního rašení národního života v letech 1855-1865, in: Osvěta, roč. 42, 1912, s. 751.

¹⁵¹ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 123, 36, 51.

¹⁵² ENGEL, Emanuel: c.d., s. 70, 33, 63, 16.

¹⁵³ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 107.

Protiváhou tohoto nepřátelství je v téže básni obsažená pozitivní myšlenka slovanské vzájemnosti, opět pronesená ústy vojáků:

„Oj ! je naše cesta
Na vysoké Tatry,
Na Urál a Balkán
Že tam máme bratry !“¹⁵⁴

V básni „Starý bojovník“, která se pouze zdánlivě hlásí do minulosti, Engel hovoří o aktuální „bídě“ a „porobě“ národa a očekává „hodinu vykoupení“.¹⁵⁵ Jak se dočteme v „Hrobech Polabských“, je přesvědčen, že „osud národa jest plodem jeho činů“¹⁵⁶. Proto v básni „Divné kvítí“ varuje, že se mnohé české dívky odcizují národu¹⁵⁷, proto ve zdánlivě pohádkovém příběhu „Zaklená“ přináší závratný jinotaj : utlačené národy nemají naslouchat těm, kdo omezují jejich svobodu, ale vzít si ji samy¹⁵⁸. Uvědomuje si, že tento cíl nebude snadný a tak ve svém „Starém kázání“ horuje proti sobeckému individualizmu¹⁵⁹ a v básni příznačně nazvané „Neústupně“ žádá i odhodlání k oběti nejvyšší: „Kdo chce být pravý vlastenec/ Ten uč se umírat !“¹⁶⁰.

Ve dvou básních se pak obrací přímo k utlačitelům národa. „Dávný dluh“ je pravděpodobně výčitkou za bělohorskou porážku v roce 1620 a to, co po ní následovalo. V závěru Engel proklamuje dobrou vůli a z ní vyvozuje morální převahu:

„V slávských srdcích zkrvavených
Dračí zvůle není:
Ať vás pálí přemožených
Hrdé odpuštění.“¹⁶¹

V druhé básni, určené „Tyranům“, Engel prorokuje konečné vítězství svobody: „A vzejde den, byť po noci i dlouhé,/ Kdy ve volnosti bude rozvíjeti/ Se rovnost, bratrství...“¹⁶².

---

¹⁵⁴ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 71-72.

¹⁵⁵ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 93-95.

¹⁵⁶ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 107.

¹⁵⁷ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 38-39.

¹⁵⁸ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 109-113.

¹⁵⁹ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 101-102.

¹⁶⁰ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 96.

¹⁶¹ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 99.

¹⁶² ENGEL, Emanuel: c.d., s. 104.

V Englových vlasteneckých básních se jeho bouřlivý cit spájí s často mlhavým historickým povědomím, které však pro něj není tak podstatné: kořeny problémů, které se v jeho básních ozývají, spočívají v přítomnosti. Básně nepřinášejí nové myšlenky, ale spíše v nich odvážně rezonují dobové názory a nálady. Od Schillerových oslav v roce 1859 se Engel ve svém radikalizmu příliš nezměnil.

Vydání Englových „Básní“ nezůstalo bez odezvy. Dne 14. srpna se v Národních listech objevilo jejich kritické zhodnocení z pera Jana Nerudy. Velký spisovatel a básník shledal, že Englovy „Básně“ se nepovznášejí „nad to, co vše zde bylo tisíckráté již“ a navíc „trpí [...] délkou“ a nedostatkem „formy“. Na druhou stranu ocenil širokou škálu jeho námětů, ojediněle okouzující metaforu, a přiznal Englovi „jistý fond lehkého humoru“. Právě některé básně humorné a satirické v Nerudově hodnocení dopadly nejlépe.¹⁶³ Za zdařilý označil Neruda například tento epigram:

„Básník X mluví

Já a Homer, my jsme dva,
Já napřed, Homer vzadu,
Neb jemu básně podstrčili –
Já ale sám je kradu!¹⁶⁴

Neruda přiznal Englovi jisté „známky zdravosti“ a „mnohý [...] rozběh dobrý“, ale jasně mu dal najevo, že ze svých básní měl vybrat pouze „tři neb čtyry“ ke zveřejnění v některém časopise. Ostatními básněmi podle něj „neprospěje nikomu a ublíží sobě“. Zatímco Neruda se zjevně snažil mladého tvůrce neodradit a uzavřel svůj fejeton optimistickými slovy: „z vás bude tedy přece něco!“¹⁶⁵, článek, který vyšel o osm dní později ve Květech, vydávaných Vítězslavem Hálkem, byl daleko příkřejší. Podle jeho autora jsou Englovy básně jen „poetickými hříčkami“. Jejich vydání považuje za chybu, protože, jak zřetelně říká: „Engel básníkem není“.¹⁶⁶ Vyjádření renomovaných kritiků Engla ranilo a probudilo jeho malomyslnost, kterou již dříve vyslovil v básni nazvané „Umírající básník“:

---

¹⁶³ NERUDA, Jan: Z epigonské literatury, Národní listy, roč. 7, č. 133, 14.8. 1867, s. 1.

¹⁶⁴ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 123.

¹⁶⁵ NERUDA, Jan: Z epigonské literatury, Národní listy, roč. 7, č. 133, 14.8. 1867, s. 1.

¹⁶⁶ Květy, roč. 2, č. 8, 22.8. 1867, s. 71.

„Já slova chtěl jsem v mocné stavět šiky
A lepší svět – já poměrů všech pán, -
Však naplano prý dělal jsem jen křiky –
A nyní mru svou pýchou oklamán !“¹⁶⁷

Záhy z knihkupectví celý náklad Englových „Básní“ zmizel. „Zkonfiskoval“ je sám autor.¹⁶⁸ Tím skončilo jeho období aktivní poetické tvorby. I v budoucnu bude sice psát básně, ale již jen sporadicky a převážně pouze pro potěšení své či užší přátelské společnosti.

2.5 Společenský život

V jakém společenském prostředí se Engel pohyboval? Zastihneme jej na zábavách a plesech, v měšťanských domácnostech, v předních pražských salonech i jako společníka aristokratů.

Jako každý mladý muž z rodiny střední třídy si měl i Engel osvojit jisté základy společenské etikety, k níž patřil mimo jiné tanec. V lednu 1864 začal ve svých devatenácti letech s přítelem Vojtěchem Fričem navštěvovat taneční hodiny u Perwolfů. Tamní zábava ho však příliš nenadchla, připadala mu „velmi zdouhavá a nucená“. V konverzaci s mladými dámami spatřoval „nestydaté koketování“ a taneční hodiny považoval za „past na nápadníky“.¹⁶⁹ Jeho ideálem bylo „nevinné děvče“ a u každé tanečnice přísně posuzoval její „mravní zachovalost“ a zároveň kladl i jisté nároky na intelekt.¹⁷⁰ Když absolvoval potřebnou taneční průpravu, objevoval se na řadě plesů. Hojně pořádané domácí plesy však na něj nedělaly dobrý dojem: „inu, není nic horšího, než chodit do společnosti, kde matka přemýšlí, pro kterou dceru by se tak člověk nejlépe hodil !“.¹⁷¹

Zdá se, že lépe se Engel cítil s přáteli při „pivě a punši“.¹⁷² Současně mu však vyhovovalo měla-li zábava jistý intelektuální rozměr. Jelikož byl obdivovatelem francouzské kultury a soukromým studentem francouzského jazyka, začal téhož

---

¹⁶⁷ ENGEL, Emanuel: c.d., s. 48.

¹⁶⁸ ŠTOLBA, Josef: Z mých pamětí. Vzpomínky ze života, z divadla a z literárních styků, Praha 1906, s. 42.

¹⁶⁹ LA PNP, f. E.Engel, k. 8, Engel Červinkovi b.d., koncem května 1864.

¹⁷⁰ LA PNP, f. E.Engel, k. 8, Engel Červinkovi 22.10.1865.

¹⁷¹ LA PNP, f. E.Engel, k. 8, Engel Červinkovi b.d., koncem května 1864.

¹⁷² LA PNP, f. E.Engel, k. 8, Engel Červinkovi 22.10.1865.

roku navštěvovat Černý pivovar na Karlově náměstí. Jeho provozovatel Ferdinand Náprstek zde v této době vzepětí českých sympatií k Francii přišel s nápadem pořádat „francouzské dýchánky“¹⁷³. Od října 1864 tyto neformální besedy, při nichž se mluvilo výhradně francouzsky, probíhaly každé úterý. Počet příznivců francouzského jazyka překračoval sedmdesát. Patřili k nim mj.: novinář Josef Barák, bratři Fričovi (lékař Antonín, průmyslník Karel, ad.), majitel Národních listů Julius Grégr, profesor statistiky a politických věd Eberhard Jonák, znalec slovanských jazyků prof. Josef Kolář, podnikatel a mecenáš Vojta Náprstek, spisovatel Jan Neruda, František Palacký, přírodovědec a lékař prof. Jan Evangelista Purkyně, František Ladislav Rieger, knihkupec Antonín Řivnáč, spisovatel Karel Sabina¹⁷⁴, politik a žurnalista Karel Sladkovský, hudební skladatel Bedřich Smetana, děkan Václav Štulc, hrabě Rudolf Thurn-Taxis, politik a pedagog Emanuel Tonner, muzejní bibliotekář Antonín Jaroslav Vrtátka, a další. S některými se Engel již setkal na akademickém gymnáziu, lékařské fakultě, v Sokole a především v salonu své matky.

Díky jejím společenským stykům měl otevřené dveře do předních pražských salonů. V 60. letech se objevuje u Villaniů, Braunerů, Riegerů i Fričů. Villanioví byli zpola šlechtická, zpola měšťanská, rodina, která se hlásila k českému vlastenectví. Baron Karel Drahotín Maria Villani de Castello Pilonico, autor romantických vlasteneckých básní a někdejší velitel revolučního sboru „Svornost“ (v roce 1848), byl ženatý s Matyldou rozenou Herzovou, která pocházela z průmyslnické rodiny. Měli spolu 5 dětí: dcery Zdeňku, Olgu a Helenu, syny Oskara a Carllose.¹⁷⁵ Od roku 1859, kdy paní Englová s Villaniovými udržovala přátelské vztahy, se příležitostným druhem prázdninových zábav jejich dětí na zámku Střížkov, nedaleko Benešova, stával i Engel. Když byl starší, navštěvoval střížkovskou společnost sám. Pořádaly se zde různé hry, pikniky, taneční zábavy i divadelní představení.¹⁷⁶ (O tom, jak Engel do této společnosti vrostl, svědčí i skutečnost, že od barona Villaniho

---

¹⁷³ PURŠ, Jaroslav: K případu Karla Sabiny, Rozpravy Československé akademie věd, roč.69, sešit 8, Praha 1959, s. 44

¹⁷⁴ Konfident Karel Sabina o besedách v Černém pivovaru podával informace pražské policii. PURŠ, Jaroslav: c.d., s. 43-44.

¹⁷⁵ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945, s. 197.

¹⁷⁶ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: c.d., s. 199-200.

dostával vánoční dárky.¹⁷⁷⁾ Není tedy divu, že když se koncem 60. let Villanioví přestěhovali do domu U Helmů, ve Vodičkově ulici, v Praze, byl zde Engel pravidelným hostem. Z osob Englovi blízkých sem chodil A. J. Vrtátko a hrabě Václav Kounic. Většina ostatních návštěvníků mu již také byla známa: politik František Augustin Brauner, filozof a pedagog prof. Josef Durdík, dcera známého českého novináře a politika K. H. Borovského Zdenka Havlíčková, prof. Eberhard Jonák, hrabě Zdeněk Kolovrat. Při velkých plesech se zde výjimečně objevoval i Palacký a Rieger.¹⁷⁸ Při běžné účasti dvanácti až čtrnácti hostů zde probíhala čtení děl domácích i cizí literatury, o níž se pak volně diskutovalo. Vrtátko s Durdíkem zde prezentovali i své vlastní překladatelské práce. Zábavu doplňovala hudba a zpěv. Někdy sem přicházeli i návštěvníci z ciziny, a to především slovanských národností.¹⁷⁹

Obdobně jako s Villaniovými se Engel dostával od mládí do styku s rodinou Braunerových. Jeho matka se přátelila s Augustou Braunerovou a obě rodiny se vzájemně navštěvovaly. Braunerovi tehdy bydleli na nároží Perštýna a Nových alejí (dnes Národní třída). Engel sem nejspíše zpočátku doprovázel svou matku na odpolední svačiny či čaje, jichž se (včetně dětí) účastnily některé přední pražské rodiny. Jelikož František Augustin Brauner tehdy náležel ke špičkám české konzervativní politiky, bylo možno zde potkat známé osobnosti české politiky: Františka Ladislava Riegra, Františka Palackého, Jakuba Škardu, Aloise Pravoslava Trojana, Karla Klauudyho, Adolfa Mariu Pinkase, Antonína Otakara Zeithammera ad. O tom, že by se Engel účastnil zdejších večírků („soirée“), žádné zprávy nejsou, vyloučit se to však nedá. Jisté je, že v první polovině 60. let zde působil jako „domácí učitel“ Braunerových synů Vladimíra a Bohuslava. (Dcery Anna a Zdeňka měly vlastní vychovatelku). Kromě výuky se Engel také staral o zábavu dětí. Hrál jim loutkové divadlo a řídil výpravu dětských divadelních inscenací, jejichž publikum pak ojediněle tvořily i nejpřednější osobnosti české politiky.

Osvědčil se Engel v roli domácího učitele? Spíše asi ne. Nebyl přísný a pro rozpustilé děti měl snad až příliš velké pochopení. Radoňová-Šárecká ve své

---

¹⁷⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi b.d., koncem ledna 1864.

¹⁷⁸ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945, s. 197-198.

¹⁷⁹ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: c.d., s.196-198.

knize o českých vlasteneckých rodinách líčí drobnou epizodu, která se odehrála v salonu Braunerových při návštěvě jisté vysoké ruské aristokratky: „Uprostřed siesty se otevřely pojednou dveře dětského pokoje a z nich se vyřítily za svým vychovatele Englem Braunerovy děti až po malou Zdeničku, metající kotrmelce napříč salonem před hosty až k dveřím protějšího pokoje.“ Tuto „produkcí“ měl na svědomí přímo Engel. U Braunerů to však nevyvolalo žádné pohoršení, bylo zvykem dětem ponechávat dostatek „volnosti“.¹⁸⁰ Jak se zdá, byli Braunerovi benevolentní nejen ke svým dětem, ale i jejich domácímu učiteli.

V úloze domácího učitele Engel sbíral zkušenosti také u aristokracie. O prázdninách roku 1865 byl na doporučení přijat do rodiny hraběte Huga Nostice „co společník mladých hrabat kvůli češtině“. Kromě toho své svěřence dle „francouzské metody“¹⁸¹ učil plavat. Na panství ve Slabcích u Jáchymova s nimi strávil celé dva měsíce. Jeho působení zde bylo úspěšné a později v korespondenci zmiňoval, že ho měli na zámku „velmi rádi“ a byl „skoro [...] pokládán za rovného mezi rovnými“.¹⁸² Tehdy ještě netušil, že své vychovatelské zkušenosti jednou zúročí.

Mezi všemi salony (či domácnostmi), které Engel v 60. letech navštěvoval, byl bezesporu nejvýznamnější salon Riegrův. Společnost, která se v Mac Newenovském paláci scházela, byla početná a různorodá, ale všechny návštěvníky spojovalo jejich vlastenectví. Rieger usiloval o to, soustředit zde výkvět české inteligence z oblasti politiky, kultury a vědy. K těm, které Engel znal, či se s nimi setkal již dříve, patřili: Antonín Jaroslav Vrtátka, Josef Václav Sládek, František Augustin Brauner, Vilém Gabler, Josef Durdík. K Riegrům dále chodil Karel Jaromír Erben, Antonín Gindely, Josef Hamerník, Josef Kaizl, Eliška Krásnoroská, bratři Máneosovi, Vojta Náprstek, Václav Vladivoj Tomek, Bedřich Smetana, Karolína Světlá, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer a mnozí další. Volná společenská zábava se prolínala s hudebními vystoupeními, četbou literárních děl a vědeckými přednáškami.¹⁸³ O atmosféře těchto

---

¹⁸⁰ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945, s. 271.

¹⁸¹ Metoda spočívala v tom, že tempa se nacvičovala nejprve na souši. LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 22.10.1865.

¹⁸² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 22.10.1865.

¹⁸³ SRŠEŇ, Lubomír: Pražský salon u Palackých a Riegrových, in: Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 98-100.

společenských večerů na počátku roku 1864 svému příteli Červinkovi Engel napsal: „Meeting u Riegrů nesmíš si příliš ideálně představovat. Byla doposud tři čtení – první o nějakém polském králi – četl Palacký, druhé: jak se má maso vařit – četl prof. Staněk, a třetí: o polské literatuře – četl páter Štulec [!]“¹⁸⁴. Jak se zdá, byl Engel trochu zklamán. Důvod byl prostý: zajímala jej především aktuální politika. Pravděpodobně více jej proto Rieger zpočátku zaujal jinde, přímo ve sněmovně, kde mohl být jako divák svědkem jeho excelentních projevů.¹⁸⁵ Riegrův salon však Englovi poskytl neocenitelnou zkušenost: nahlédl do společenského života největších mužů české politiky a setkal se s řadou vynikajících osobností. Jelikož zpočátku neměl co nabídnout, asi převážně naslouchal a pozoroval. Být hostem prvního muže české politiky Františka Ladislava Riegra Engel jistě vnímal jako velkou poctu a Riegrovi vždy projevoval náležitou úctu, to mu však nebránilo, aby se současně pohyboval v prostředí, kde se střetával s jinými politickými názory.

Od počátku 60. let Engel chodíval k Fričovům do Vodičkovy ulice (č. 736). Nejprve se zde scházel jen s Vojtěchem Fričem, Václavem Červinkou a Robertem Bartelmusem.¹⁸⁶ Později se čtveřice přátel přesunula z Vojtěchova pokoje do reprezentativních prostor a zapojila se do salonního života. Dle Radoňové-Šárecké se v domě advokáta Josefa Friče „denně„ scházela společnost, v níž se (vedle již zmíněných) objevoval Josef Václav Sládek, Julius Zeyer, Ladislav Quis, hrabě Václav Kounic ad. Debatovalo se tu „rozhorleně o politice, dělaly se plány a přetřásaly události...“¹⁸⁷

Nejstarší syn advokáta Friče, proslulý radikální demokrat Josef Václav Frič, zde však chyběl. Byl tehdy v emigraci ve Francii a později v Berlíně. Tam od roku 1868 vydával s pomocí někdejšího „pražského učitele francouzštiny“ Louise Schmidta-Beauchezze a podporou poskytovanou z Čech nakladatelem a politikem Janem Stanislavem Skrejšovským francouzsky psaný časopis „Correspondance tcheque,, který měl být jakýmsi vnějším „orgánem národní strany v Čechách“. Měl u zahraničního čtenářstva obhajovat české zájmy proti

¹⁸⁴ LA PNP, f. E.Engel, k. 8, Engel Červinkovi b.d., koncem ledna 1864.

¹⁸⁵ V květnu 1864 např. dosažení zrovnoprávnění češtiny s němčinou na obecních a středních školách.; LA PNP, f. E.Engel, k. 8, Engel Červinkovi b.d., koncem května 1864.

¹⁸⁶ ČERVINKA, Václav: U kolébky Sokola, Praha b.d., s. 95.

¹⁸⁷ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945, s. 136.

politice Vídně.¹⁸⁸ Jeho dopisovatelem byl i Engel. Časopis brzy vzbudil zájem rakouské policie a Englovo jméno po letech znovu figurovalo v policejních spisech.¹⁸⁹ Objektem zájmu policie Engel zůstal i nadále.

Zatímco v první polovině 60. let vstoupil do prostředí pražských salonů medik Engel, inklinující k literární činnosti, koncem 60. let zde stanul vlastenecky aktivní lékař Engel, který se pohyboval v salonech tak přirozeně, jako dříve v literárních spolcích.

2.6 Všeobecná nemocnice

Po úspěšném složení všech předepsaných zkoušek byl Engel dne 7. listopadu 1868 ve 12,00 hodin v Karolinu promován doktorem lékařství.¹⁹⁰ Nastal čas, kdy měl přestat bezstarostně utrácet po otci zděděné finance a sám se stát výdělečně činným.

Dne 17. ledna 1869 Med. Dr. Engel nastoupil do svého prvního zaměstnání ve Všeobecné nemocnici na Karlově náměstí.¹⁹¹ Měl štěstí, neboť v tomto ústavu působili přední odborníci a proto byl považován za nejlepší v Čechách, takže o možnost zde pracovat usilovala řada uchazečů a na místa lékařů se pořádaly konkurzy.¹⁹² Engel se dostal na oddělení pro syfilitiky a kožní onemocnění, kde pracoval jako sekundární lékař třetí kategorie. V čele oddělení stál primář Vilém Ignác Petters, kterého Engel znal z přednášek na lékařské fakultě. V několika vysvědčeních, která Petters Englovi vydal, s ním vyjadřoval naprostou spokojenost. V období od dubna do září roku 1869 byl Engel rovněž sekundářem na očním oddělení, kde působil pod vedením primáře prof. Josefa Hlásného.¹⁹³

Příliš dlouho ve Všeobecné nemocnici ovšem Engel nevydržel. Snad toužil po lepším místě s dostatečným finančním příjmem, snad mu pacienti stížení

---

¹⁸⁸ HORSKÁ, Pavla: Sladká Francie, Praha 1996, s. 42.

¹⁸⁹ Ve zprávě pražského policejního ředitele ministru vnitra z června 1870 je Engel bezpečně označován jako jeho korespondent a „ein warmer Anhänger des Emigranten Josef Frič“ (věrýlý přívrženec emigranta Josefa Friče). SÚA, f. Místodržitelství Praha-prezidium 1855-1859, k.433, sign. 6/1/43, Zpráva pražského policejního ředitele ministru vnitra č. 3297 ze dne 17.7.1870.

¹⁹⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Promoční oznámení.

¹⁹¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 7, Lékařská vysvědčení 1869-1870.

¹⁹² HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – SVOBODNÝ, Petr: Dějiny Všeobecné nemocnice v Praze 1790-1952, Praha 1990, s. 62-63, 71.

¹⁹³ LA PNP, f. E. Engel, k. 7, Lékařská vysvědčení 1869-1870.

syfilisem a kožními nemocemi nepřišli k srdci. Když mu Riegrovo doporučení¹⁹⁴ otevřelo možnost pracovat jako vychovatel a lékař v rodině zámožného ruského aristokrata Paula von Derwiese, Engel nezaváhal. Dne 7. prosince mu prezídium v Praze vydalo pas (č. 1056), s nímž měl navštívit německé státy, Švýcarsko, Itálii, Francii a Rusko.¹⁹⁵ Několik dní nato ukončil své působení ve Všeobecné nemocnici a vydal se na cestu ke svému novému zaměstnavateli.

---

¹⁹⁴ SÚA, České místodržitelství Praha – prezídium 1855-1859, k. 433, sign. 6/1/43, Zpráva pražského policejního ředitele ministru vnitra č. 5916 ze dne 4.1.1871; HEIDLER, Jan: Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra, d. I 1836-1871, Praha 1924, s. 204, č. 536, Engel Riegrovi 22.2. 1870, Poličany.

¹⁹⁵ SÚA, f. Policejní ředitelství Praha I, k. 2346, sign. E 26/4, Engel Em.

3. V cizích službách 1870-1879

3.1 Vychovatelem v rodině barona Derwiese

Po několikadenní cestě přes Mnichov, Innsbruck, Veronu a Bolognu dorazil dne 13. prosince 1870 do Florencie. Cílem jeho cesty byl zdejší prestižní hotel Albergho Universo, kde byl již očekáván baronem Paulem von Derwiesem a jeho rodinou, která zde obývala celé první patro. Jeho přijetí bylo „se všech stran nad míru vlídné“.¹⁹⁶

O Derwiesových toho Engel zpočátku mnoho nevěděl. Určitý obrázek si o nich udělal až v průběhu své vychovatelské činnosti. Paul von Derwies¹⁹⁷ se podle Englových informací v Rusku proslavil jako stavitel železnice. Za úspěšnou výstavbu tratě z Rjazaně do Kozlova „dostal řád a titule“ a stal se z něj zámožný muž. Trať, kterou vystavěl „o polovic levněji“ však údajně neměla odpovídající technické parametry a její provoz byl nebezpečný. To byl podle Engla důvod, proč byl Derwies v Rusku „osobou velice neoblíbenou“ a s celou rodinou žil raději v zahraničí.¹⁹⁸ Pokud Engel zpočátku choval ke svému zaměstnavateli nějaké sympatie, záhy je ztratil. Seznal, že „ruské povahy jsou docela jinak konstituovány“ a že je jim vlastní „úplný nedostatek každého humanitního vzdělání“. Vůbec se mu nezamlouval Derwiesův autoritativní přístup, který příliš nepřipouštěl diskusi ani racionální argumentaci. „Východky z míry rozumu“, které Engel u Derwiese pozoroval, a jejichž důsledky trpěla rodina i zaměstnanci, omlouval pouze proto, že jako lékař viděl jejich základ v „anomáliích fysických“.¹⁹⁹ Paní Derwiesová se od svého muže značně odlišovala, což bylo dáno i jejím původem. Narodila se v Belgii, v rodině skotských emigrantů a vychována byla ve Francii.²⁰⁰ Oproti hlavě rodiny na

¹⁹⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 30, Engel matce 14.12. 1870, Florencie.

¹⁹⁷ V této podobě jeho jméno uvádí Engel (LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 6.6.1871, Storožilovo; aj.), v korespondenci Františka Ladislava Riegra je zmiňován jako „Van Dervies“ (HEIDLER, Jan: Příspěvky k listářu Dra Františka Ladislava Riegra, d. II 1872-1903, Praha 1926, s. 77, č. 185, Rieger choti 4.3. 1877, Paříž; aj.), Jan Neruda uvádí ruskou podobu jeho jména: „Pavel Grigorjevič Děrviz“ (NERUDA, Jan: Podobizny III, Praha 1957, s. 206.), v policejních záznamech je označen jménem „Babikoff“ (SÚA, České místodržitelství Praha – prezídium 1855-1859, k. 433, sign. 6/1/43, Zpráva pražského policejního ředitele ministru vnitra č. 5916 ze dne 4.1.1871.).

¹⁹⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Antonínovi Jaroslavu Vrtětkovi 2.4. 1871, Florencie.

¹⁹⁹ LA PNP (SH), f. Vrtětko Antonín Jaroslav, k. 2, Engel Vrtětkovi 13.4. 1881, Biarrits.

²⁰⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 9.2. 1871, Florencie.

Engla dělala daleko příznivější dojem. Celkově však na něj Derwiesovi působili značně cize a jak vyplývá z jeho korespondence, společnou řeč s nimi nenašel ani po letech služby. Svému příteli Václavu Červinkovi o nich napsal: „je ti to všecko prapodivná cháska a člověk je dovede posoudit teprv tenkrát, když obvyklé pro naše lidi a poměry měřítko dokonale by zapomněl!“²⁰¹.

Derwiesovi měli celkem tři děti, syny Sergeje a Pavla a dceru Varju. Ačkoliv poměry v rodině nebyly harmonické, mohl Engel konstatovat, že ke svým dětem „vřelou planou láskou“²⁰². Staršímu Sergejovi bylo v době Englova nástupu sedm let, mladšímu Pavlovi přibližně jeden rok. Varja byla pravděpodobně o málo mladší než starší z chlapců.

Ačkoliv se Engel u Derwiesů ocitl v jazykově odlišném prostředí, po technické stránce komunikačními problémy netrpěl. S baronem Derwiesem hovořil německy, v rozpravách s guvernankou si procvičoval svou francouzštinu a v každodenním styku s dětmi se postupně seznamoval s ruštinou, jejíž základy si osvojil již v prvním roce své služby při pobytu rodiny v Rusku.²⁰³ Pro úplnost lze dodat, že při italských pobytech se pro praktickou komunikaci snažil ovládnout i něco málo italštiny, ale té se u Derwiesových zřejmě neužívalo.

Náplní Englovy práce byla v první řadě péče o dvě starší děti. Měl je vychovávat a vzdělávat. Jelikož kromě něj v rodině působila také guvernanka, je pravděpodobné, že on měl na starosti asi především výchovu Sergeje. Obě děti pak vyučoval základy chemie, fyziky, aritmetiky, geometrie, geografie, dějepisu, zoologie, botaniky, mineralogie, anatomie a fyziologie i latiny. Chlapce navíc deklamaci, kreslení a rýsování.²⁰⁴ Hned na počátku výuky Engel zjistil, že děti byly před jeho příchodem při výuce vedeny pouze k mechanickému memorování a často nechápaly příčiny a souvislosti, což se snažil trpělivým vysvětlováním napravit.²⁰⁵ Problémy měl trochu s děvčetem, u níž se ukázalo, že „pomalu chápe“²⁰⁶.

---

²⁰¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 3.7. 1876, Tours.

²⁰² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrt'átkovi 22.1. 1871, Florencie.

²⁰³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrt'átkovi 9.2. 1871, Florencie; Engel Vrt'átkovi 18.6. 1871, Storožilovo.

²⁰⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrt'átkovi 10.11. 1873.

²⁰⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrt'átkovi 9.2. 1871, Florencie.

²⁰⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrt'átkovi 10.11. 1873.

Vedle výuky se podílel i na organizování jejich volného času. Snažil se si s nimi hrát „v tom způsobu, jak to děti rády mají“ a chlapec i dívka si jej brzy oblíbili. Zpočátku hlavně dívka, jelikož na rozdíl od jiných vychovatelů a guvernantelek přistupoval k oběma stejně přívětivě.²⁰⁷ Pouze s přívětivým přístupem však nevystačil. Když seznal, že jeho svěřenec je zběhlý v „nalézání směšných a zlých stránek věcí“, tak mu i „několikrát pořádně vysekal“.²⁰⁸ K dětem si tak vytvořil vyvážený vztah, měl u nich autoritu, ale neztratil jejich sympatie.

Vedlejší náplní Englovy práce byla rovněž příležitostná lékařská péče o Derwiesovu rodinu i její zaměstnance. Zdá se, že důvěru v této roli si získával postupně. Zprvu léčil nemocnou guvernanku²⁰⁹, poté postupně děti a nakonec i jejich rodiče. Ačkoli většinou šlo o běžná lehčí onemocnění, nevyhnul se ani konfrontaci se závažnějšími zdravotními komplikacemi. Zatímco barona Derwiese Engel považoval za hypochondra, který má „každou chvíli něco jiného“, zdravotní stav Derwiesova staršího syna a ženy sledoval s vážným zájmem. Mladý Derwies trpěl od dětství srdeční vadou²¹⁰. Paní Derwiesovou sužoval břišní nádor. Zatímco první, již dříve známý fakt, v podstatě pouze akceptoval, nádorovým onemocněním paní Derwiesové se zabýval podrobněji. Vyloučil rakovinu a objekt označil za „nevážný novotvar“.²¹¹ Při léčbě svých chleboďárců Engel brzy zjistil, že se svými bezprostředními znalostmi nevystačí a prostřednictvím Vrťátka si z Prahy nechával zasílat lékařskou literaturu. Osvěžoval a prohluboval si tak některé dílčí znalosti z patologie a terapie, fyziologie, dětského lékařství, ženského lékařství i psychiatrie.²¹²

Při svém vstupu do služeb barona Derwiese Engel počítal s velkolepým ročním příjmem ve výši 3 000 zl. Odhadoval, že po dvanácti odpracovaných letech by při stabilní výši platu důchod plynoucí z jeho uspořené kapitálu překonal výši státní penze.²¹³ Zakrátko se však ukázalo, že výše jeho platu byla buď chybně vykalkulována, nebo se Derwies na svém novém zaměstnanci rozhodl šetřit. Engluv reálný plat činil 2 400 zl. a navíc mu byl vyplácen v italské měně. Jelikož

---

²⁰⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 9.2. 1871, Florencie.

²⁰⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 10.11. 1873.

²⁰⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 1.3. 1871, Florencie.

²¹⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 9.2. 1871, Florencie.

²¹¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 31.3. 1873.

²¹² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 9.5. 1871, Mnichov; Engel Vrťátkovi 22.10. 1872, Nice.

²¹³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 20.1. 1871, Florencie.

se Engel obával jejího oslabení, chtěl upravit smlouvu s Derwiesem alespoň v tom smyslu, aby mu byl obnos vyplácen ve stříbře. Po krátkém váhání se rozhodl obrátit na Riegra, který mu zaměstnání zprostředkoval. Ostýchal se však stěžovat si mu přímo a tak situaci vyřešil decentně prostřednictvím Vrťátka. Po Riegrově přímlově se zdálo, že může být spokojen: dostával plat ve zlatě a dokonce v téměř původně přislíbené výši.²¹⁴ Tím však pro Engla finanční problémy se zaměstnavatelem neskončily. Během jeho působení mu byl také několikrát pozastaven plat. Tyto situace pro něj byly nepříjemné a někdy měl dokonce pocit, že to jeho zaměstnavatel dělá úmyslně, aby ho měl „v ruce“.²¹⁵ I když pomineme jisté občasné konfliktní situace, nelze přehlédnout, že Engel, uvyklý volnosti a pestrému společenskému životu, svou uvázaností v izolované domácnosti Derwiesových značně trpěl. A to zejména v počátečním období. „Povaha mé vrchnosti jest taková, že od lidí utíká...“, informoval Vrťátka a nezřídka se cítil „sociálně na poušti“.²¹⁶ Domácnost Derwiesových byla světem s vlastními pravidly, který žil sám pro sebe. Jak se do něj Engel začlenil? Jaká byla jeho každodenní realita? Alespoň částečnou představu o tom si můžeme utvořit na základě jeho popisu stravování, z nějž vyplývá určitá organizace času. Každé ráno v půl osmé posnídal ve svém pokoji teplé mléko či kávu. Poté se věnoval svým pracovním povinnostem, a to až do půl dvanácté, kdy býval tzv. „zavtrak“, společné jídlo, které obyčejně tvořilo studené pečené kuře, šunka, chléb, máslo a ovoce a k němuž se pilo víno. Pak se vrátil ke své práci. Ve tři hodiny odpoledne byl společný oběd, který se skládal z polévky (většinou zeleninové), zákusků, masa, „pečeně se salátem“, moučného jídla nebo kompotu, sýru a několika druhů ovoce (jablka, hrušky, pomeranče, rozinky, ořechy). Odpoledne se opět věnoval svým svěřencům. Den se uzavíral v sedm hodin večer pitím čaje, k němuž se vždy podávalo máslo. Toho se však účastnil již jen Engel s guvernankami a dětmi. Než Engel přivykl tomu, že se u Derwiesů nepodávala žádná večeře, míval „náramný hlad“.²¹⁷ V prvním roce

---

²¹⁴ ANM, f. Rieger František Ladislav, k. 27/2, Engel nejmenovanému [Vrťátkovi] 2.1. 1871, Florencie; Engel Riegrovi 27.2. 1871, Florencie.

²¹⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi b.d., Nice; Engel Vrťátkovi 18.3. 1871, Florencie.

²¹⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 28.10. 1871, Nizza.

²¹⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 10.1. 1871, Florencie.

služby jej však netrápila pouze adaptace na odlišné stravovací návyky, ale také na denní režim, který byl „úmyslně rozvlečen [...] na samé půlhodiny“²¹⁸.

O svém volném čase se v korespondenci zmiňoval jen málo. Je proto těžké si udělat představu o jeho rozsahu a o tom, zda jím disponoval pravidelně. Bezesporu to záviselo na aktuální potřebě jeho zaměstnavatele. Jak tento čas využíval? Když měl možnost opustit domácnost, s oblibou vyhledával „zvláštnosti každého místa“, kde zrovna s Derwiesovými pobýval a přemýšlel o nich²¹⁹. Při svých vycházkách se i ojediněle seznamoval s novými lidmi. Trvalejší přátelství se mu však udržovat nedařilo, protože se svými zaměstnavateli často měnil místo pobytu. Vzácně, když se manželé Derwiesovi rozhodli oželeť některé abonované divadelní představení, měl společně s guvernankou možnost strávit večer v divadle.²²⁰ V domě věnoval volný čas sebevzdělávání, četbě tisku i krásné literatury. Rád se zabýval sebereflexí, úvahami o nadčasových i časových otázkách a ojediněle také psaním krátkých povídek. Po večerech vyřizoval korespondenci se svými blízkými a přáteli doma.

Kontakt s domovem byl pro Engla v prvním období služby u Derwiesových mezi lety 1870 – 1874 velmi důležitý. Nechával si odtud zasílat knihy, ošacení, aj. Domů naopak posílal poštou či po guvernankách, které se vracely do Ruska nebo jinam, různé vzkazy a peníze.²²¹ Osobní korespondence nám do jisté míry otvírá pohled do Englova nitra. Nezřídka odráží jeho nespokojenost se stávajícím postavením a stesk: „Avšak někdy moje myšlení začne hrát na strúnách mého srdce velmi plačtivé tóny touhy a stýskání! – Běžel bych rovnou domů a posadil se třeba na ves, co venkovský doktor!“, píše příteli Červinkovi a projevuje konkrétní zájem o uvolněné místo lékaře ve Šternberku.²²² Jeho úvahy o budoucnosti jsou však proměnlivé. Při pobytu v Rusku zvažuje možnost usadit se jako praktický lékař v Petrohradu. Později by zase chtěl „strávit některý čas v Paříži a v Londýně“.²²³ Jak vyplývá z korespondence,

---

²¹⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi b.d., Nice.

²¹⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 28.10. 1871, Nizza.

²²⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 1.3. 1871, Florencie.

²²¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 22.1. 1871, Florencie.

²²² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 6.6. 1871, Storožilovo.

²²³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 17.1. 1873, Nizza.

svou nestálost a nezakotvenost si dobře uvědomoval a někdy jej i trápila. Vyčítal si, že „člověku třicítiletému sluší již míti stálý obor činnosti, ustálený směr..“²²⁴, ovšem stále se cítil „býti osudu k dispozici“²²⁵. Zdá se však, že od počátku jeho pobytu v něm uzrávala jistá představa o směru, jímž by se měl jeho život ubírat. V červnu 1871 Červinkovi psal: „Možná, že konečně chopím se něčeho mimo obor lékařský...“, a na jiném místě říká: „přání mé se nese k poměrům, v nichž člověk na výsledcích činnosti své vidí, že při smrti za sebe sama dal člověčenstvu něco v náhradu.“²²⁶ Pravděpodobně již tehdy měl na mysli politickou činnost. Během první třetiny sedmdesátých let z úhlu vnějšího pozorovatele sledoval politický, ekonomický a sociální vývoj české společnosti a uvažoval o jejích perspektivách i v rámci mocenské konfigurace v Evropě. Zdrojem informací o domovině mu byl časopis Pokrok, Politika a Světozor, které si nechával zasílat z Čech.²²⁷ Informace pro své zahraničně politické úvahy čerpal z deníků zemí, kde se zrovna nacházel. Doplnoval si je názory vzdělaných lidí, s nimiž měl možnost být v kontaktu i vlastním pozorováním. Nezájem o českou otázku, s níž se v cizině setkával v něm vyvolával pocit izolovanosti národní i vlastní: „Hledali jsme všude spojence [...] místo co bychom měli najíti oporu jedině v nás samých...“²²⁸. Postupně se politicky názorově vyhranil vůči mladočešství i staročešství. V lednu 1873 svému příteli, lékaři Karlu Chodounskému²²⁹, opojen svými převratnými záměry napsal: „Já tu pracuji na podrobném programu – s nímž vystoupím na naše politické dějiště – cizí oběma našim stranám, na svých nohou – ale doufám, že jim brzo přerosteme přes hlavu.“²³⁰ Byť Engel zatím neměl potřebné politické zkušenosti a jeví se trochu jako snílek odtržený od reality českého světa, jeho pohled na zahraničně politickou problematiku byl střízlivý až skeptický a jeho názory a

---

²²⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 5.11. 1873, Nizza.

²²⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 17.1. 1873, Nizza.

²²⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 6.6. 1871, Storožilovo.

²²⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 16.2.1871, Florencie; 20.11.1872, Nizza; 31.1.1873.

²²⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 10.11. 1873.

²²⁹ Karel Chodounský (1843-1931), pozdější profesor farmakologie a farmakognózie na pražské lékařské fakultě a redaktor Časopisu českých lékařů, v letech 1869-1876 pracoval obdobně jako Engel ve službách aristokracie. SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004, s. 153.; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, Aion CS 1997, d. XII, s. 275-276.

²³⁰ AAV ČR, f. Karel Chodounský, II b 1, 38, 1871-1874, 11-20, 26.1. 1873, Nizza, cit. dle: SEŇKOVÁ, Dagmar: Příspěvek k životopisu Emanuela Engela (1844-1907), in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Historický ústav ČSAV, Praha 1991, s. 141.

rozhled nabytý pobyty v cizích zemích měl zanedlouho ocenit přímo František Ladislav Rieger.

V letech 1870-1874 Engel pobýval s rodinou Derwiesových v Itálii, Švýcarsku, Francii i Německu. Některé pobyty byly dlouhodobější, některé pouze přechodné. I když nelze říci, že by mu místa pobytů vždy vyhovovala, cestování a poznávání nových prostředí vnímal pozitivně.

Od prosince 1870, kdy dorazil do Itálie, žil čtyři měsíce ve Florencii, která zpočátku ještě krátce plnila funkci hlavního města. Po připojení Říma a jeho prohlášení hlavním městem v lednu 1871 se země ocitla na konci risorgimenta a období bojů za sjednocení vystřídaloby nastupující období mocenské a hospodářské stabilizace. Život zde nebyl snadný, tento proces byl doprovázen vysokým daňovým zatížením.²³¹ U Derwiesů to však hrálo pramalou roli.

Engla zato sužovala odlišná kultura bydlení, které bylo o to horší, že se nalézal ve služebném postavení. Realitu italské zimy, o níž se v Čechách obecně soudilo, že je mírná, Engel shledal velice nepříjemnou. Příteli Červinkovi v dopise s mírnou nadsázkou sděloval:

„Jaktěživ jsem tolik zimy nezkusil! – V nejdůkladnějším domě nenajdeš dveří, aby pod nimi kočka neprolezla – okna jednoduchá, nikde nepřiléhající, kamna – neznámá věc – a takž abys celý den seděl u krbu a foukal měchem do ohně jako kovář! Přitom ale zpředu horko tě rozpaluje, vzadu však musíš dát pozor, abys k stoličce nepřimrzl!“²³²

Neuspokojivé životní podmínky a postavení jej vedly k tomu, že když měl vzácně možnost setkat se se známými krajany, raději ji nevyužil. Pouze jedinkrát se ve Florencii sešel s Juliem Grégrem a jeho ženou, poté se jim záměrně vyhýbal. Jeho matka a příbuzní o něm doma rozšiřovali, že se v cizině živí lékařskou činností a on se obával, že kdyby prohlédli „unižující“ poměry jeho postavení, stal by se „směšným“.²³³

Koncem března s baronem Derwiesem, jeho dvěma ruskými přáteli a svým svěřencem navštívil Řím. „Viděli jsme skoro vše hlavní...“²³⁴, napsal

---

²³¹ PROCACCI, Giuliano: Dějiny Itálie, Praha 1997, s. 272-278.

²³² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 6.6. 1871, Storožilovo.

²³³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi, b.d., Nice.; 13.4. 1871, Lugano.

²³⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 2.4.1871, Florencie.

s uspokojením Vrtátkovi a odvezl si odtud „mnoho velkolepých dojmů“²³⁵, které byly zároveň posledními dojmy z italského pobytu.

V půli dubna 1871 s rodinou Derwiesových odcestoval do Švýcarska a po krátkém oddechu v Luganu, zamířili do Ruska, kde měli strávit léto. S třinácti zavazadly, dvěma koňmi a vozem²³⁶ cestovali vlakem přes Mnichov, Vídeň a Varšavu do Petrohradu. Zde se několik dní pohybovali v místní společnosti a poté se odebrali na Derwiesovo venkovské sídlo u Voronova poblíž Rjazaně. „Selo“ Storožilovo, kde prožil přibližně čtyři měsíce, zachytil takto:

„Je to houf bídnych baráků s různými výběžky, ne jako u nás, aby vše stavení víceméně tvořila celek. Kostel jest však stavba skoro důkladná. Dača naše jest vystavena na způsob švýcarských domů ze dřeva, velmi pěkně a úhledně a kolem otočena zčásti zahradou, zčásti parkem. – Pohled na krajinu jest pěknější, nežli v porovnání s tím, co po celé cestě jsem na Rusi viděl, ...“²³⁷

Ve Storožilovu Engel nahlédl do života ruského venkova. Ačkoliv se Rusko Alexandra II. od počátku 60. let vydalo cestou reform, jeho zaostalost byla očividná. Ani způsob hospodaření na statku barona Derwiese se převažujícím neuspokojivým poměrům nijak nevymykal. (Jeho hospodářství, zahrnující přibližně 2000 korců²³⁸ „velmi dobré půdy“ a „něco lesa“, vykazovalo pasivní bilanci.) Engel jej označil za „vskutku barbarský!“ a přemýšlel, jak „vyčistit Augiášův chlév nepořádku, lenosti a nestarání se o nic“. Veden trochu i steskem po domově, snil o tom, povolát sem „adjunkty“ z Čech a zřídit zde českou „kolonii“. Derwiesovi sliboval uspokojivé výnosy. V tomto smyslu oslovil počátkem června Václava Červinku a nabídl mu místo zdejšího správce. Derwies však nakonec od zamýšleného podniku ustoupil a pozemky jednoduše propachtoval.²³⁹

Život v Rusku Englovi znepríjemňovala cenzura. V polovině 60. let byla sice v rámci reform uvolněna, ale nikoliv odstraněna. Knihy, které si sem přivezl i časopisy, které si nechával zasílat přes ní musely projít. „Problematické“ bylo například odebírat časopis Pokrok, takže neměl zprávy z domova a připadal si „jako slepý“.²⁴⁰

²³⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 6.6. 1871, Storožilovo.

²³⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 22.4. 1871, Lugano.

²³⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 6.6. 1871, Storožilovo.

²³⁸ To by v přepočtu na metrickou soustavu představovalo 575, 46 ha, ovšem jde pouze o Englův odhad.

²³⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 6.6. 1871, Storožilovo; 15.9. 1871, Varšava.

²⁴⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 22.4. 1871, Lugano; 18.6. 1871, Storožilovo.

I když byl po většinu času izolován ve Storožilovu, přece jen se během svého letního pobytu dostal do kontaktu s řadou zajímavých lidí. Mimo jiné se setkal například s někdejší návštěvníkem pražského salonu paní Englové, slavistou a publicistou slavjanofilské orientace Alexandrem Fedorovičem Hilferdingem (t.č. předsedou slovanského spolku v Petrohradě), spisovatelkou, kněžnou Natalií Petrovnou Šalikovou, a dalšími osobnostmi ruského společenského života. Z českých krajanů, působících na počátku 70. let v Petrohradě, pak s operním pěvcem Josefem Palečkem, hudebním skladatelem, varhaníkem a dirigentem Vojtěchem Hlaváčem (oba účinkovali v carské opeře), politikem a publicistou Janem Vaclíkem, či zbrojním konstruktérem a vynálezcem Silvestrem Krnkou, jehož zadovka byla nedávno zavedena do výzbroje ruské armády.²⁴¹

Několik měsíců strávených v Rusku zanechalo patrnou stopu v jeho politických názorech. Seznal, že mnoho Rusů se k české otázce staví s naprostou lhostejností. „Stran Ruska panuje u nás hrozný optimismus...“, napsal později Karlu Chodounskému. Přesto i nadále věřil ve vývoj Ruska, věřil, že i tam situace dospěje k „idealistickému rozvlnění“²⁴², ale netroufal si odhadovat kdy. Na zpáteční cestě z Ruska, které s Derwiesovými opustil v polovině září 1871, se na necelé tři dny zastavil v Praze. Po krátké návštěvě doma se s nimi odebral do Francie. Jeho novým bydlištěm se stala Villa Valrose poblíž Nice. Ani zde se jeho životní poměry nezlepšily. Příležitostně sice mohl obdivovat zdejší příjemnou přímořskou krajinu, ale opět se cítil v izolaci, kterou zvyšovala (ač nevelká) vzdálenost od města. Dům Derwiesových mu připadal jako „zakletý zámek bez lidí“²⁴³ a rovněž s ubytováním nebyl spokojen. Byla mu vyhrazena polovina úzké místnosti v „nejnepříznivějším koutě domu“, kterou dříve obýval Derwiesův sluha. Jelikož se zde nedalo topit, byl v zimním období odsouzen trávit večery „v zimníku s dekou na nohou“²⁴⁴.

---

²⁴¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 28.5. 1871, Storožilovo; 18.6. 1871, Storožilovo.

²⁴² AAV ČR, f. Karel Chodounský, II b 1, 38, 1871-1874, 11-20, 26.1. 1873, Nizza, cit. dle: SEŇKOVÁ, Dagmar: Příspěvek k životopisu Emanuela Engela (1844-1907), in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Historický ústav ČSAV, Praha 1991, s. 141.

²⁴³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 28.10. 1871, Nizza.

²⁴⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 24.11. 1871, Nizza.

V letních měsících s Derwiesovými navštěvoval lázeňská letoviska ve Švýcarsku i v Německu. V létě 1872 pobývali v Luganu²⁴⁵, v následujícím roce v Baden-Badenu a Sankt Moritzu. V květnu 1873 Engel také prvně navštívil opěvovanou Paříž, která na něj zapůsobila „mocným dojmem“²⁴⁶ a do níž se ještě vrátí.

V prosinci 1873 se Engel chystal na návštěvu domů, jeho matka byla nemocná.²⁴⁷ Již roku 1872 trpěla „záchvaty rázu nervosního“²⁴⁸, ale nyní byl její zdravotní stav vážný. Dne 20. února 1874 odpoledne ve svém bytě v Mariánské ulici č. 920 zemřela.²⁴⁹ V závěti, kterou po sobě zanechala, veškerý svůj majetek odkázala svému synovi.²⁵⁰ V posledních letech svého života neměla mnoho finančních prostředků²⁵¹ a musela se smířit s poklesem svého společenského významu. Engla smrt matky těžce zasáhla a jeho život dočasně nabral jiný směr. Rozhodl se službu u Derwiesových opustit a natrvalo se usadit v Praze. Přerušil s nimi veškeré styky a nastoupil na místo druhého asistenta na pražské první porodnicko-gynekologické klinice.²⁵² V budoucnu měl v plánu se ucházet o nejbližší uvolněné místo okresního lékaře v Praze. Přestěhoval se do nového bytu v ulici Ve Smečkách č. 16 a chtěl „žít tak trochu po poustevnicku“.²⁵³

3.2 V Tours a Paříži

V roce 1875 se Paul von Derwies na Engla obrátil s nabídkou, aby u něj znovu přijal dříve zastávané místo vychovatele. Jelikož Englova lékařská kariéra byla stále v nedohlednu a bývalý zaměstnavatel nabízel „značné“ finanční

---

²⁴⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 30.9. 1872, Lugano.

²⁴⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 20.7. 1873, Sankt Moritz.

²⁴⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 7.12. 1873.

²⁴⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 30.9. 1872, Lugano.

²⁴⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 30, Opis křestního listu Johanny Barbory Englové, roz, Zimmerové z roku 1842 se záznamem o úmrtí 1874.

²⁵⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 30, Poslední vůle Johanny Englové 1.1. 1874.

²⁵¹ V první třetině sedmdesátých let byla nucena pronajímat část svého bytu. LA PNP, f. E. Engel, k. 29; k. 8, Engel Vrtětkovi 10.11. 1873.

²⁵² LA PNP, f. E. Engel, k. 7, Lékařská vysvědčení 1874-1875.

²⁵³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 31.5. 1874, Praha.

ohodnocení, přijal, ovšem odhodlán neučinit „sociálním zlovykům páně von Derwiesovým [...] nějaký ústupek...“.²⁵⁴

V červnu 1875 ukončil své působení v pražské porodnici a na počátku července přijel do Lugana, kde Derwiesova rodina trávila léto. Jeho postavení se oproti jeho předchozímu působení značně lišilo. Měl potřebné zkušenosti a tím, že prokázal baronu Derwiesovi svou nezávislost, byl jím více ceněn. Jeho svěřenec Sergej jej přivítal s „velikou radostí“ a zdálo se, že se svým zaměstnavatelem bude dobře vycházet. Derwiesovi nyní bydleli na zámku Trevano (u Lugana), jehož oslnivost jej „překvapila“. Tentokrát byl ubytován v samostatné komnatě, která byla sice „malá“, ale „velmi nádherná“.²⁵⁵

Englův úkol byl následující: měl si vzít na starosti Sergejovo vzdělání. Derwies se rozhodl dát svého syna na studia ve městě, které by slulo „zdravými klimatickými poměry“ a „dobrým učilištěm“. Engel se zde měl usadit s ním, vést domácnost a dohlížet na jeho studium.²⁵⁶ Toto postavení nabízelo Englovi značnou samostatnost, ale zároveň kladlo větší nároky na jeho odpovědnost.

Volba nakonec padla na Tours a od září již Engel se svým svěřencem bydlel v prostorném bytě na Rue de Bordeaux č. 23.²⁵⁷ Od října začal Sergej navštěvovat místní školu a vedl si „zdárně“.²⁵⁸ Baron Derwies to oceňoval a Engel mohl být spokojen. On si ale kladl ještě vyšší pedagogický cíl: „kž bych mu jen také mohl zapálit v srdci nějaký ten ohníček idealismu...“²⁵⁹, povzdech si v dopise Vrťátkovi. To se mu však nepodařilo, spřízněnou duši v mladém Derwiesovi nenalezl.

Od příchodu do Tours Engel disponoval nebývalým množstvím volného času. Zabydlel se v nové domácnosti, najal českou kuchařku²⁶⁰ a věnoval se svým zájmům. Aby si udržoval úroveň svých medicínských znalostí, zapsal se „inkognito, co cizozemský medik“ ke studiu na místní lékařské fakultě.²⁶¹ Dopoledne tak trávil na přednáškách či v nemocnici. Odpoledne se učil jezdit na

---

²⁵⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 28.6. 1875, Praha.

²⁵⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 3.7. 1875, Trevano.

²⁵⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 28.6. 1875, Praha.

²⁵⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 21.9. 1875.

²⁵⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 6.10. 1875, Tours.

²⁵⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 23.11. 1875, Tours.

²⁶⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 11.1. 1876, Tours.

²⁶¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Potvrzení o zápisném na École de Médecine et de Pharmacie de Tours 11.11. 1875; k. 8, Engel Vrťátkovi 23.11. 1875, Tours.

koni a míval hodinu francouzštiny.²⁶² Rovněž chodil do společnosti, která mu ve službě u Derwiesových dříve tolik chyběla. Úroveň zdejšího společenského života jej ovšem naprosto zklamala. Zábavy, které se tu pořádaly mu přišly buď jako nedělní odpoledne v Praze „U Rozvařilů“, nebo je zase přímo označoval za bály „lehkých ženštin“. Ve srovnání s Čechy mu Francouzi připadali i šetrnější.

„Panuje obecně o Francouzích zcela chybné ponětí...Tours je město skorem 50 000 obyvatelů – to ale u nás co do příležitosti k zábavě není ani žádného porovnání, např. i jen s městy čítajícími 6-7 tisíc obyvatelstva. [...] Slovem nevidím tu nikde nějakých forem rozumného srdečného veselí a radosti.“²⁶³

Když se v následujícím roce baron Derwies rozhodl dát svého syna studovat přímo do Paříže, nezdá se, že by toho Engel nějak litoval. Vůči životu v proslulém velkoměstě však měl své výhrady. „Nevěřte, že v Paříži se mi bude líbit – mám v sobě jakýsi kousek puritánství – to lehýnké živoření, ta věčná vřava lidí bez zásad, bez práce a bez snahy po čemkoli abstraktním je mi protivná...“, svěřil se Vrtátkovi před odjezdem do francouzské metropole a obával se, aby se zde nestal „červeným radikalistou“. ²⁶⁴ Paříž tedy (alespoň zpočátku) pro Engla nebyla onou Mekkou svobody, jež přitahovala umělce i intelektuály, ale spíše městem bez morálky, jež bylo líhní myšlenek, které provokovaly jeho sociální citění.

Se svým svěřencem se zde Engel usadil začátkem října 1876 a Paříž se mu stala domovem na téměř tři roky. Bydleli nejprve krátce v domě barona Derwiese na avenue de la Reine Hortense č. 23²⁶⁵ a poté v najatém bytě v Rue de Rome č. 4.²⁶⁶ Sergej se vzdělával v lyceu na Place du Havre²⁶⁷ a Engel si rovněž rozšiřoval obzory. Navštěvoval přednášky proslulého slavisty Louise Legera, které probíhaly na „akademii des langues orientales“.²⁶⁸ Leger už byl tehdy významným bohemistou. Dvakrát pobýval v Čechách (1864, 1872), v roce 1867 o nich při příležitosti světové výstavy v Paříži, společně s Josefem Václavem Fričem, vydal informační publikaci a při svém druhém pobytu roku

---

²⁶² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 12.11. 1875, Tours.

²⁶³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 31.1. 1876, Tours.

²⁶⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 7.7. 1876, Tours.

²⁶⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 23.10.1876, Paříž.

²⁶⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 27.11. 1876, Paříž.

²⁶⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 23.10.1876, Paříž.

²⁶⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 22.12. 1876, Paříž.

1872 v Praze vydával „La correspondance slave“.²⁶⁹ Engel se s Legerem, který byl jen o rok starší než on sám, osobně seznámil a u něj pak poznal jistého profesora Bertranda, jemuž pomáhal s překládáním českých pramenů a literatury o životě Jana Amose Komenského.²⁷⁰ Kromě toho jej lákaly přednášky v Musée d'histoire naturelle, College de France či na École de langues vivantes, ale i módní myšlenkové směry, jako například indický tantrismus, kvůli němuž se dokonce začal učit sanskrtem.²⁷¹

Jestliže se Engel zpočátku v Paříži cítil cize, nenacházel k lidem důvěru a měl pocit, že ztrácí „všecky své ideály“²⁷², jeho situace se zlepšila s tím, jak postupně vrostl do zdejší české komunity. Již od roku 1862 se pařížští Češi setkávali v místní Besedě v Café des Nations u Palais Royal. Rozhodující podíl na vzniku tohoto českého centra měl Josef Václav Frič. Besedu tvořili hlavně čeští řemeslníci, kteří přišli do Paříže, aby získali nové zkušenosti. Mohli si zde pohovořit v rodné řeči, přečíst český tisk a literaturu.²⁷³ Engel vstoupil na půdu Besedy ještě v roce 1876, v lednu 1877 se pak oficiálně stal jejím členem a posléze i jednatelem. Tak jako kdysi Neruda (při návštěvě Paříže 1863), i on nyní ocenil její uspokojivou úroveň organizace: „Při elementech, které v Paříži nám stojí k dispozici a které skoro výhradně besedu skládají, jest stav její nyní plně důstojný a pochybuji silně, aby kde jinde tentýž materiál uměl vůbec tak složit se a působit.“²⁷⁴ Bylo by však chybou se domnívat, že Beseda měla stabilní členskou základnu. Řada členů v ní pobyla třeba jen rok, několik měsíců, či ještě kratší dobu. Někteří se zde trvale usadili, někteří třeba jen projížděli. „Beseda dnes existuje, a za rok může být po ní...“²⁷⁵, svěřil se Engel se svými obavami Vrťátkovi. V letech 1876-1879, kdy Engel žil v Paříži, bylo v Besedě celkem registrováno okolo 280 českých krajanů. Aktuální stav členů se v době, kdy sem Engel přišel, pohyboval mezi 60-70. Valnou většinu tvořili stále řemeslníci a živnostníci (nejvíce bylo krejčích, kožišníků, truhlářů a různých obchodníků), ale bylo možno tu nalézt i umělce (malíře a sochaře) a

---

²⁶⁹ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, Aion CS 1997, d. XV, s. 791.

²⁷⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 9.6. 1877, Paříž.

²⁷¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 22.12. 1876, Paříž; 4.2. 1877, Paříž.

²⁷² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 10.11. 1876, Paříž.

²⁷³ HORSKÁ, Pavla: Sladká Francie, Praha 1996, s. 35.

²⁷⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 23.10. 1876, Paříž.

²⁷⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 8.2. 1879, Paříž.

vzdělance (lékaře, profesory, žurnalisty, aj.). K čestným členům Besedy náležel Josef Václav Frič, pařížský krejčí a obchodník Josef Hůlek, francouzský slavista Louis Leger, pražský pivovarník Ferdinand Náprstek, František Palacký, malíř Soběslav Pinkas, a František Ladislav Rieger. Nejvýznamnějšími osobnosti mezi činnými členy byli bezesporu malíři Václav Brožík, Vojtěch Hynais a Antonín Chittussi, sochař Václav Kavka, houslový virtuos František Ondříček, bankéř Vojtěch Porák a lékař Josef Thomayer.²⁷⁶ V době, kdy sem Engel přišel byla však Beseda téměř bez výjimky řemeslnická. Většina čestných členů byla členy jen formálně a umělci a intelektuálové do Paříže teprve postupně přicházeli.

Engel v Besedě obstarával potřebné záležitosti, při různých příležitostech pořádal přednášky, kulturní akce, vedl členskou agendu a bedlivě sledoval, jak se daří nově přichozím krajanům, kteří vzbuzovali naději, že si se svými mimořádnými schopnostmi v Paříži dobudou uznání a upozorní tak částečně i na českou komunitu. První, kdo jej v tomto směru zaujal, byl Václav Brožík. Engel o něm věděl již od jeho příjezdu do Paříže v roce 1876.²⁷⁷ Brožík maloval obrazy na náměty z českých dějin. Jak tato neznámá a vzdálená tematika osloví francouzského diváka, nebylo vůbec jasné, a Brožík se potýkal s finančními obtížemi. Doufal v pomoc již etablovaného malíře Jaroslava Čermáka, který se v Paříži prosadil s jihoslovanskými tématy, ale ten nejevil přílišnou ochotu mu pomoci. Ačkoli si byl Engel vědom, že sám nemá v malířství „žádného jistého úsudku“²⁷⁸, věřil že to Brožík „přivede k platnému uznání“ a rozhodl se jej podporovat. Najal mu atelier za 1000 franků²⁷⁹ a vyplatil ze zástavy jeho obraz přemyslovské princezny „Dagmar“, aby mohl být vystaven na pařížském Salonu.²⁸⁰ Díky Englovi tak Brožík překonal počáteční krizové období a do srpna 1877 již prodal několik obrazů na výstavách v Amiensu a Douvai.²⁸¹ V létě 1878 Engel uvedl Brožíka k baronu Derwiesovi, aby pro něj v Luganu maloval. Na počátku roku 1879 pak mohl Engel

²⁷⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 1, Členstvo česko-moravské besedy v Paříži 1878.

²⁷⁷ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 20.12. 1876, Paříž.

²⁷⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 23.10. 1876, Paříž.

²⁷⁹ HEIDLER, Jan: Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra, d. II 1872-1903, Praha 1926, s. 79, č. 187, Rieger choti 7.3. 1877, Paříž.

²⁸⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 21.2. 1877, Paříž.

²⁸¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 12.8. 1877, Lugano.

s uspokojením konstatovat, že jeho pozice v Paříži je „ustálena“.²⁸² Engel zanechal stopu i v Brožíkově díle. Nejenže některé osoby na jeho obrazech byly namalovány podle fotografií z Englovy sbírky, ale když si později, v roce 1881, Brožík začal chystat skici k monumentálnímu obrazu „Jan Hus před koncilem kostnickým“, pro spodobnění Husa si zvolil právě Englovu tvář.²⁸³

V únoru 1878 Englovu pozornost upoutal nově příchozí František Ondříček. Na Engla zpočátku působil dojmem schopného energického muže, který ví co chce i jak toho dosáhnout. Když však Ondříčka poznal lépe, zklamaně konstatoval, že je povahy „nesamostatné a dětinné“.²⁸⁴ Pozorně si všímal i malířů Vojtěcha Hynaise a Antonína Chittussiho, z nichž první se v Besedě objevil v dubnu 1878 a druhý o necelý rok později. Tak jako s Brožíkem se však už s žádným z nich nesblížil. Kromě osobních důvodů mohl sehrát roli i fakt, že v roce 1879 měl starosti o svou budoucnost a nějaké mecenášství tedy nebylo na místě. V roce 1879 se Engel nejvíce scházel s nadaným mladým lékařem Josefem Thomayerem, který na něj svými medicínskými znalostmi i všestranným rozhledem natolik zapůsobil, že do jeho budoucnosti vkládal „veliké naděje“²⁸⁵ a později se u Riegra dokonce přimlouval za jeho kariérní postup.²⁸⁶ Englovi ale v Paříži nešlo jen o podporu jednotlivců, ale o víc – o podporu české věci.

Po prohrané válce s Pruskem se nová Francouzská republika snažila posílit své otřesené mocensko-politické postavení. Roku 1875 se jí podařilo diplomaticky odvrátit novou německou hrozbu a usilovala o sblížení s Ruskem a do konce 70. let také s Rakousko-Uherskem. V této situaci si nemohla dovolit se jakkoli vměšovat do jeho vnitřních záležitostí a česká politická iniciativa od ní pro své záměry nemohla očekávat oficiální podporu. František Ladislav Rieger, který dlouhodobě usiloval o výraznější zahraničně-politickou orientaci habsburské monarchie na Francii a Rusko, se však nevzdával a dál udržoval styky s vlivnými francouzskými kruhy i ruskou „lobby“ v Paříži.²⁸⁷

---

²⁸² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 31.1. 1879, Paříž.

²⁸³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 8.2. 1879, Paříž.; ČELAKOVSKÝ, Jaromír: Za Emanuelem Englem, Osvěta, roč. 38, č. 1, 1908, s. 11.

²⁸⁴ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 20.12. 1876, Paříž.; LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtátkovi 8.2. 1879, Paříž.

²⁸⁵ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 11.3. 1879, Paříž.

²⁸⁶ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 7.3. 1881, Benešov.

²⁸⁷ HORSKÁ, Pavla: Sladká Francie, Praha 1996, s. 50-51.

Od roku 1876, kdy Engel dlel ve francouzském hlavním městě, byl s Riegreml v písemném styku a působil jako prostředník mezi ním a ruskou kněžnou Jelizavetou Trubeckou, která vedla významný pařížský politický salon. Rieger věděl, proč si zvolil právě Engla, - mluvil francouzsky i rusky, měl salonní vystupování a jelikož jej znal od dětství, mohl mu naprosto důvěřovat. Engel zprostředkoval jejich korespondenci, vyřizoval Riegrovým jménem různé vzkazy, doplňoval jeho informace o aktuálním vývoji francouzské politiky i veřejného mínění, a sděloval mu zajímavosti z prostředí české komunity.

Když pak Rieger na počátku března 1877 přijel do Paříže, v Englovi zde měl oddaného pomocníka a průvodce. Kromě některých pařížských Čechů a Louise Legera se tu během svého desetidenního pobytu setkal s exprezidentem Adolphem Thiersem (u Trubecké), radikálním republikánským politikem Léonem Gambettou, ministrem zahraničí, vévodou Louišem Charlesem Decazesem, a opakovaně s ruským vyslancem v Cařihradu Nikolajem Pavlovičem Ignatěvem. Obsah jednání byl dán probíhající balkánskou krizí a jejím možným vyústěním. Česká problematika však v těchto souvislostech narazila na nezájem.²⁸⁸

Když s vypuknutím protitureckého povstání v Bosně a Hercegovině 1875 a na jaře následujícího roku v Bulharsku krize začala, Engla zachvátila vlna solidarity, kterou projevil i v dopise Vrťátkovi: „Nejraději šel bych tam někam na ten Balkán, činem nehonosivým vydat svědectví o svých náhledech a vykupovat všecku tu hanebnou mělkost našich povah a poměrů!“²⁸⁹. Po vypuknutí války mezi Srbskem a Tureckem byl Engel přesvědčen, že na Balkáně „svítá“, ale zároveň se obával, aby ve víru těchto velkých událostí nebyla česká budoucnost obětována „za blaho obecné“.²⁹⁰

Na počátku dubna 1877, kdy se jako reálná možnost začal jevit vstup Ruska do konfliktu, Riegrovi naléhavě sděloval: „Došel mne slech z kruhů zdejšího ruského vyslanectví, jak by ráda viděna byla ruská manifestace v Praze v případě vypuknutí vojny rusko-turecké...“, a sám navrhoval: „Snad při příležitosti služeb v ruském kostele na zdar zbraní ruských a slovanských?! –

---

²⁸⁸ HORSKÁ, Pavla: c.d., s. 52-55.; PFAFF, Ivan: Česká přináležitost k západu v letech 1815-1878, Brno 1996, s. 200-203.

²⁸⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 6.6. 1876, Tours.

²⁹⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 27.11. 1876, Paříž.

Kdyby taková věc vážná, důstojná a velkolepá se povedla, pokládají to za valné ztížení Rakousku oficielnímu vésti se cestou sympatií protiruských.²⁹¹ Ačkoliv byl vstup Ruska do války v dubnu v Čechách nadšeně přijat, protiruskou orientaci Rakouska-Uherska to neovlivnilo.

Ani vztahy Francie a Ruska nebyly uspokojivé. V květnu 1877 Engel Riegrovi s politováním upozorňoval, že francouzské sympatie k Rusku začínají kolísat a tento trend pokračoval i dále. V březnu 1879 Riegrovi psal:

„Vidím jen s žalem, že Francie vlivem Gambettovým obrací se proti Rusku a Slovanstvu vůbec a pokládám za to, že jest Gambettovou myšlenkou připnouti k jménu svému slávu, že zpět vydobyl Francii zajaté Pruskem země, následkem čehož jest i bude ochoten souhlasiti s každým uveličením Německého císařství pod podmínkou vrácení Elsassu a Lotharink. – Po mém náhledu jest alliance Anglie, Francie, Německa a Maďarův dosti blížká.“²⁹²

Tato chmurná perspektiva naplnila poslední Englovův dopis adresovaný Riegrovi z Paříže. Když pak po období pasivní rezistence vstoupil Rieger se staročechy v říjnu 1879 na říšskou radu, místem dalších neoficiálních česko-francouzských styků se stala především Vídeň.²⁹³ Tím se období Englovy neformální spolupráce s Riegrelem uzavřelo.

V období let 1876-1879 se Engel nepohyboval jen v Paříži. V létě, kdy míval jeho svěřenec Sergej prázdniny, ji pravidelně opouštěli a pobývali s Derwiesovými v Luganu. Zde dával baron Derwies na odiv svou zámožnost a oddával se se svou rodinou a hosty různým zábavám. V oblibě měl zejména hudbu a dramatické umění. Tak jako dříve v Nizze si i v Luganu udržoval vlastní orchestr a jeho velkorysé záměry nakonec vyústily ve zřízení vlastní divadelní scény. „V Luganě na své vile vystavil p. Derwies úplné divadlo, dávaly se až i velké opery se sborem zpěváků a zpěvaček, živé obrazy, veselohry, dětské slavnosti, takřka vše bez oddechu...“, líčil Engel své dojmy Vrtětkovi a dodával: „já měl někdy až i výhradně celý arangement na starosti, přičemž jsem ještě i dělal nápovědu!“²⁹⁴.

V poslední třetině 70. let Engel s Derwiesem vycházel velmi dobře a jeho vliv na něj nebyvale vzrostl. Nejspíše tím si lze vysvětlit narůstající počet Čechů

²⁹¹ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 7.4. 1877, Paříž.

²⁹² ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 11.3. 1879, Paříž.

²⁹³ HORSKÁ, Pavla: c.d., s. 56.

²⁹⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 26.10. 1878, Paříž.

v Derwiesově blízkosti. V roce 1878 pro jeho mladšího syna našel českého učitele, letní „prázdniny“ s ním u Derwiesů trávil Brožík s Ondříčkem a za dirigenta svého orchestru Derwies později přijal hudebního skladatele Karla Bendla.²⁹⁵

Shoda mezi Englem a jeho zaměstnavatelem však neměla dlouhého trvání. Počátkem roku 1879 mezi nimi došlo ke sporu, který se natolik vyhroutil, že si baron Derwies přál jeho „brzké vzdálení se z domu“. Ve finančním ohledu se sice rozešli „korrektně“, ale jelikož Engel opustil službu před ukončením Sergejových studií, nedostal ani penzi ani odbytné.²⁹⁶

Odstěhoval se do prostého hostince na Rue de Provence č. 107 a jelikož měl tehdy našetřeno 5000 franků a navíc měl ještě nějaké pohledávky²⁹⁷, nouzí netrpěl, ale takový životní standart, jako měl u Derwiesů si dopřát nemohl. Ještě v březnu se stal osobním lékařem v rodině jiného zámožného Rusa, Alexandra Sibirjakova. Sibirjakovi byli podle Engla „velmi dobří lidi, povah skoro dětinných“, kteří bezstarostně žili z příjmů ze svých sibiřských zlatých dolů i dalších panství. V novém zaměstnání však viděl spíše jen přechodné řešení své situace. Ve svém nitru toužil po nezávislé lékařské praxi. Když se v březnu dověděl, že v Benešově se koná konkurs na městského lékaře, začal se o něj ucházet a rovněž usiloval o povolení, aby mohl provozovat lékařskou praxi v Paříži. Vyřizování žádosti adresované francouzskému ministerstvu se však vleklo příliš dlouho, a tak se Engel, přes Vrtětkovo „přívětivé glosírování“, rozhodl pro Benešov.²⁹⁸ Snad mu zalichotilo, že při hlasování městské rady si získal sympatie valné většiny jejích členů²⁹⁹ a benešovští „chalupníci“ si na setkání povídali, „že k nim chce doktor až z Parýzu“.³⁰⁰

---

²⁹⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 8.3. 1878, Paříž.; LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 31.1. 1879, Paříž.; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, Aion CS 1997, d. III, s. 731.

²⁹⁶ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 11.3. 1879, Paříž.

²⁹⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 8.2. 1879, Paříž.

²⁹⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrtětkovi 16.4. 1879, Bordeaux.; 29.5. 1879, Paříž.

²⁹⁹ Nezanedbatelnou úlohu jistě sehrál fakt, že Engel byl dáván do souvislosti s F.L. Riegreem. ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 30.4. 1879, Paříž.

³⁰⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 2.4. 1879, Paříž.

4. Od lékařství k politice 1879-1888

4.1 Život v Benešově

Do Benešova Engel přijel v červnu 1879. Po letech prožitých v cizině se znovu ocitl v kraji, kde jako student trávil letní prázdniny. Jeho dlouholetý přítel Václav Červinka však už dávno opustil rodný Ostředek³⁰¹, jeho studentská láska z Komorního Hrádku Lorinka Navarová byla řadu let vdaná³⁰², a baron Karel Drahotín Villani, u nějž na nedalekém Střížkově býval hostem, překročil věk šedesáti let a už mu nezbývalo mnoho života.³⁰³

Ve městě, které bylo od počátku 70. let spojeno železnicí s Prahou, probíhaly stavební úpravy, vyrůstaly nové instituce a průmyslové podniky. Koncem 70. let byl Benešov sídlem správních a soudních orgánů, nalézalo se zde gymnázium, průmyslová škola, lihovar, pivovar, pojišťovna a občanská záložna. V 80. letech postupně přibyla hospodářská záložna, nová škola a ve městě se usadila vojenská posádka.³⁰⁴ „Sociální poměry“ ve městě Englovi připadaly „dosti snesitelné“, jako lékař závislý na příjmech od pacientů z města i okolí, ovšem brzy poznal jejich chudobu.³⁰⁵

Místo městského lékaře, které začal zastávat obnášelo řadu povinností. Měl na starosti hygienu i osvětu. Bylo třeba kontrolovat kvalitu vody, potravin, čistotu veřejných prostor a bydlení, dohlížet na porodní báby, zdravotní zařízení, provádět ohledávání mrtvých, bezplatnou léčbu nemajetných a v případě vypuknutí epidemií jim čelit.³⁰⁶ Zpočátku Engel konal pět až šest vizit denně a kromě toho poskytoval ambulantní ošetření. Průměrný počet nemocných, které za den navštívil však brzy stoupl na deset. Mezi nimi pak bylo i několik těžších případů, které musel navštěvovat dvakrát denně. Za návštěvu u nemocného dostával od 10 krejcarů výše a vedle toho pobíral pevný plat. Celková výše jeho

---

³⁰¹ Od roku 1872 byl hospodářským správcem Riegrova statku v Malči a od roku 1874 také jeho zetěm. SAK, Robert: Rieger. Konzervatívec nebo liberál?, Praha 2003, s. 200.

³⁰² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 28.10. 1871, Nizza.

³⁰³ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, Aion CS 1997, d. XXVI, s. 699-700.

³⁰⁴ TYWONIAK, Jiří: Benešov a Konopiště v minulosti, Benešov 1992, s. 232-234, 246, 262-265, 268-269.

³⁰⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 2.8. 1879, Benešov.

³⁰⁶ SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004, s. 127.

měsíčního příjmu se pohybovala okolo 200 zlatých. Mnoho jeho pacientů však nemělo dostatek finančních prostředků, aby si mohlo dovolit vždy zaplatit ihned. Vrťátkovi si Engel stěžoval, že se mu peníze „trousí“, protože „lidé platí nad míru nepořádně“³⁰⁷, a leckdy musel na svůj honorář čekat až do chvíle, kdy se dotýčný pacient uzdravil, nebo až bylo po žních.³⁰⁸ Jeho služba byla také časově náročná a neustále byl vázán v Benešově. Po prvních šesti měsících práce obecního lékaře ho jeho původní nadšení pro nové zaměstnání opustilo a byl přesvědčen, že „honorář není v poměru k namáhání“.³⁰⁹

Toto konstatování však nebylo jen nějakým subjektivním „nářkem“ ještě plně neadaptovaného lékaře, ale artikulací problému, který tehdy skutečně trápil české lékaře, zvláště na venkově. V 70. letech se sice na půdě Spolku českých lékařů objevila snaha po řešení stavovské problematiky, ale konzervativní část lékařů se k nějakému zásadnějšímu vývoji v řešení této otázky nestavěla vstřícně.³¹⁰ Za této situace se benešovští lékaři rozhodli samostatně jednat. Po polovině srpna 1880 se Ferdinand Krbec, Vladimír Haering, Karel Jeřábek a Emanuel Engel sešli na schůzi, jež měla jejich problémy vyřešit. Výsledkem byla tzv. „Pravidla pro okruh benešovský“, která pevně stanovovala zásady sdružování, práce, odměny a spolupráce mezi zdejšími lékaři. Rozhodli se, že nevytvoří přímo spolek, ale budou konat pravidelné schůze, v nichž budou moci své zásady neustále modifikovat dle usnesení většiny. Za účelem zlepšení svých finančních poměrů ustanovili pevné minimální taxy. Za návštěvy v „lepších domech“ ve městě požadovali 1 zlatý a více, od chudších lidí alespoň 50 krejcarů. Minimální poplatek v ambulanci byl rovněž 50 kr. Na hranici lékařské etiky byl radikální požadavek, aby neplatičům, kteří neměli „vysvědčení chudoby“, byla lékařská péče odepřena. Na druhou stranu však mohl každý lékař dle vlastního uvážení konat návštěvy i zdarma, takže šlo spíše o opatření proti těm, kteří nepatřili do kategorie chudých a pokoušeli se placení vyhnout. Při léčbě pacientů i postupu proti neplatičům měli lékaři spolupracovat.³¹¹

³⁰⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 2.8. 1879, Benešov.

³⁰⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 11.7. 1879, Benešov.

³⁰⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 26.1. 1880, Benešov.

³¹⁰ MATOUŠEK, Miloslav: České lékařstvo v druhé polovici 19. století, Praha 1947, s. 75.

³¹¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 14, Protokol z okresní schůze lékařů v Benešově ze dne 19.7. 1880.

„Pravidla pro okruh benešovský“, k jejichž formulování přispěl i Engel, byla v českém prostředí významným aktem na obranu ekonomických zájmů lékařů. Benešovští lékaři byli mezi českými lékaři první, kteří si stanovili pevnou výši tax. Stejnou cestou jako oni se brzy vydali i lékaři v jiných okresech.³¹²

Z hlediska lékařské péče v benešovském okrese přetrvával jeden závažný nedostatek. Chyběla zde nemocnice. I pacienti s vážnějšími zdravotními problémy, kteří by potřebovali soustavnější ošetřování, tak zůstávali odkázáni jen na krátké lékařské návštěvy. Engel, který byl na počátku 80. let členem obecního a posléze i okresního zastupitelstva, si naléhavou potřebu nemocnice dobře uvědomoval a jako jeden z prvních se cílevědomě zasazoval o její zřízení. V květnu 1881, společně se zástupci města starostou Františkem Urbanidesem, Františkem Feuersteinem a členem okresního zastupitelstva Antonínem Feuersteinem, byl Engel v komisi, jež vydala „Provolání ke zřízení veřejné nemocnice v Benešově“, která měla být založena při příležitosti sňatku korunního prince Rudolfa s princeznou Stefanií 10. května a nést název po „vznešených snoubencích“.³¹³ Zastupitelstva obce i okresu věnovala do nemocničního fondu po 3000 zlatých a zároveň byly zahájeny sbírky, do nichž přispěly instituce i jednotlivci. Pro nedostatek peněz a problémy s předáním pozemků však mohla být nemocnice vystavěna až roku 1898³¹⁴, kdy zde Engel jako lékař již nepůsobil.

V obecním zastupitelstvu se Engel v 80. a na počátku 90. let také například podílel na tvorbě regulačního plánu pro Benešov³¹⁵, prosazoval výstavbu železniční tratě z Benešova do Vlašimi (dokončena 1895), rozšíření městské kanalizace³¹⁶, vybudování „řádných místností školních“ (realizováno 1889)³¹⁷, zřízení hospodářských odborů, pamětní knihy³¹⁸, ad. V okresním zastupitelstvu v první polovině 80. let spolupůsobil při rozhodování o zřizování cest, zakládání

---

³¹² MATOUŠEK, Miloslav: České lékařstvo v druhé polovici 19. století, Praha 1947, s. 82-84.

³¹³ LA PNP, f. E. Engel, k. 15, Provolání ke zřízení veřejné nemocnice v Benešově 1.5. 1881.

³¹⁴ TYWONIAK, Jiří: Benešov a Konopiště v minulosti, Benešov 1992, s. 246-252.

³¹⁵ Hlasy od Blánika (dále jen HB), roč. 1, č. 5, 1.3. 1885, s. 5, „Ve schůzi obecního zastupitelstva benešovského“.

³¹⁶ HB, roč. 1, č. 9, 1.5. 1885, s. 5, „Obecní zastupitelstvo benešovské“.

³¹⁷ HB, roč. 1, č. 15, 1.8. 1885, s. 4, „Ve schůzi obecního zastupitelstva benešovského“.

³¹⁸ HB, roč. 4, č. 5, 1.3. 1890, s. 3, „Místní a denní zprávy“.

silnic a staveb mostů v benešovském okrese.³¹⁹ V říjnu 1885 se po svém vstupu do vysoké politiky členství v okresním zastupitelstvu vzdal³²⁰, v obecním zastupitelstvu aktivně působil až do svého odchodu z Benešova na počátku 90. let.

V druhé polovině 80. let Engel v Benešově pracoval také ve finanční sféře. V roce 1887 zkrachovala místní Občanská záložna, která zde fungovala od roku 1866. V září 1888 pak místo ní zahájila svou činnost městská spořitelna. Její důvěryhodnost měli garantovat osvědčení lidé v jejím ředitelství. Vedle Engla v něm například zasedali členové obecního zastupitelstva právník Jakub Taussig, lékař Vladimír Haering, či ředitel školy František Stark. Důvěru vkladatelů posiloval i fakt, že ústav sídlil přímo v prostorách radnice.³²¹ Pro Engla, který byl tehdy již politicky činný, a benešovské voliče měl vznik tohoto nového finančního ústavu i politický podtext. Zatímco čelní osoby v ředitelství bývalé Občanské záložny se politicky orientovali ke staročestství, s Englem mělo vstoupit na scénu nové poctivé mladočeské hospodaření. Engel vytvořil instrukce pro zaměstnance spořitelny a také navrhl některé změny v jednacím řádu pro ředitelstvo.³²² Oproti Občanské záložně byla činnost spořitelny skutečně úspěšnější.

Jako politik si Engel dobře uvědomoval, jaký vliv na veřejné mínění může mít tisk. V tomto směru Benešov opět trpěl deficitem. „Okresní úřední list c.k. okresního hejtmanství a c.k. okresní školní rady v Benešově“ ani zdaleka obyvatelstvu neposkytoval kýženou šíři informací a pokusy o vydávání periodik, která by přinášela zprávy z každodenního života regionu, neuspěly. Když byl v květnu 1884 pro přestupky úředně zastaven čtrnáctideník „Benešovan“, a v červnu téhož roku přestala vycházet benešovská příloha ve slánském časopise Neodvislost, zaujala jej myšlenka vydávat vlastní časopis.³²³ Společně s benešovským knihtiskařem Františkem Müllerem a náčelníkem místního Sokola Václavem Pánkem založili „Hlasy od Blaníka“. Vydávala je místní tiskárna „Fritsch a Müller“ a po roce 1886 jen František Müller. Do roku 1897 byl

---

³¹⁹ HB, roč. 1, č. 8, 16.4. 1885, s. 2, „Činnost okresního zastupitelstva benešovského za dobu 1882-4“.

³²⁰ HB, roč. 1, č. 18, 16.9. 1885, s. 4, „Volba do okresního zastupitelstva“.

³²¹ TYWONIAK, Jiří: Benešov a Konopiště v minulosti, Benešov 1992, s. 265.

³²² HB, roč. 5, č. 9, 1.5. 1889, s. 5.

³²³ TYWONIAK, Jiří: Benešov a Konopiště v minulosti, Benešov 1992, s. 272-273.

Müller také jejich odpovědným redaktorem, poté tuto funkci zastával typograf Emanuel Pohl. Redakce časopisu sídlila na Velkém náměstí v domě č. 230.³²⁴

První číslo Hlasů od Blaníka vyšlo 1. ledna 1885 a na úvodní stránce se mohl čtenář seznámit s programem listu, formulovaným Englem:

„Vůbec přinášeti budeme: přehledy událostí světových, - úvahy o záležitostech národohospodářských, živnostenských, společenských a zejména takových, jež pokroku vzdělanosti povšechně se týkají, - články z oboru různých věd v rouše obecně srozumitelném, - zprávy denní a místní, v tyto počítaje i dopisy, - konečně pak část zábavnou a insertní.“³²⁵

Časopis měl sloužit především zájmům Podblanicka, ale jeho obzor byl širší.

Úvodníky, zprávy z českého sněmu, říšské rady a pravděpodobně i komentáře k důležitým zahraničním událostem psal sám Engel. Kromě toho se v časopise objevovaly některé jeho politické projevy. Ojediněle v Hlasech nalezneme i jeho báseň a nelze vyloučit, že z jeho pera pocházejí také některé povídky či fejetony.

Jak vyplývá ze svědectví mladého redaktora Bedřicha Votýpky, i z četných korektur článků v pozdější pozůstalosti, žurnalista Engel psal pomalu a pečlivě „piloval“ své rukopisy, aby nikde nebyl narušen „libozvuk“. K jeho zásadám patřilo vyhýbat se společným polemikám, snažit se výhradně o konstruktivní nápravu věcí a zbytečně nedráždit úřady.³²⁶ Přesto se během let Hlasům od Blaníka nepodařilo zcela vyhnout ostřejším formulacím některých politicky zaměřených článků, které pak okresní hejtmanství označilo za „závadné“ a několik čísel časopisu zkonfiskovalo.³²⁷

Díky kvalitním informačním zdrojům, pečlivé práci Engla, jeho pomocníků a přispěvatelů se Hlasy od Blaníka vymykaly z průměru obdobných regionálních tiskovin. Nejprve vycházely jako čtrnáctideník, od roku 1901 do roku 1914 pak jako týdeník. Svého zakladatele přežily o téměř sedm let.³²⁸

Ve svém volném čase se Engel s chutí zapojil do spolkového života v Benešově. Kromě zpěváckého a hasičského spolku jej nalezneme snad ve všech místních sdruženích. Brzy po svém příchodu do města vstoupil do

---

³²⁴ HB, roč. 23, č. 44, 2.11. 1907, s. 6-7, „Hrst dokumentů a vzpomínek“.

³²⁵ HB, roč. 1, č. 1, 1.1. 1885, s. 1.

³²⁶ HB, roč. 23, č. 44, 2.11. 1907, s. 6-7, „Hrst dokumentů a vzpomínek“.

³²⁷ Např. původní náklad HB, roč. 1, č. 21, 1.11.1885; aj.

³²⁸ HB, roč. 23, č. 44, 2.11. 1907, s. 6-7, „Hrst dokumentů a vzpomínek“; TYWONIAK, Jiří: Benešov a Konopiště v minulosti, Benešov 1992, s. 274.

sokolské jednoty, která zde fungovala od roku 1869. Cvičení probíhalo v hostinci „Na čápě“ na okraji města. Starostou Sokola byl nejprve advokát Otakar Mikeš, později po polovině 80. let lékař Vladimír Haering. Náčelníkem byl již zmiňovaný Václav Pánek. Engel v roce 1880 přijal funkci náměstka starosty jednoty a zprvu aktivně, později pasivně, ji zastával celých patnáct let.³²⁹

V roce 1881 benešovští nadšenci založili ochotnické divadlo. Jeho prvním ředitelem byl rovněž Otakar Mikeš. V roce 1885 pak jeho místo zaujal Engel. Spolek měl okolo dvaceti činných členů a téměř třicet přispěvatelů. V prostorách hostince U knížecího znaku, Na sladovně i jinde hrály hry od Tyla, Vrchlického, Stroupežnického a řady méně známých autorů. V letním období ochotníci pořádali také výlety a zábavní večírky.³³⁰

Vedle těchto čelních funkcí, které Engel zastával, působil také ve výboru Občanské besedy a místního odboru Národní jednoty Pošumavské. Náplní činnosti prvé byla především společenská zábava a poučení, druhé podpora českého společenského života v německy hovořícím Pošumaví.

Englův společenský život se však neomezoval jen na město. Na počátku 80. také navštěvoval Villaniovy na nedalekém Střížkově. Děti barona Karla Drahotína Villaniho, s nimiž se v době svého mládí účastnil rozličných letních zábav, dávno dospěly. Syn Oskar se stal úředníkem, Carlos měl převzít Střížkov a dcery Zdenka, Olga i Helena byly ve věku na vdávání.³³¹ Od června 1879, kdy Engel přijel do Benešova, do počátku roku 1880 se značně sblížil s nejstarší Zdenkou, k níž tíhl již v 60. letech. Jelikož měl nějaké našetřené peníze a pevné zaměstnání, byl rozhodnut se oženit. Dne 9. února se se Zdenkou Villaniovou zasnoubil a pevně doufal „ve své plné štěstí“.³³² Již za necelý měsíc však jeho vyvolená své úmysly změnila a možnost sňatku „trvale odmítla“.³³³ Příčina tohoto náhlého zvratu zůstává nejasná, ale jeho důsledky jsou nasnadě: Engel rázem ztratil nedávno nabytou životní perspektivu a

---

³²⁹ TYWONIAK, Jiří: Benešov a Konopiště v minulosti, Benešov 1992, s. 259.

³³⁰ HB, roč. 1, č. 6, 16.3. 1885, s. 4, „Spolek divadelních ochotníků v Benešově“; TYWONIAK, Jiří: Benešov a Konopiště v minulosti, Benešov 1992, s. 272.

³³¹ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945, s. 201-202.

³³² LA PNP (SH), f. A.J. Vrt'átko, k. 2, Engel Vrt'átkovi 9.2. 1880, Benešov.

³³³ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrt'átkovi 1.3. 1880, Benešov.

benešovské poměry na něj začaly tísnivě doléhat. Zřejmě právě tato skutečnost přispěla nemalou měrou k tomu, že při první příležitosti se rozhodl Benešov dočasně opustit a poté na nějakou dobu i svou práci městského lékaře.

4.2 Cesty do Černomoří

Když Engla na počátku roku 1881 jeho někdejší pařížský zaměstnavatel Alexandr Sibirjakov pozval do Francie, tuto nabídku neodmítl. Povinnosti městského lékaře za něj prozatím převzali jeho kolegové a on se vydal na cestu do jihozápadní Francie. Jejím cílem bylo město Biarritz, ležící při Biskajském zálivu, nedaleko francouzsko-španělských hranic. Po svém příjezdu se ubytoval u Sibirjakových v Rue de France č. 9 a ujal se své nové práce osobního lékaře. Jejím náplní bylo především dohlížet na léčebnou kúru paní Sibirjakové, kvůli níž v Biarritzu pobývali. Údajně, podle diagnózy jejich petrohradských lékařů, měla trpět chudokrevností, mít srdeční vadu a snad i novotvar v mozku. Engel tuto diagnózu považoval za „hloupost“ a za patologickými symptomy, jako byly různé „nervosní objevy“, hledal jinou příčinu. Jelikož jeho pacientka nadměrně kouřila (30-40 cigaret denně), jeho diagnóza zněla: „přesycení organismu nikotinem“. V léčbě tedy postupoval tak, že ji příděl cigaret snížil na naprosté minimum a dřívější negativní symptomy údajně odezněly. K další léčbě se však stavěl skepticky, byl přesvědčen, že jakmile opustí dům, „dřívější způsob nehygienického života a s ním i jeho následky znova se dostaví...“.³³⁴ Zdráv nebyl ani Englův zaměstnavatel. Sužovalo jej plicní onemocnění, ale jeho stav byl stabilizovaný. Englův léčebný postup u paní Sibirjakové pravděpodobně skutečně přispěl ke zlepšení jejího zdravotního stavu, neboť byl Sibirjakovými vyzván, aby u nich setrval déle, než se původně předpokládalo. Engel měl zpočátku v úmyslu u Sibirjakových strávit pouze jeden měsíc, svůj pobyt ale záhy prodloužil na čtvrt roku a když jej Sibirjakov pozval, aby s nimi v létě navštívil jeho kavkazský statek, neodmítl ani tentokrát. To se však neslučovalo s jeho zaměstnáním městského lékaře v Čechách, podal tedy v Benešově výpověď. Vstoupit na stálo do služeb Sibirjakových, ale také neměl v úmyslu.³³⁵

---

³³⁴ LA PNP (SH), f. A.J. Vrtátka, k. 2, Engel Vrtátkovi 13.4. 1881, Biarritz.

³³⁵ LA PNP (SH), f. A.J. Vrtátka, k. 2, Engel Vrtátkovi 13.4. 1881, Biarritz.

Co si od tohoto kroku tedy sliboval? Především jej bezprostředně lákala možnost cestovat a současně si také trochu finančně přilepšit. U Sibirjakových se mu oboje nabízelo.

Alexandr Michajlovič Sibirjakov, jenž pocházel z Irkutsku, vystudoval ve Švýcarsku polytechniku a živě se zajímal o geografické výzkumy. Podporoval ruskou zeměpisnou společnost, univerzitu v Tomsku a také sám cestoval.³³⁶ V letech 1881-1883 Engel jako lékař a společník doprovázel Sibirjakovi při třech delších cestách, které jej zavedly do jižního Ruska, Osmanské říše i jižní Evropy.

Počátkem srpna 1881 s nimi Engel opustil Biarritz a přes Paříž a Vídeň³³⁷ přijeli vlakem do Oděsy. Odtud pak pokračovali parníkem pobřežními vodami Černého moře do Jalty a po polovině srpna dopluli do čerkeského Tuapse.³³⁸ Zde vstoupili na půdu ruského Kavkazska, které bylo svéráznou a těžko kontrolovatelnou oblastí carského impéria. Engel byl okouzlen místní přírodou, ale obával se „zimnice“, jejíž výskyt tu zaznamenal. Zdejší poměry mu připadaly „až přespříliš robinsonské“.³³⁹ Jejich další cesta poté vedla do Gruzie, kde navštívili Tiflis (dnešní hlavní město Tbilisi). V září se jejich kavkazský pobyt nachýlil ke konci. Trasa zpáteční cesty bohužel zůstává tajemstvím. Do své vlasti se Engel vrátil v půli října roku 1881.³⁴⁰

Druhou, nejméně známou cestu, tentokrát do Osmanské říše, podnikl se Sibirjakovými během dubna a května roku 1882. Během ní navštívil Smyrnu (Izmir) a proslulý Cařihrad (Istanbul).³⁴¹ Do Benešova se vrátil cestou přes Oděsu v květnu téhož roku.

Poslední cesta do oblasti Černomoří a východního Středomoří, kterou Engel ve své korespondenci popsal nejpřesněji, se od předchozích dvou lišila mimo jiné tím, že byla podniknuta v zimě. V první polovině listopadu roku 1882 Engel odjel

---

³³⁶ Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, Aion CS 1997, d. XXIII, s. 117.

³³⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 9.8. 1881, Vídeň.

³³⁸ Snad právě v této oblasti se nalézal zmíněný Sibirjakovův statek. Přímá zmínka o jeho lokalizaci v Englově korespondenci však chybí.

³³⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 18.8. 1881, Tuapse.

³⁴⁰ HEIDLER, Jan: Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra, d. II 1872-1903, Praha 1926, s. 156, č. 396, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové 15.10. 1881.

³⁴¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrťátkovi 4.5. 1882, Smyrna.

z Benešova za Sibirjakovem³⁴² a po známé trase přes Vídeň směřoval do Oděsy. Cestou jej sužovaly obavy, aby vlak projel závějeji a ještě více mu nepříznivé roční období znepríjemnilo cestování po moři. Při bouřlivé plavbě parníkem z Oděsy do Jalty prodělal mořskou nemoc.³⁴³ Na začátku ledna opustili Jaltu a jeli povozy do Sevastopolu, kde oslavili ruské vánoce. Vzhled města Engla velmi překvapil: „Sevastopol pořád ještě vyhlíží, jako by tam vojna zuřila letos a ne téměř před 30 lety; - celé ulice dosud v sutinách!“, informoval v dopise rusofila Vrt'átka.³⁴⁴ Odtud cestovali parníkem přímo do Cařihradu, který ale opustili již po dvou dnech a přes Marmarské moře, Dardanely a Egejské moře dopluli do Athén. Antické památky řecké metropole Engla uchvátili, ale již po třech dnech pokračovali v plavbě do Itálie. Po krátké zastávce na ostrově Korfu propluli Otrantským průlivem a přistáli v jihoitalském Brindisi. Konec plavby Engel uvítal, neboť jej opět trápila mořská nemoc. Z Brindisi odjeli vlakem do Neapole, kde se zdrželi tři dny. Engel neopomněl navštívit proslulé Pompeje a také vystoupil na Vesuv. Poté se odebrali do Říma, jehož pamětihodnostem se obdivoval stejně jako při své předchozí návštěvě v roce 1871.³⁴⁵ V březnu roku 1883 byl Engel již opět zpátky v Benešově. Období delších zahraničních cest tím pro něj skončilo.

Kontaktem s odlišnými kulturními oblastmi si Engel opět rozšířil obzory. K jeho zkušenostem ze života v Itálii, Francii, Švýcarsku, Rusku a velmi krátce i Německu, které nabyt v průběhu 70. let přibylo povědomí o životě lidí na Kavkaze (včetně místních českých usedlíků), v Osmanské říši i Řecku. V prostředí Benešova se stal vsutku pozoruhodnou osobností.

Se Sibirjakovými Engel zůstal v kontaktu i nadále. Ještě v červnu roku 1883 přivítal v Benešově „mladšího“ Sibirjakova a dělal mu průvodce po českých „vodolčitel'ských útavech“.³⁴⁶ V té době se však jeho zájem již obrátil jiným směrem. V červnu se konaly volby do zemského sněmu a Englovo jméno se ocitlo na kandidátce. Byl rozhodnut vstoupit do politiky, jak o tom snil již na počátku 70. let.

---

³⁴² LA PNP, f. M. Červinková-Riegrová, k. 3, Engel Červinkové-Riegrové 18.12. 1882, Jalta.

³⁴³ LA PNP (SH), f. A.J. Vrt'átka, k. 2, Engel Vrt'átkovi 26.12. 1882, Jalta.

³⁴⁴ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrt'átkovi 11.2. 1883, Řím.

³⁴⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Vrt'átkovi 11.2. 1883, Řím.

³⁴⁶ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 12.6. 1883, Teplice.

4.3 Vstup do politiky

„Za mé nepřítomnosti a aniž bych byl k tomu jakkoliv přičinil, ustanovila mne schůze voličů v Benešově, - a nato i v Jílovém, - za kandidáta k volbě na sněm zemský...“, psal Engel Riegrovi a „uctivě“ jej žádal o souhlas se svou kandidaturou.³⁴⁷ Byl si dobře vědom, že přízeň prvního muže české politiky a předsedy Českého klubu, mu může značně prospět. Jelikož jej s Riegrm pojilo dlouholeté přátelství a během pařížského období svého života mu dělal zprostředkovatele a informátora, očekával kladnou odpověď. O čtyři dny později ji dostal.³⁴⁸

Riegrův zástupce ve vedení Národní strany Antonín Otakar Zeithammer však zpočátku nebyl spokojen s tím, aby Engel kandidoval proti zasloužilému Antonínu Čížkovi, jenž byl odborníkem v oblasti samosprávy a podezřívá jej z toho, že je „svobodomyšlný“.³⁴⁹ Rieger však Zeithammrovi naznačil, že Engel má jeho důvěru a navíc jej v Benešově „všichni mají rádi“ a „bylo by marno proti němu kandidovati, neb Benešov [ve volební skupině] rozhoduje“.³⁵⁰ Kandidát Čížek byl tedy nakonec navržen jinde a Englovi se otevřela cesta k mandátu.³⁵¹ V polovici června Engel přislíbil, že 1. července vstoupí do Klubu poslanců českých a ujišťoval Riegra, že podezření, že je jeho „politickým odpůrcem“, vyvolané články některých novin, v nichž byl označován za mladočecha, je liché.³⁵² Svůj mandát za skupinu měst Jílové, Vyšehrad, Černý Kostelec a Benešov získal jako samostatný kandidát. Rieger si byl jist, že Engel „nebude nepohodlný“ a současně pochyboval, „že by při nestálosti své dlouho to podržel...“.³⁵³ V obojím se hluboce zmýlil.

Jak asi vypadala volební kampaň, kterou Engel absolvoval? Nebyla snadná. Jakmile uchazeč ohlásil svou kandidaturu, kontaktoval starosty volebního

---

³⁴⁷ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Riegrovi 12.6. 1883, Teplice.

³⁴⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Engel Riegrovi 16.6. 1883.

³⁴⁹ HEIDLER, Jan: Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra, d. II 1872-1903, Praha 1926, s. 185, č. 459, Zeithammer Riegrovi 8.6. 1883, Praha; s. 189-190, č. 464, Zeithammer Riegrovi 11.6. 1883, Praha.

³⁵⁰ HEIDLER, Jan: Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra, d. II 1872-1903, Praha 1926, s. 187, č. 461, Rieger Zeithammrovi 9.6.1883, Maleč.

³⁵¹ HEIDLER, Jan: Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra, d. II 1872-1903, Praha 1926, s. 189-190, č. 464, Zeithammer Riegrovi 11.6. 1883, Praha.

³⁵² LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Engel Riegrovi 2.7. 1883.

³⁵³ HEIDLER, Jan: Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra, d. II 1872-1903, Praha 1926, s. 193, č. 471, Rieger Zeithammrovi 15.6.1883, Maleč.

okresu, stranické důvěrníky, místní korporace a tisk. Poté se musel představit svým voličům a prezentovat své názory. To se odehrávalo jednak nepřímo, prostřednictvím různých tiskovin a především na volebních schůzích. Ty probíhaly většinou ve městech a významnějších obcích volebního okresu, zpravidla v sokolovnách, hostincích či jiných prostorách s dostatečnou kapacitou, ne vždy pro tyto účely vyhovujících. Schůze řídili zvolení předsedové. Kandidát musel pronést (nikoliv přečíst) řeč, kterou své publikum zaujal, oslovil.

Ocenění došla duchaplnost, rétorické schopnosti, ale i kandidátova vizáž. Také bylo třeba zvolit jazyk adekvátní oslovované sociální skupině a vycítit náladu posluchačů. Kandidát ve schůzi vyložil svůj politický program a přednesl své návrhy na řešení aktuálních problémů apod. Po oficiálním projevu, který nebyl prost patosu, někdy ještě následovalo neformální posezení. Celé volební turné většinou zabralo několik dní a bylo velmi únavné.³⁵⁴

Englovo první vítězství bylo poměrně snadné: měl Riegra na své straně a nebyl nucen podstoupit náročnější volební klání s protikandidátem. To jej čekalo až o dva roky později.

V červenci roku 1883 Engel poprvé jako poslanec vstoupil na půdu zemského sněmu. Nový status poslance jeho život příliš výrazně neovlivnil. Zemský sněm v Praze zasedal pouze jeden až dva měsíce v roce, takže kromě času věnovaného občanským voličským schůzím se mohl stále věnovat lékařské praxi. Z finančního hlediska pak pro něj bylo poslancování, oproti zaměstnání lékaře, dokonce prodělečné, jelikož během výkonu své funkce denně pobíral jen 5 zlatých³⁵⁵, přičemž si musel platit ubytování, stravu a dopravu.

Nové volby přinesly převratnou změnu v dosavadním rozložení politických sil. Zatímco před nimi byli čeští poslanci bezmocnou menšinou, po nich, zejména díky úspěchu českých konzervativních velkostatkářů, měli více než dvoutřetinovou většinu. Rieger usiloval o národní jednotu, podporu českého zemědělství, průmyslu, školství, vědy, umění i užívání českého jazyka jako

---

³⁵⁴ VELEK, Luboš: Způsoby politické komunikace v 19. století: Místo a role politické schůze v politické kultuře v českých zemích 1861-1914, in: Komunikace a izolace v české kultuře 19. století, Praha 2002, s. 204-212.

³⁵⁵ Od roku 1897 pak dostávali mimopražští poslanci 8 zlatých denně. Almanach královského hlavního města Prahy, Praha 1898, s. 289.

interní úřední řeči. Státoprávní požadavky však byly prozatím odsunuty do pozadí.³⁵⁶ Předáci mladočechů Julius Grégr, Eduard Grégr a Karel Tůma sice v červnu 1884 vystoupili na veřejnosti s kritikou staročechů a ve svém programu se stavěli za české státní právo³⁵⁷, avšak ve sněmu bylo mladočechů sotva dvanáct a jejich politická váha byla nevelká³⁵⁸. Engel k nim se svými názory inklinoval, ale současně se snažil udržovat dobré vztahy s Riegrem. Postupně na zemském sněmu zdomácněl a v roce 1885 jako lékař působil ve zdravotní komisi.³⁵⁹ Tehdy však již u něj převažoval zájem o významnější politické dění na říšské radě.

Když se na květen a červen roku 1885 chystaly nové volby do říšské rady, Engel byl rozhodnut kandidovat za městskou skupinu, jež zahrnovala Kolín, Poděbrady, Kouřim, Černý Kostelec, Nymburk, Český Brod, Sadskou, Jílové a Benešov. Již v červenci 1884, tedy s téměř s ročním předstihem, alternativu Englovy kandidatury zvážil Rieger a v dopise Karlu Mattušovi ji jednoznačně odmítl se zdůvodněním, že by tím Český klub nic nezískal: „O medicínských otázkách jednáno nebude a k tomu je [Engel] člověk nestálý, bez pevného postavení a cíle života [...] v pojmání otázek politických poněkud nejasný, nezkušený, k radikalismu se klonící...“.³⁶⁰ V dopise Englovi se Rieger zmínil, že v říšské radě chce mít odborníky a to především „znalce financí, bernictví, národního hospodářství, obchodu, otázek dělnických, sociálních, železnic, kanalizace atd.“.³⁶¹ Sám Engel se ovšem za odborníka do jisté míry považoval a Riegrovu stížnost na nedostatek schopných kandidátů obracel ve svůj prospěch. V dubnu roku 1885 pak Riegrovi požádal o „přívětivý souhlas“ se svou kandidaturou.³⁶² Odpovědí mu byl rozsáhlý dopis, v němž mu Rieger jako dlouholetý otcovský přítel kandidaturu rozmlouval s poukazem na to, že není pro poslanecký život dostatečně hmotně zajištěn a varoval jej před nedostatkem času k výkonu lékařského zaměstnání. Rovněž podrobil kritice jeho nestálost a snažil se v něm vyvolat pochybnost, zda nejedná proti prospěchu národa:

³⁵⁶ SAK, Robert: Rieger. Konzervativec nebo liberál?, Praha 2003, s. 231.

³⁵⁷ VOJTĚCH, Tomáš: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách, Praha 1980, s. 50.

³⁵⁸ URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, s. 370.

³⁵⁹ HB, roč. 1, č. 23, 1.12. 1885, s. 7 „V Praze“.

³⁶⁰ HEIDLER, Jan: c.d., s. 223, č. 531, Rieger Mattušovi 14.7. 1884, Maleč.

³⁶¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Rieger Englovi 14.7. 1884, Maleč.

³⁶² LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Engel Riegrovi 23. 4. 1885, Benešov.

„Já již odedávna s politováním pozoruji, že jste se posud na žádném úkolu životním ustáliti, sobě posud žádnou pevnou existenci opatřiti nedovedl, ač jste 40 let již překročil...Uvažte, že jste v celé době mužného věku a kvetoucí síly své posud také v žádném oboru nic důležitého, pamětihodného nedokázal. Vy jste přece muž talentovaný, přírodou všestranně dosti štědře nadaný, kterýž by byl zvolením a pevným sledováním určitého směru mohl něco vynikajícího vykonati, a tím národu, vědě neb humanitě podstatně posloužiti, a přitom zároveň vážné a výhodné postavení sobě zjednati. [...] Nebudete-li sobě pak vyčítati, že jste život svůj prožil bezstarostně pobleskuje jako bludička sem a tam. Co všechno jste již dělal střídavě? Byl jste básníkem, lékařem, vychovatelem, cestovatelem, vychoval jste Rusy staré i mladé, arrangeoval koncerty, vařil pivo, purkmistroval jste tuším též trochu, řídil záložnu, komandoval Sokoly – řídil výlety, poslancoval, byl majordomus, byl vodolékařem – a Bůh ví co! Rekapitulujte život svůj, snad že seznam tento ještě značně prodloužíte! [...] Nyní zase napadlo Vám jíti na radu říšskou? [...] Ale jste tak jist, že Vy co poslanec prospějete více než jiný kandidát? Není-li možná, že tento je politik schopnější a že by národu více prospěl než Vy na tom místě? [...] Nezazlete upřímnosti mé: já posud na Vás nepoznal, že by jste měl zvláštní nadání a vědomosti státnické nebo řečnické. Myslím, že by jste co lékař více dokázal!“³⁶³

Ačkoliv byly Riegrovy výtky značnou měrou oprávněné, Engel na svém rozhodnutí trval.

Přestože Rieger na pražské poradě důvěrníků celé městské volební skupiny, za níž chtěl Engel kandidovat, podpořil jeho protikandidáta, již osvědčeného poslance profesora Matouše Talíře, který byl odborníkem v oblasti finančního zákonodárství a jeho pozice se zdála být silná, Engel se svého záměru kandidovat nevzdal. Ačkoliv byl z počátku leckde odmítán a kolínské noviny (Kolín byl Talířovou baštou) se na jeho kandidaturu dokonce dívaly „se stránky humoristické“³⁶⁴, přece jen vytrvale přesvědčoval další a další voliče. Jeho snaha nakonec nebyla marná: řečnické schopnosti a kouzlo osobnosti udělaly své. V polovině června nad Talířem, jako nezávislý kandidát, zvítězil v poměru 1203:894 hlasům a získal říšský mandát.³⁶⁵ Toho se Rieger opravdu nenadál.³⁶⁶

Svému novému poslání musel Engel zásadně přizpůsobit svůj život. Říšská rada zasedala přibližně šest měsíců v roce a zemský sněm téměř dva. Na výkon lékařského zaměstnání Englovi tedy mnoho času nezbyvalo. Jediným

---

³⁶³ LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Rieger Englovi 28.4. 1885, Maleč.

³⁶⁴ Koruna česká, roč. 14, č. 20, 16.5. 1885, s. 1-2.

³⁶⁵ HB, roč. 1, č. 12, 16.6. 1885, s. 4.

³⁶⁶ HEIDLER, Jan: c.d., s. 247, č. 577, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové 11.6. 1885.

přijatelným řešením bylo pracovat jako sezónní lékař. Tomu vyhovovala zejména práce v lázních. Jelikož Engel nevstupoval do politiky finančně zajištěn³⁶⁷, byl odkázán jen na poslanecké diety a sezónní výdělek. Jako poslanec říšské rady pobíral okolo 1500 zlatých ročně, na zemském sněmu přibližně 300 zlatých.³⁶⁸ Za jednu lázeňskou sezónu v Sedmihorkách mohl vydělat maximálně 400 zlatých.³⁶⁹ Celková výše jeho ročních příjmů se tedy mohla pohybovat kolem 2200 zlatých. Na druhou stranu měl ovšem značná vydání na ubytování, stravu a reprezentační účely. Rovněž musel platit stranické příspěvky a výjimkou u něj nebyly ani výdaje na dobročinné účely apod.

V září roku 1885 Engel přijel do Vídně, za 30 zlatých měsíčně si ve Schloßelgasse č. 22 najal pohodlný dvoupokojový byt a vrhl se do víru své poslanecké práce.³⁷⁰ To znamenalo od 10,00 hodin dopoledne do pozdního odpoledne sedět ve sněmovně a zpravidla od 18,00 hodin do 21,00 hodin večer se účastnit taktických porad v poslaneckém klubu.³⁷¹ Český klub čítal tehdy 65 poslanců a společně s Polským klubem (56 poslanců) a poslanci německé pravice (53) tvořili provládní „železný kruh pravice“, který měl ve sněmovně nevelkou většinu.³⁷² V době, kdy Engel vstoupil do Českého klubu, v něm panovala letargie. Čeští poslanci jevíli nechuť k náročné trpělivé práci ve sněmovních výborech a komisích, což se nezdálo projevovat i jejich absencemi a důsledkem byla malá efektivita klubovní práce.³⁷³ Engel tuto atmosféru hned zpočátku vycítil a ke klubovní činnosti i vedení se stavěl kriticky:

„Interní naše záležitosti mají výhled velmi smutný. Naše shromáždění [...] není Klubem, nýbrž býváme tam tak jak se říká: „na táčkách“. O nějaké účelnosti programu, směru neb jen o nějakém přesném vedení ani památky, takže celá věc mnohdy stává se opravdu směšnou. – Ze šetrnosti a upřímné lásky k Dr.

---

³⁶⁷ LA PNP (SH), f. A.J. Vrťátko, k. 2, Engel Vrťátkovi 2.10. 1885, Vídeň.

³⁶⁸ VELEK, Luboš: Emanuel Engel. Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století, in: Osobnost v politické straně, ed. Pavel Marek, Olomouc 2000, s. 40.

³⁶⁹ LA PNP (SH), f. A.J. Vrťátko, k. 2, Engel Vrťátkovi 2.8. 1886.

³⁷⁰ LA PNP (SH), f. A.J. Vrťátko, k. 2, Engel Vrťátkovi 2.10. 1885, Vídeň.

³⁷¹ VELEK, Luboš: „Takový život nestojí za zlámanou grešlí!“ Obrázky ze života českých poslanců 19. století, Kuděj, č. 2, 1999, s. 60.

³⁷² URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, s. 341-342.

³⁷³ SAK, Robert: Rieger. Konzervativec nebo liberál?, Praha 2003, s. 234-235.

Riegrovi každý o tom mlčí – ale dlouho to tímto způsobem při samém sousedském plácání a bohorovné naivnosti nepůjde.³⁷⁴ Příčiny tohoto stavu Engel spatřoval v tom, že řada poslanců před svým politickým posláním upřednostňuje své „privátní“ zájmy, v absenci pevného pracovního programu i absenci evidence klubovních usnesení. Vinen byl podle něj také klubovní předseda. Ačkoliv si Riegra velmi vážil, byl přesvědčen, že mu „způsobilstvo k předsedání skutečně schází“ a pochyboval, že „odloží nešťastné vlastnosti své sangvinické, důvěřivé, nepočítavé povahy“. S nechutí pozoroval, že česká aktivita zaostává za činností Němců a v „duševně nižším niveau pravice“ podle něj vynikal jen vliv vůdce Polského klubu Juliána Dunajewského a konzervativce Georga Lienbachera.³⁷⁵ Se svými názory se Engel od počátku přibližoval mladočeské frakci a třebaže zatím oficiálně nebyl členem Národní strany svobodomyšlné, Rieger v něm spatřoval pravého mladočecha.³⁷⁶ Zprvu se Engel do klubovních diskusí zapojoval jen málo³⁷⁷ a cítil se tak trochu jako „páté kolo u vozu“. Respekt svých kolegů si získával jen postupně svou prací. Začal jako zapisovat školské a živnostenské klubovní subkomise a poté působil i v dalších sekcích.³⁷⁸

Od května roku 1886 parlament projednával otázku rakousko-uherského vyrovnání. Zahrnovala stanovení výše příspěvků Předlitavska a Zalitavska na státní výdaje, jednání o celních i bankovních záležitostech a čeští poslanci si byli dobře vědomi jejího významu pro hospodářství českých zemí. Požadované podpory vlády a ostatních částí pravice pro prosazení jejich požadavků se jim však uspokojivou měrou nedostalo. Vedení Českého klubu nadále obhajovalo umírněný postup, aby nebyla narušena jednota pravice. Engel, stejně jako Eduard Grégr, Václav Kounic a Jan Vašatý, odmítal pro předložené návrhy hlasovat a požadoval jejich změnu.³⁷⁹ Nespokojenost a napětí uvnitř Českého klubu se zvýšily rovněž v důsledku nové školské politiky ministra kultu a vyučování barona Paula Gautsche, která omezovala výdaje na rozvoj v této oblasti. V březnu 1887 při hlasování o bankovní předloze Engel vedení klubu

³⁷⁴ LA PNP (SH), f. A.J. Vrt'átko, k. 2, Engel Vrt'átkovi 2.10. 1885, Vídeň.

³⁷⁵ LA PNP (SH), f. A.J. Vrt'átko, k. 2, Engel Vrt'átkovi 17.3. 1886, Vídeň.

³⁷⁶ HEIDLER, Jan: c.d., s. 265, č. 605, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové 28.10. 1885.

³⁷⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 25, Zápisky ze schůzí Českého klubu na říšské radě 1885

³⁷⁸ LA PNP (SH), f. A.J. Vrt'átko, k. 2, Engel Vrt'átkovi 17.3. 1886, Vídeň.

³⁷⁹ VOJTĚCH, Tomáš: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách, Praha 1980, s. 56-58.

„dělal obtíže“.³⁸⁰ V roce 1887 Englovu nevoli rovněž vyvolal zákaz oslav 25. výročí vzniku Sokola a především to, že staročeši odmítli jeho návrh, aby byla za účelem odvolání zákazu podána interpelace vládě.³⁸¹ Když byl za této situace Rieger dotázán klubovními oponenty proč Český klub nepřejde do opozice, odpověděl jim svým proslulým výrokiem, že když nevymohli svá práva pasivní opozicí, musí se jich tedy „domáhat nyní po drobtech“, a to kdyby je „sbírat měli pod stolem!“.³⁸² Díky indiskrétnosti Eduarda Grégra se tento výrok dostal do Národních listů a byla na světě tzv. „drobečková aféra“. Během ní se Engel sice v klubu i mimo něj stavěl na Riegrovu stranu, avšak jejich zásadní názorové rozpory přetrvávaly. Svému zeti Václavu Červinkovi si Rieger povzdechl: „chování Englovo je mi naprosto nepochopitelné – chlubí se svou loyality, ale spolčuje se se živly nemravnými a dělá opozici falciosní.“³⁸³ Riegrův druhý zet' a neoficiální nástupce ve vedení staročeské strany Albín Bráf, Engla dokonce považoval za pouhého „šťourala, který všecko rozbít a dekomponovat chce“.³⁸⁴ Když pak na žádost většiny poslanců proběhla rekonstrukce Českého klubu, Engel se ocitl mezi těmi, kteří již k jeho další činnosti nebyli přizváni. Engel se chtěl zpočátku do klubu vrátit, ale jeho snaha ani obhajoba v tisku, že se od jednoty ostatních poslanců neodtrhl, mu nebyla nic platná.³⁸⁵

Mimoklubovní poslanci byli jen čtyři, kromě Engla: Eduard Grégr, Václav Kounic a Jan Vašatý. Na konci roku 1887 se však jejich počet zvýšil. Přibyli k nim Gabriel Blažek, Jan Lažanský a Josef Herold, kteří byli zvoleni v doplňovacích volbách. Koncem ledna roku 1888 se pak tato sedmičlenná skupina rozhodla založit vlastní „Klub neodvislých poslanců českých“.³⁸⁶ Jejich počet pak vytrvale vzrůstal. Klubovní jednota všech českých poslanců se tak stala minulostí. V čele nového klubu stanul Engel, který měl na jeho zrodu společně s Eduardem Grégrem největší podíl. Jeho úloha zde byla zásadní, „byl vůbec

---

³⁸⁰ HEIDLER, Jan: c.d., s. 302, č. 695, Rieger M. Červinkové 19.3. 1887, Vídeň.

³⁸¹ SÚA, f. Český klub, k. 3, sign. V – Český klub na říšské radě 1881/2-1890, Protokol schůze 11.5. 1887.

³⁸² GRÉGR, Euard: Denník, d. II, Praha 1914, s. 114-115.

³⁸³ HEIDLER, Jan: c.d., s. 306-307, č. 705, Rieger Červinkovi 24.5. 1887, Vídeň.

³⁸⁴ HEIDLER, Jan: c.d., s. 350, č. 781, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové 18.-24. 1. 1888.

³⁸⁵ GRÉGR, Euard: Denník, d. II, Praha 1914, s. 122.; HB, roč. 3, č. 11, 1.6. 1887, s. 1.

³⁸⁶ ANM, f. F.L. Rieger, k. 27/2, Engel Českému klubu 30.1. 1888.

vším: předsedou, jednatelem, tajemníkem, pokladníkem a dopisovatelem...“³⁸⁷
Klíčovou funkci předsedy měl od této chvíle zastávat celých dvanáct let.

---

³⁸⁷ PENÍŽEK, Josef: Zmých paměti z let 1878-1918, d. III, Praha 1928, s. 26.

5. V centru mladočechů a v ústraní 1888-1907

5.1 Předsedou mladočeského klubu

Ve druhé polovině 80. let 19. století Engel zastával vůči vládě, v jejímž čele byl hrabě Eduard Taaffe, výrazně opoziční postoj.³⁸⁸ Obával se toho, že „myšlenka německo-národní čím dál tím více myšlenku rakousko-státní bude pohlcovati“ a od vlády neočekával žádné zásadnější kroky v český prospěch. Na možnosti české politické reprezentace i perspektivy českého národa v habsburské monarchii pohlížel skepticky: Jsem toho přesvědčení, že zanedlouho ubiti budeme politicky i hmotně a že jen jazykově jakž takž rovnoprávně – ale s výsadou pro němčinu budeme živořiti“.³⁸⁹

Tím více se snažil obhajovat a prosazovat užívání českého jazyka. V únoru roku 1886 v Českém klubu jednoznačně proklamoval zamítnutí návrhu na uzákonění německého jazyka jako úřední řeči v Předlitavsku, podaného německým liberálem Maxmilianem Scharschmidem, v březnu 1887 usiloval o prosazení českého textu na bankovky, v květnu téhož roku byl mezi těmi, kteří v klubu navrhovali zrušení německých zkoušek na právnické fakultě české univerzity, v květnu 1888 podal v říšské radě návrh, aby byly do stenografických sněmovních protokolů zaznamenávány i neněmecké projevy, v prosinci s mladočeskými kolegy prosazoval užívání češtiny při poddůstojnických zkouškách ad.³⁹⁰ Vyjma prvního případu, vyzněly všechny tyto snahy naprázdno. Englovy obavy z germanizace a jeho snahy radikalizovat národnostní otázku se objevovaly také v Hlasech od Blaníka. Na jejich stránkách byli čtenáři nejednou varováni před německou politickou i kulturní aktivitou a nabádáni k vlastenectví:

„Veškerý společenský život náš prosáknut jest němčinou a vlastenci, kteří nejvíce o hrdosti národní mluví a manželky jejich bývají bohužel první v ustupování němčině... Bohužel zapomíná se u nás a mezi námi, že kdokoliv

---

³⁸⁸ Marie Červinková-Riegrová zmiňuje, že ve sporu o mladočeskou politiku s Gustavem Eimem obhajoval přímo „opozičnost za každou cenu. HEIDLER, Jan: c.d., s. 381, č. 854, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové 19.3. 1889.

³⁸⁹ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel neznámému příteli 4.12. 1886, Benešov.

³⁹⁰ SÚA, f. Český klub, k. 3, sign. V – Český klub na říšské radě 1881/2-1890, Protokol z 20.2. 1886.; SRB, Adolf: Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895 (I.), tiskem u F. Šimáčka, Praha 1899, s. 705, 738-739.

němčinou vládne, má ji jen pro sebe, aby měl o jednu zbraň proti Němcům více...³⁹¹

Nejtemnější z Englových obav byla ta, že se od zavedení dualismu v roce 1867 Předlitavsko „připravuje [...] pro Německo“. Východisko z nebezpečí Engel spatřoval jen „v šťastném utvoření se poměrů zahraničních“. Jako již dříve, spoléhal především na Rusko a Francii.³⁹² Mezi mladočechy se řadil k austroslavistickému proudu (vedle Eduarda Grégra, Gustava Eima, Ervína Špindlera ad.), který chtěl rusofilství využít k podpoře českých požadavků v monarchii, ale nepřikládal Rusku natolik zásadní úlohu jako rusofilové typu Jana Vašatého a Karla Tůmy. Mladočeský pokus o uspořádání nové „pouti do Ruska“ při příležitosti náboženských oslav v roce 1888 však pro chladný přístup ruské vlády selhal.³⁹³

Jako frankofil a někdejší účastník „francouzských dýchánek“ v Černém pivovaru v Praze, Engel v květnu roku 1886 nechyběl při založení pražské pobočky Alliance française. Její vznik iniciovali Louis Leger a Soběslav Pinkas. Společnost měla podporovat šíření francouzského jazyka, umění i vědy a byla první organizací tohoto typu, založenou na evropském kontinentu mimo území Francie. K jejím členům náleželo také patnáct poslanců, mezi nimiž převažovali mladočeši. Pro Engla a většinu z nich byl spolek protiváhou německé kulturní rozpínivosti.³⁹⁴ Mladočeši byli v kontaktu s francouzským diplomatem Albertem Lefavrem, podporovali obeslání světové výstavy v Paříži v roce 1889 a dokonce chystali oslavy stého výročí Velké francouzské revoluce.³⁹⁵ Na přípravě posledně zmíněné akce se Engel podílel značnou měrou.

V červenci 1889 požádal okresní hejtmanství o povolení svolat na 4.8. na Velké náměstí v Benešově tábor lidu, kde se mělo hovořit „o právech lidských, o vzniku a vývoji ústavního zřízení a o podmínkách pravé občanské svobody.“ Akce však byla zakázána s odůvodněním, že jde o „oslavování události dějinné, která měla za následek násilné převraty státní...“ a všechna Englova odvolání

---

³⁹¹ HB, roč. 2, č. 1, 1.1. 1886, s. 2.

³⁹² LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel neznámému příteli 4.12. 1886, Benešov.

³⁹³ VOJTĚCH, Tomáš: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách, Praha 1980, s. 64-65.

³⁹⁴ LENDEROVÁ, Milena: Čechy frankofilské: Alliance française v Čechách v letech 1886-1951, habilitační práce, České Budějovice 1994, s. 25-29.

³⁹⁵ VOJTĚCH, Tomáš: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách, Praha 1980, s. 67-68.

až po instanci ministra vnitra byla byla zamítnuta.³⁹⁶ Tak proklamoval „myšlénku svobody a sebeurčování národů“ alespoň ve své řeči na zemském sněmu v listopadu 1889.³⁹⁷ Když v první polovině 90. let Rusko a Francie uzavřely spojení, ideje politického rusofilství a frankofilství se sblížily.

Pod vedením Julia Grégra se mladočeši od roku 1887 soustředili na budování sítě stranických důvěrníků, kteří měli být přítomni v každé významnější obci. V roce 1888 se počet mladočeských politických spolků blížil sedmdesáti a v následujících letech stále stoupal. Nepřímo mladočeši politicky působili také v některých spolcích a posilovali své pozice v samosprávě.³⁹⁸ Hlavním bodem jejich politického programu se v letech 1887-1888 jednoznačně stalo usilování o prosazení státního práva. Ve volbách do zemského sněmu v roce 1889 získali 39 mandátů. Tento úspěch se pak promítl i v dalším obsazování vlivných pozic. Engel tehdy jako zástupce venkovských volebních okresů zasedl (společně s J. Vašatým) ve vedení Hypoteční banky v Praze.³⁹⁹

Když se v lednu 1890 staročeši z iniciativy Taaffeho vlády zapojili do jednání se zástupci německých liberálů, jež měla vést k řešení národnostních neshod a ukončení období německého pasivního odporu v zemském sněmu, mladočeši, kteří nebyli pozváni, na potenciální výsledky pohlíželi od počátku s nedůvěrou. Výsledné punktace pak v únoru odmítli. Ve vymezení německých a dvojjazyčných oblastí spatřovali dělení země a obávali se, že vznik národních kurií na zemském sněmu s právem veta by v budoucnu znemožňoval prosazení státoprávního programu.⁴⁰⁰ Od března proto zahájili proti punktacím kampaň. V jejím průběhu Engel řídil objednávání a šíření agitačních plakátů, vyzíval k podávání petic proti punktacím a dokonce organizoval akci, která měla při sněmovním hlasování zabezpečit odchod takového množství staročeských poslanců, aby punktace nemohly být uzákoněny.⁴⁰¹ Na kampani se podílely i Englovy Hlasy od Blaníka, které jednoznačně vinily Riegra, že „neblahou

³⁹⁶ HB, roč. 5, č. 15, 1.8.1889, s. 2-3; č. 17, 1.9. 1889, s. 1-2. ; LA PNP, f. E. Engel, k. 22, Engel okresnímu hejtmanství v Benešově 3.7. 1889.

³⁹⁷ HB, roč. 5, č. 23, 1.12. 1889, s. 2, „Řeč poslance Dr. E. Engla“.

³⁹⁸ VOJTĚCH, Tomáš: Organizační vývoj mladočeské strany do roku 1891, Československý časopis historický, roč. 25, 1977, s. 567-570.

³⁹⁹ VOJTĚCH, Tomáš: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách, Praha 1980, s. 119.

⁴⁰⁰ URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, s. 389-397.

⁴⁰¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 24, Zápisy ze schůzí sboru důvěrníků a výkonného výboru (1888) 1890-1893, 10.3. 1890, 26.4. 1890.

autoritou svou strhl většinu zástupců národa k nerozvážnému, nešťastnému kroku“.⁴⁰²

Postup mladočeské strany byl úspěšný a brzy do ní vstoupili i některé zpočátku váhající politické frakce. Koncem roku 1890 přibyli realisté a v lednu 1891 po jednáních s Englem skupina poslanců okolo Jakuba Škardy.⁴⁰³ S jednapadesáti mandáty tak měli mladočeši na zemském sněmu nad staročechy převahu. Když pak v březnu 1891 proběhly nové volby do říšské rady, mladočeši dosáhli drtivého vítězství a v dubnu stanul Engel ve vídeňské sněmovně jako předseda sedmatřicetičlenného mladočeského klubu.⁴⁰⁴ Během svého prvního volebního období se z pozice rebelanta a outsidera dostal do čela strany, jež měla být v následujících 90. letech nejvýznamnější českou politickou silou.

„Jsi člen té čety bojující,/ jež mohutnými rameny/ zde zvedla již již klesající/ náš prapor bíle-červený...“.⁴⁰⁵ Těmito slovy začíná báseň, kterou napsal Josef Svatopluk Machar v listopadu 1891 na Englovu počest. Obsah jejích slok je stejně patetický jako zavazující a odráží situaci, v níž se po volebním vítězství Národní strany svobodomyšlné její předáci ocitli. Po letech skromnějších politických zisků od nich jejich voliči očekávali prosazení zásadních národních, jazykových a státoprávních požadavků. Po rozpadu Českého klubu spočívala odpovědnost za českou politiku především na nich. Přitom však neměli na co navázat. „Železný kruh pravice“ vzal za své a mladočechům v říšské radě chyběli političtí spojenci i konexe a rozhodně nemohli očekávat panovníkovy sympatie. Stáli ve sněmovně osamoceni a v opozici vůči vládě. Řadě členů chyběly dostatečné politické zkušenosti. Vůdce mladočeské strany Julius Grégr byl vázán v Praze vedením Národních listů, takže řízení mladočeského klubu v říšské radě bylo kolektivní záležitostí, v níž hrál ústřední roli Engel, jehož v 90. letech nalezneme i v čele mladočeského klubu na zemském sněmu. V užším

---

⁴⁰² HB, roč. 6, č. 15, 1.8. 1890, s. 1.

⁴⁰³ LA PNP, f. E. Engel, k. 24, Zápisy ze schůzí sboru důvěrníků a výkonného výboru (1888) 1890-1893, 30.12. 1890.

⁴⁰⁴ URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, s. 399-400, 410.

⁴⁰⁵ MACHAR, Josef Svatopluk: Třicet roků, Praha 1919, s. 105.

vedení klubu ve vídeňské sněmovně vedle něj působil Josef Kaizl, Alois Pravoslav Trojan, Karel Adámek, Josef Herold, František Tilšer ad.⁴⁰⁶

Co předurčovalo ke klubovnímu předsednictví právě Engla? Na prvním místě to jistě byla jeho píle a organizační schopnosti, ale významnou úlohu hrály i jeho povahové vlastnosti. Podle novináře Josefa Penížka byl Engel „Chladně střízlivý, věcný, rozmyslný, transigentní“, ale současně také dovedl být „resolutní“ a vyvarovat se nerozvážného ukvapeného jednání.⁴⁰⁷ To působilo ve srovnání se starým mladočeštvím grégrovského typu, které bylo impulzivní a plně politické květomluvy, daleko solidněji a trochu jej přibližovalo k realistům.

Jak už dávno věděl Rieger, byl Engel „člověk výborného srdce, nesobecký, kordiální, veselého chování, příjemného společenského mravu“ a navíc „ochotný a úslužný ke všem lidem a přitom značných schopností duševních“, který v lidech vzbuzoval důvěru.⁴⁰⁸ Jeho charisma doplňovala i jeho vizáž.

Marie Červinková-Riegrová ji popisuje takto:

„Engel je postavy souměrné, dosti široký v ramenu, zdá se býti prostřední výšky, ale jevil by se vyšší, kdyby chodil zpřímen a nenakloňoval tak často hlavu kupředu. V tomto nachýleném držení těla projevuje se jakési nedbalé *laissez aller*, kterému se on rád poddává. Má tvář dlouhou, pravidelných rysů, typu více jižního, černý vlas a vous dlouhý, trochu zvláště přistřížený. Velmi měnivý je pohled živých hnědých očí, kterými někdy, je-li rozjařen nějakým kouskem, jež právě provedl, točí tak, že je více než u jiných viděti bělmo očí. Rád upírá zrak na jiné jakoby zespodu, což bývá obyčejem lidí bystře pozorujících...“⁴⁰⁹

Josef Penížek si v obdobném popisu také povšiml jeho silného a příjemného hlasu, který nikdy přehnaně nezvyšoval.⁴¹⁰ Jelikož mu nechyběla určitá noblesa a byl otevřený vůči názorům druhých a „konciliantní“, byl vhodnou osobou k jednáním na nejvyšší úrovni. Penížek byl přesvědčen, že Engel byl „karakter“, „individualita“, „vůdce a pohlavár“.⁴¹¹ Posledně zmíněné tvrzení však není tak jednoznačné. Mladočeská strana neměla žádného velkého vůdce, jenž by imponoval národu tak jako dříve Rieger a nikdo z jejích předáků o takové postavení, jak se zdá, ani neusiloval. Výjimkou nebyl ani Engel. V rámci strany

---

⁴⁰⁶ VELEK, Luboš: Emanuel Engel. Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století, in: *Osobnost v politické straně*, ed. Pavel Marek, Olomouc 2000, s. 37.

⁴⁰⁷ PENÍŽEK, Josef: *Zmých paměti z let 1878-1918*, d. III, Praha 1928, s. 31.

⁴⁰⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Rieger Englovi 28.4. 1885.

⁴⁰⁹ HEIDLER, Jan: c.d., s. 292, č. 674, *Zápisky Marie Červinkové-Riegrové* 6.11. 1886.

⁴¹⁰ PENÍŽEK, Josef: c.d., s. 26.

⁴¹¹ PENÍŽEK, Josef: c.d., s. 32.

byl jen jedním z předáků. Tehdejší kritik mladočeské politiky František Joklík Englově politické úloze přikládal daleko menší význam:

„Předseda klubu mladočeského jest právě jen předsedou nominálním. Řízení politiky mladočeské aspoň v jeho rukou nespočívá. Vyznačuje se sice ctnostmi společenskými, uhlazeností mravů a koncipientností v chování, což ho činí zvláště způsobilým k úkolům representačním a diplomatickým, avšak rázu velikého státníka mu nedodává.“⁴¹²

Pochyboval dokonce i o tom, zda se mu jako lékaři dostává základního „theoretického prohloubání umění politického“.⁴¹³ V tomto směru však Engla (podobně jako zpočátku Rieger) podceňoval. Je pravda, že jeho odlišný způsob myšlení, jehož podstatou byla „kritická analýsa“, někdy dospíval až k závěrům, kdy se mu všechno jevílo „býti relativním“ a ve všem spatřoval „produkt nutných poměrů“⁴¹⁴, avšak celkově byl v převažujícím juristickém prostředí příznivým obohacením. Sám Engel tvrdil: „Vždyť v politice jest to jako v medicíně: správná prognosa rozhoduje o pověsti lékaře!“⁴¹⁵ A jeho pověst opravdu nebyla špatná. U řady rakouských politiků došel ocenění. Jeho dočasný stranický kolega Tomáš Masaryk oceňoval, že Engel „dovede diagnostikovati a analyzovati“⁴¹⁶, Josef Kaizl si zase považoval jeho přehledu o situaci strany. Jeho vlastenectví a politickou šikovnost později vyzdvihl také polský politik a předseda vlády, hrabě Kazimír Badeni a Englovo politické jednání bylo sympatické rovněž poslanci panské sněmovny a ministru obchodu Josefu Baernreitherovi.⁴¹⁷

Jaká byla Englova strategie jednání, která mu vynesla respekt i u politických protivníků? Zakládala se na opatrném vyčkávání a bylo-li třeba i rafinovaném zastírání skutečností a vždy vlídném přístupu. Engel ji ve zkratce popsal svému příteli, klubovnímu kolegovi a novináři Gustavu Eimovi, takto: „každým silným tlakem se budí protitlak... Proto, když je třeba, zatlačím vždy jen co nejmírněji, trochu výkladem, trochu žertem a nejčastěji epikrisí...“⁴¹⁸

---

⁴¹² JOKLÍK, František: Kritika mladočeské politiky, vydal Vilém Svatoň, Praha 1899, s. 14.

⁴¹³ JOKLÍK, František: c.d., s. 14.

⁴¹⁴ HEIDLER, Jan: c.d., s. 292, č. 674, Zápisky Marie Červinkové-Riegrové 6.11. 1886.

⁴¹⁵ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 19.2. 1894, Praha.

⁴¹⁶ LA PNP, f. E. Albert, k. 3, Masaryk Albertovi 21.5. 1890. Cit. dle VELEK, Luboš: Emanuel Engel. Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století, in: Osobnost v politické straně, ed. Pavel Marek, Olomouc 2000, s. 40.

⁴¹⁷ VELEK, Luboš: Emanuel Engel. Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století, in: Osobnost v politické straně, ed. Pavel Marek, Olomouc 2000, s. 38.

⁴¹⁸ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 30.1. 1896, Vinohrady.

Pro tuto strategii Englovi přezdívali „doktor Kašička“.⁴¹⁹ Vedle toho se v okruhu jeho přátel v mladočeském klubu užívala i jeho přezdívka z mládí – „Anděl“⁴²⁰, která přes rozličné konotace, jež zde mohla nabýt, vystihovala především jeho charakterové kvality.

Přitažlivou osobností byl Engel nejen na půdě sněmoven, ale také mimo ně. Když se v mladočeském klubu ve Vídni v 90. letech zformovalo „trochu politicky a trochu podle restaurací“ několik přátelských kroužků, stanul Engel v čele toho nejčetnějšího. V nevelké restauraci ve Florianigasse se scházeli poslanci „bez rozdílu radikálnosti nebo oportunistu“⁴²¹ a jistě se nenudili, jelikož Engel byl zábavným společníkem, se smyslem pro jízlivý humor.

Času na zábavu mu však ve Vídni nezbyvalo mnoho. S nárůstem významu strany vzrostl i počet jeho povinností. Obstarával velmi rozsáhlou agendu, takže zůstával ve sněmovně často až „do pozdní noci“.⁴²² Měl na starosti tiskový odbor, styk s politickými i nepolitickými spolky a schůze, finanční i smírčí záležitosti. Koordinoval činnost strany, organizoval dílčí politické akce, podával jednatelské zprávy o činnosti výkonného výboru a seznamoval poslance s jeho aktuálními stanovisky. Podával zprávy o organizaci, účetnictví a stavu pokladny, koncipoval různá svolání, vyřizoval korespondenci, upomínal dlužníky a při tom všem byl navíc doslova bombardován soukromými i institucionálními žádostmi o různé protekce.⁴²³

Národní strana svobodomyšlná po roce 1891 sdružovala poslance rozličných politických názorů. Kromě mladočechů jako takových zde byli realisté, pokrokaři i zástupci probouzejícího se agrárního hnutí. Realisté a oportunisté se zde střetávali s radikály a Engel měl plné ruce práce s urovnáváním vzniklých rozporů. V první polovině 90. let se Engel řadil ke skupině starých mladočechů a byl věrným stoupencem vůdce strany Julia Grégra. Jelikož ve straně vládla „naprostá rozháranost“, chtěl aby se ujal jejího „pevného vedení“.⁴²⁴ To se však

---

⁴¹⁹ PENÍŽEK, Josef: Z mých pamětí z let 1878-1918, d. III, Praha 1928, s. 28.

⁴²⁰ Např.: LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Bedřich Pacák Englovi 20.2. 1899.

⁴²¹ KRAMÁŘ, Karel: Paměti, vydal Karel Hoch, b.d., s. 287.

⁴²² PENÍŽEK, Josef: c.d., s. 32.

⁴²³ LA PNP, f. E. Engel, k. 24, Zápisy ze schůzí sboru důvěrníků a výkonného výboru (1888) 1890-1893.

⁴²⁴ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 26.9. 1893, Karlovy Vary.

nestalo. K realistům se sice choval vstřícně, ale ne vždy jim důvěřoval a obával se, že za určitých podmínek by se mohli stát pro stranu „nebezpečnými“.⁴²⁵

Za této situace bylo třeba stranu pevněji organizačně sjednotit. Pod Englovým vedením sice klubovní organizační komise vytvořila první písemný statut strany již v roce 1890, avšak v nových podmínkách plně nevyhovoval a tak v první třetině 90. let procházel řadou úprav. Při organizační reformě se Englovi sice nepodařilo sjednotit řízení strany od jejího vedení až po úroveň okresních důvěrníků, ale realizoval alespoň některá dílčí opatření a podařilo se mu zlepšit finanční situaci strany, což v porovnání se stavem jiných politických stran nebylo zrovna málo.⁴²⁶

Na počátku 90. let strana také pociťovala potřebu ujasnění zahraničně-politické koncepce a zejména zaujetí stanoviska k tzv. slovanské otázce. Engel, jehož tato problematika přitahovala, předložil na konci července 1891 výkonnému výboru svou vlastní koncepci. Druhou nabídl poslanec Masaryk. Jejich syntéza, vytvořená Englem, jež považovala za nejvýhodnější orientaci Rakouska-Uherska na Rusko, se pak stala konečnou vnitrostranickou direktivou.⁴²⁷

Neocenitelné bylo pro stranu také Englovo vedení tiskového odboru. V květnu 1891 výkonný výbor přijal jeho návrh, aby byly finančně podporovány časopisy sloužící mladočeským zájmům a od roku 1892 začala pod Englovým vedením fungovat kancelář, která jim zasílala informace. Kromě mladočeského venkovského tisku Engel v 90. letech řídil prostřednictvím novináře Louise Schmidt-Beauchezze i distribuci informací pro francouzský tisk a prostřednictvím svého dávného přítele, básníka Josefa Václava Sládka (a nejen jeho) pro anglo-americký tisk. V písemném kontaktu byl rovněž se zástupci českého krajanského tisku v Americe. I když tato spolupráce často vážla kvůli problémům finančního charakteru a pravděpodobně i riziku, plynoucímu pro

---

⁴²⁵ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 28.8. 1894, Karlovy Vary.

⁴²⁶ VOJTĚCH, Tomáš: Organizační vývoj mladočeské strany do roku 1891, *Československý časopis historický*, roč. 25, 1977, s. 576-579.

⁴²⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 24, Zápisy ze schůzí sboru důvěrníků a výkonného výboru (1888) 1890-1893, 30.7. 1891.; DOUBEK, Vratislav: T.G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910, Praha 1999, s. 74-75.

zúčastněné z postoje rakouských úřadů, byla významným krokem k propagaci českých a úžeji mladočeských názorů v zahraničí.⁴²⁸

Na sněmovní půdě se Engel podílel na snaze o sladění společného postupu všech českých poslanců při prosazování volební reformy, rozvoje samosprávy i národní rovnoprávnosti a jako důvěrník pro otázku českých menšin v německých oblastech Čech se zasazoval o zlepšení jejich situace.⁴²⁹ Během první poloviny 90. let se také tříbily jeho názory na sociální otázku. Uvědomoval si, že politická situace národa souvisí s jeho hospodářskou silou a v říšské radě podporoval zlepšení podmínek společensky slabších vrstev:

„Úpadku nezabráníte, pánové, žádným zákonem. Ten má příčinu stejně vážnou jako smutnou: v ochuzení lidu. Nasaďte, pánové, páku tam, kde zlo vězí, přičiňte se, aby nastal blahobyt měšťanský také v menších městech, a vůbec blahobyt stavů středních... Vzdělání a poměrný blahobyt, to jsou nejjistější podmínky. O ten se postarejte a výsledky se dostaví samy sebou.“⁴³⁰

Politiku sociálních demokratů, kteří v této oblasti sbírali body však neschvaloval.

Spatřoval v ní hlásání „třídního boje ve prospěch toliko jediného stavu“.⁴³¹

Engel se také snažil hájit práva skupin, které byly nějak společensky znevýhodněny. Spisovatelka Eliška Krásnohorská jej na počátku 90. let získala pro myšlenku otevřít ženám možnost vyššího vzdělání a vedle Karla Adámka, Tomáše Masaryka a Josefa Herolda Engel vystoupil v listopadu 1891 v říšské radě s požadavkem, aby si ženy mohly volit povolání, které odpovídá jejich „přirozené povaze“.⁴³²

Jinou takovou skupinou byli židé. Engel uznával, že byli po staletí vystaveni „krutému útisku“ a byl jednoznačným odpůrcem antisemitismu. Židovství však chápal v podstatě jen jako náboženské vyznání a proklamoval, že by se židé měli snažit přilnout k českému národu. Dobře si uvědomoval jejich hospodářský význam i váhu jejich volebních hlasů a v jejich integraci viděl možnost posílení českých pozic. Byl příznivcem Spolku českých akademiků-židů a

---

⁴²⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 24, Zápisy ze schůzí sboru důvěrníků a výkonného výboru (1888) 1890-1893, 30.5. 1891; Zápisy ze schůzí výkonného výboru 1893-1894, 5.2. 1894; k. 4, Ladislav Hejtmánek Englovi 25.8. 1892; Karel Jonáš Englovi 23.2. 1892.

⁴²⁹ SRB, Adolf: Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895 (I.), tiskem u F. Šimáčka, Praha 1899, s. 871-2.

⁴³⁰ HB, roč. 8, č. 12, 16.6. 1892, s. 2-3, „Řeč Dra E. Engla“.

⁴³¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 14, Projevy a přednášky.

⁴³² HB, roč. 7, č. 22, 16.11. 1891, s. 2-3 „Řeč Dra Engla“; NEUDORFLOVÁ, Marie: České ženy v 19. století, Praha 1999, s. 120-121.

Českožidovského spolku v Českých Budějovicích a zůstal jejich zastáncem i v době eskalace antisemitismu koncem 90. let.⁴³³

Poté, co byla v prosinci roku 1893 Národní strana svobodomyšlná dávána do souvislosti s pronásledovaným pokrokovým hnutím, a v dubnu následujícího roku někteří její radikální poslanci v říšské radě ohrožovali stranickou prestiž svými konfliktními postoji, prosadila její reálněji uvažující část přijetí nového programového usnesení. Tzv. nymburská rezoluce nově vymezila vztah k jiným stranám a přinesla upevnění klubovní disciplíny. Mladočeši tak zaujali stanovisko seriózní opozice. Po pádu Taaffeho vlády, v říjnu 1893, již se nepodařilo prosadit zamýšlenou volební reformu a v červnu 1894 také pádu kabinetu knížete Alfréda Windischgrätze, k němuž přispěli svou obstrukcí mladočeši, se na scéně objevil dřívější haličský místodržící, hrabě Kazimir Badeni.⁴³⁴

Již před polovinou 90. let se v Englově korespondenci s Gustavem Eimem objevují jisté náznaky rozchodu s grégrovským radikalismem. Engel odmítá „kostnatět“ a otevírá se „jistému transformismu“.⁴³⁵ Tím se zařadil k realisticky smýšlejícím politikům jako byl Josef Kaizl, Karel Kramář, Gustav Eim či Josef Herold. Sám si to zdůvodňoval takto: „Zvykl jsem si jako lékař hleděti též na politické věci se stanoviska přírodovědeckého a tak nemohu býti radikálem, nýbrž jsem upřímným příznivcem přirozeného vývoje...“.⁴³⁶

Druhá polovina 90. let probíhala především ve znamení jazykových vyrovnání. Od konce roku 1895 byla mladočeská strana prostřednictvím Gustava Eima v kontaktu s ministerským předsedou Badenim a ten ji naznačil možnost jistých politických zisků. Za to však očekával podporu svého návrhu volební reformy. Společně s Gustavem Eimem se Engel v klubu zasadil o prosazení spolupráce s vládou. V dubnu roku 1896 mohl Engel při debatě o volební reformě jménem mladočeských poslanců v říšské radě prohlásit, že budou hlasovat pro „celý zákon“, jelikož zajistí alespoň částečné zlepšení poměrů⁴³⁷ a na počátku května pro jeho předlohu sám hlasoval. Po volbách v březnu 1897, kdy mladočeši

---

⁴³³ HB, roč. 7, č. 18, 16.9. 1891, s. 2-3; PENÍŽEK, Josef: c.d., s. 29.

⁴³⁴ URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, s. 433-434, 425, 437, 440.

⁴³⁵ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 19.5. 1894, Karlovy Vary.

⁴³⁶ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 26.9. 1895, Karlovy Vary.

⁴³⁷ HB, roč. 12, č. 9, 1.5.1896, s. 2, „Projev Dra Engla“.

jednoznačně ovládli politické pole (získali 60 mandátů), probíhala mezi nimi a Badenim zákulisní jednání o přípravě jazykových nařízení, která měla prosadit češtinu jako interní úřední jazyk. Engel se jich účastnil společně s Karlem Adámkem, Eduardem Brzorádem, Josefem Heroldem, Karlem Kramářem, Josefem Kaizlem a Bedřichem Pacákem. Pro prosazení nařízení se však Badenimu nepodařilo zformovat německo-českou koalici, která by je umožnila prosadit a tak podal demisi. Jedinou možností, která se mladočechům nabízela, byla koalice s Polským klubem, českými konzervativními velkostatkáři a německou katolickou lidovou stranou. Mladočeši však váhali, řada jejich představitelů se nechtěla vzdát nezávislého postavení v opozici. V tomto okamžiku Engel učinil krok naprosto zásadního významu. Jako jediný člen mladočeské strany, který navštěvoval jednání výše zmíněných pravicových uskupení, zaujal bez jakéhokoliv zplnomocnění k otázce vstupu mladočechů do koalice kladné stanovisko. Takto, v podstatě omylem, vznikla nová většinová pravicová koalice a Badeni mohl vydat jazyková nařízení.⁴³⁸

Engel se však ze situace dlouho neradoval. Realizace nařízení byla v listopadu 1897 zmařena německou obstrukcí, po níž Badeni definitivně odstoupil. Násilná obstrukce německých poslanců Engla maximálně znechutila a v lednu 1898 na jejich hrozby v českém sněmu rázně odpověděl: „Národ český také zná svou sílu a konečně má také své spojence. Kdyby šlo o to, aby český národ klesl v hrob, věřte mně, že hrob ten by byl příliš veliký, než aby se do něj nevešlo více, než národ český“.⁴³⁹

Nový kabinet barona Paula Gautsche, který zahájil svou činnost v prosinci roku 1897 ještě vzbuzoval naději na rovnoprávné řešení jazykové otázky. Engel však na něj již pohlížel se zřejmou skepsí – obával se odporu Němců.⁴⁴⁰ Jak se ukázalo, oprávněně. Když v březnu roku 1898 Gautsche v úřadě vystřídal hrabě František Thun, zástupci německých stran požadovali jejich odvolání.

V říjnu 1898 se rovněž stavěl skepticky k rakousko-uherskému vyrovnání. Zdálo se mu, že bude stejné, nebo dokonce horší než předchozí a věděl, že

---

⁴³⁸ LA PNP, f. E. Engel, k. 25, Zápisy ze schůzí parlamentní komise a s ostatními kluby, březen – duben 1897, 2.4. 1897 a dále.; URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, s. 460.

⁴³⁹ Cit. dle: SRB, Adolf: Politické dějiny národa českého od roku 1861 do roku 1899, II, Praha 1899, s. 357-358.

⁴⁴⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 25, Nařízení a agenda z jednání o jazykových nařízeních 1897.

nehlasovat pro něj by znamenalo rozpad pravice a vládu politických odpůrců.⁴⁴¹ Thunovy odpovědi na jeho požadavky mu připadaly neurčité a „oddalující“⁴⁴², takže klubu nezbývalo než zaujmout „vyčkávací stanovisko“.⁴⁴³ V září 1899 Thun na možnost řešení jazykové otázky parlamentní cestou kapituloval a odstoupil.

Když byla po nástupu hraběte Manfreda Clary-Aldringena v říjnu 1899 Gautschova jazyková nařízení zrušena a stav se vrátil zpět na počátek roku 1897, mladočeši přešli do opozice a Engel v říšské radě proklamoval jejich nesouhlas s postupem vlády:

„Jest mi především připomenouti, že v jazykových nařízeních náš klub a také náš národ domníval se viděti pokus, aby pozvolna bezpráví na českém národě páchané bylo především cestou rovnoprávnosti odstraněno. Zarmoucení a uražení, otřesení ve své důvěře ve spravedlnost vidíme ve zrušení jazykových nařízeních, proti němuž co nejrozhodněji protestujeme, čin zjevného nepřátelství proti českému národu a politováníhodný ústup před násilnickým terorismem a sotva slýchané všanc vydávání státní autority. Považujeme proto nejostřejší boj proti této vládě za povinnost národní cti.“⁴⁴⁴

Boj s vládou Clary-Aldringena však dlouho netrval, již v lednu roku 1900 se na scéně objevila nová vláda Ernsta von Körbera. Po neúspěšných vídeňských konferencích v únoru 1900 se počátkem května mladočeši obrátili k taktice technické obstrukce. Englovi se však takový postup přičil. Měl obavy, že vláda využije nouzový § 14, kterým by mohl být bez parlamentu prosazen jazykový zákon ve prospěch Němců, že mladočeský postup bude mít neblahé důsledky pro české menšiny v německých oblastech, že se strana v říšské radě dostane do izolace a nakonec ji to politicky oslabí. Velkou váhu rovněž přikládal tomu, aby nebyly ohroženy hospodářské zájmy národa.⁴⁴⁵

S odůvodněním, že nesouhlasí s taktickým postupem strany, Engel v květnu roku 1900 klubu oznámil, že složí svůj říšský mandát⁴⁴⁶ a v prosincových volbách do říšské rady již nekandidoval. Tím se současně vzdal funkce

⁴⁴¹ LA PNP, f. E. Engel, k. 25, Zápisy z porad pravice – březen 1898, 26.10. 1898.

⁴⁴² LA PNP, f. E. Engel, k. 25, Zápisy ze schůzí klubu na říšské radě 1898-1899, 25.10. 1898.

⁴⁴³ ENGEL, Emanuel – HEROLD, Josef: Dvě řeči o rakousko-uherském vyrovnání přednesené ve schůzi Klubu národní strany svobodomyšlné dne 10. listopadu r. 1898, E. Beaufort, Praha 1898, s. 9.

⁴⁴⁴ Cit. dle: ČELAKOVSKÝ, Jaromír: Za Emanuelem Englem, Osvěta, č. 1, 1908, s. 9.

⁴⁴⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 26, NSS-klub poslanců na říšské radě, Protokoly ze schůzí poslanců 21.2. – 8.6. 1900, 4.5. 1900, 8.5. 1900; LA PNP, f. E. Engel, k. 6, Engel Václavu Škardovi 7.5. 1900, Karlovy Vary.

⁴⁴⁶ LA PNP, f. E. Engel, k. 23, Engel Klubu svobodomyšlných lidových poslanců českých v radě říšské 14.5. 1900, Karlovy Vary (koncept).

klubovního předsedy. To od Engla, jenž v říšské radě působil již patnáctý rok, nikdo nečekal. Vždyť byl mužem, který byl pro své schopnosti parlamentáře vysílán k císaři, mužem o němž se v období vlád Badeniho i Körbera uvažovalo jako o možném českém ministru krajanovi a jenž mohl mít vrchol své politické kariéry ještě před sebou. Naléhání vedoucích představitelů mladočeské strany a dokonce i předsedy vlády Ernsta von Körbera, aby svou rezignaci vzal zpět, však jeho rozhodnutí nezvrátilo. Nadále zůstal již jen poslancem českého sněmu. Englův odchod z vysoké politiky reflektovaly všechny významné noviny a objevovala se kolem něj řada různých spekulací o politických důvodech, které jej k tomu vedly.⁴⁴⁷ Hlavní příčina, s níž se Engel svěřil jen příteli Josefu Penížkovi, však byla prozaická: nedostatek finančních prostředků.⁴⁴⁸ Jedinou důstojnou cestu ze své tísnivé situace spatřoval v tom, že se bude cele věnovat své lékařské praxi.

5.2 Život v Karlových Varech

„Vězí ve mně dosud dvě duše: politická a medicínská, a ty mnohdy svádějí boje dosti kruté“⁴⁴⁹, svěřil se Engel Eimovi počátkem 90. let, aniž by tušil, jak dlouho tento jeho vnitřní svár potrvá a jak nakonec dopadne.

Lékařská praxe v Benešově ani v Sedmihorkách mu v druhé polovině 80. let nevynášela tolik, kolik by si představoval. Na počátku 90. let se proto přestěhoval zpět do Prahy a do Benešova již jen pravidelně dojížděl se svými příspěvky do Hlasů od Blaníka. Pokud nebyl ve Vídni, trávil pravidelně zimní období v bytě na Palackého třídě č. 22 na Vinohradech.⁴⁵⁰

V létě roku 1892 pak zkusil své štěstí jako lázeňský lékař v Karlových Varech a od té doby zde v čase parlamentních prázdnin pravidelně ordinoval. Výstavné lázeňské město, plné hotelů, restaurací, kaváren a hudebních pavilonů, které návštěvníkům nabízelo kromě léčivých kúr řadu možností společenského, kulturního i sportovního vyžití, každoročně přitahovalo více než 40 000 návštěvníků. Nejvíce jich přijíždělo z Německa, rakouských zemí, Ruska,

---

⁴⁴⁷ LA PNP, f. E. Engel, k. 16, Novinové výstřižky.

⁴⁴⁸ PENÍŽEK, Josef: Zmých paměti z let 1878-1918, d. III, Praha 1928, s. 58-59.

⁴⁴⁹ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 23.8. 1893, Karlovy Vary.

⁴⁵⁰ HB, roč. 23, č. 44, s. 6-7 „Hrst dokumentů a vzpomínek“.

samotných Čech i jiných částí monarchie. V sezónním období zde působilo přes sto lékařů.⁴⁵¹ Pacientů byl sice dostatek, nicméně mezi lékaři panovala určitá rivalita a jestliže se Engel chtěl zařadit mezi renomované lékaře s početnou klientelou, kteří vydělávali značné sumy, musel se opravdu snažit.

V prvním roce se mu podařilo vydělat 1 500 zlatých a v roce 1893 očekával již zisk 3 000 zlatých.⁴⁵² Na konci června roku 1893 se mohl příteli Gustavu Eimovi pochlubit: „Praxe mi tu značně přibývá, a půjde-li to stejným vzrůstem, tož budu si za rok muset opatřit již povoz.“⁴⁵³ Do poloviny 90. let jeho klientela vzrostla natolik, že musel vynaložit maximální úsilí, aby uspokojil všechny své pacienty: „jest to zde pravá tortura a musím týdně obětovat alespoň 2-3 noce, abych jakž takž mohl všemu, co se ode mne žádá, jen poněkud býti práv!“⁴⁵⁴ Za této situace začal uvažovat o tom, že by se do Karlových Varů mohl přestěhovat nastálo. Nejdříve si však chtěl vybudovat pevné zázemí, jelikož už dál nechtěl žít jako starý mládenec.

Někdy před polovinou 80. let se seznámil s o devatenáct let mladší Bohumilou Šindelářovou, rozenou Jandovou. Pocházela z kupecké rodiny v Dolním Bousově u Jičína a byla – k Englovu neštěstí – vdaná za zemského advokáta Ferdinanda Šindeláře.⁴⁵⁵ Její manžel trpěl vážnou duševní chorobou a nacházel se v ústavní péči.⁴⁵⁶ To bylo vážnou překážkou jejich vztahu, který byl pro jejich okolí neúnosný. Na změnu této situace Engel čekal celých dvanáct let.⁴⁵⁷ Možnost sňatku se jim otevřela teprve po Šindelářově smrti v červenci roku 1895. Byli oddáni dne 28.1. 1896 v kostele svaté Ludmily na Vinohradech⁴⁵⁸ a svatba proběhla za přísného utajení. „Takový starý beran jako já, přece musí hledět, aby se mu již napřed nesmáli, že do té sedmé svátosti ještě leze!“⁴⁵⁹, ospravedlňoval Engel své tajnůstkářství Eimovi, ale skutečnou příčinou utajení

---

⁴⁵¹ ZATLOUKAL, František: Karlovy Vary a jejich léčivý význam, Alois Wiesner, Praha 1898, s. 19-20, 29, 37.

⁴⁵² LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 23.8. 1893, Karlovy Vary.

⁴⁵³ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 29.6. 1893, Karlovy Vary.

⁴⁵⁴ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 16.7. 1895, Karlovy Vary.

⁴⁵⁵ AMP, f. Sbírká matrik, sign. VIN O4 1894-1897, s. 196v-197.

⁴⁵⁶ VELEK, Luboš: Emanuel Engel. Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století, in: Osobnost v politické straně, ed. Pavel Marek, Olomouc 2000, s. 41.

⁴⁵⁷ PENÍŽEK, Josef: c.d., s. 63.

⁴⁵⁸ AMP, f. Sbírká matrik, sign. VIN O4 1894-1897, s. 196v-197.

⁴⁵⁹ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 30.1. 1896, Vinohrady.

byly bezpochyby obavy z pomluv. Novomanželé poté společně bydleli na Vinohradech v domě č. 136.

S milovanou ženou si však Engel nemohl dovolit v Praze trávit mnoho času. Když nebyl ve vídeňské sněmovně, musel být ve své karlovarské ordinaci. Spor o obstrukci v roce 1900 pro něj byl příležitostí, aby vyřešil své dlouholeté schizma mezi politikou a medicínou a stabilizoval své finanční poměry i soukromý život. Jeho hlavním působištěm se pak staly Kalovy Vary, kde bydlel v domě č. 1107 v někdejší Lotharingenstrasse a poté v domě zvaném Lorbeerkrantz v někdejší Kreuzstrasse.

V převážně německých Karlových Varech Engel věnoval velkou část svého volného času zdejší Slovanské besedě. V tomto spolku se od roku 1881 sdružovali příslušníci české menšiny. Beseda však v 80. letech trpěla nedostatkem členů, vlivných příznivců a potažmo finančních prostředků. Její situace se zlepšila až s Englovým příchodem na počátku 90. let. Byl zvolen jejím předsedou a svým „věhlasem“ jí zajistil „pevné trvání“.⁴⁶⁰ Beseda se v době jeho vedení přestěhovala ze skromných prostor v domě banky Slavie do lépe vyhovujících prostor nového domu v Lotharingenstrasse č. 1107, kde měla k dispozici čítárnu, restauraci i sál. Každé úterý, čtvrtek a neděli se zde konaly večírky a různé dýchánky, jež někdy doplňovala také hudební vystoupení.

V letní lázeňské sezóně besedu vedle Čechů navštěvovali také hosté slovanských národností a Francouzi. Duší pánské společnosti byl Engel a kolem jeho ženy Bohumily se zase shromažďovaly ženy z „úřednických i dělnických“ vrstev. V roce 1907 beseda zesílila natolik, že dům č. 1107, který měla dosud pronajatý, zakoupila.⁴⁶¹

Do veřejného povědomí (nejen v Karlových Varech) se Engel také zapsal založením vlastní „české školy“. V roce 1906 jej zaujala myšlenka otevřít ve městě pro děti z českých rodin kurz českého jazyka, který měl vykompenzovat vliv převažujícího německého prostředí, v němž žily. Na počátku roku 1907 v tomto smyslu oslovil české rodiče a současně požádal o podporu Matici školskou. V lednu se mu v jeho „škole“ sešlo dvacet dětí ve věku od šesti do

⁴⁶⁰ LA PNP, f. E. Engel, k. 7, Pozdravní adresa Slovanské besedy v Karlových Varech 25.12. 1893.

⁴⁶¹ HB, roč. 23, č. 11, 16.3. 1907, s. 2-3; LA PNP, f. E. Engel, k. 20, Slovanská beseda v Karlových Varech; ZATLOUKAL, František: c.d., s. 50-51.

čtrnácti let a když je koncem měsíce Matice vybavila slabikáři, čítankami, početnicemi i sešity, mohl Engel svou pedagogickou činnost plně rozvinout. Škola záhy získala takovou popularitu, že do ní začali přihlašovat své děti i německy hovořící rodiny a tak ještě v lednu vzniklo druhé, německé oddělení. Přes odpor německých nacionalistů počet Englových žáků závratně narůstal. V půli února jen počet dětí v německém oddělení dosáhl 135 a na konci měsíce bylo dětí ve „škole“ celkově přes 300. Engel sám již výuku nestíhal a české oddělení převzala jeho žena. V čem tkvěl Englův úspěch? Kromě toho, že nabídl něco nového, netypického, především v jeho laskavém přístupu, kterým dokázal děti zaujmout i pobavit. Na nátlak karlovarských německých nacionalistů však Engel nakonec musel výuku v německém oddělení na počátku března zastavit.⁴⁶²

Další výraznější činorodé práce již Engel nebyl schopen. Po dvou letech, co jej sužovalo onemocnění jater, v sobotu 26. října roku 1907 před čtvrtou hodinou ranní zemřel. Bylo mu 63 let. O dva dny později s ním proběhlo v domě Slovanské besedy v Karlových Varech poslední rozloučení a následující den byla rakev převezena do kostela Panny Marie před Týnem a odtud na olšanské hřbitovy.⁴⁶³

Tím se jeho životní pout' definitivně uzavřela. Zdá se, že jeho dlouholetý vnitřní spor mezi politikou a medicínou nakonec rozhodla láska k mladé ženě. Záměr hmotně ji zabezpečit, kvůli němuž politiku opustil, se mu však realizovat nepodařilo. Příčina je nasnadě: smysl života spatřoval jinde než v osobním pohodlí a štěstí.

---

⁴⁶² LA PNP, f. E. Engel, k. 7, Vyučování dětí češtině v Karlových Varech 1907; HB, roč. 23, č. 10, 9.3. 1907, s. 2-3.

⁴⁶³ HB, roč. 23, č. 44, 2.11. 1907, s. 2-4.

Závěr

„Býti osudu k dispozici“ - tato slova, vytržená z kontextu, je třeba ospravedlnit, ujasnit. Neznamenají pouhopouhý Engluův fatalismus, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale spíše jeho vrozenou impulzivitu a z ní plynoucí otevřenost jeho záměrů a názorů, která se u mladého Engla projevuje jako určitá přelétavost, nevyhraněnost, nezakotvenost a v pozdějším věku jako přístupnost „jistému transformismu“⁴⁶⁴.

Tento jeho životní „modus“ se pak opírá o jeho evolucionismus a determinismus. To však neznamená, že by popíral lidskou svobodu, naopak, zdůrazňoval, že je „třeba míru její relativní samému sobě na jisto postavit“.⁴⁶⁵ Pluralita jeho vnitřních „imperativů“ jej přiváděla k názorovému relativismu a z něj plynoucí tolerance:

„dospívá někdy k laskavému stanovisku, kde vše se mu jeví býti relativním, vše chce vysvětlit jako produkt nutných poměrů, ba že i pojmy o dobru a zlu ztrácejí pro něj svou určitost a mizí v nimbu relativnosti, a [...] jen jeho dobré srdce udržuje jej, aby neutonul v samém naprostém relativismu...“⁴⁶⁶

Přes názorovou otevřenost a proměnlivost však Englovi nechybí životní cíl a smysl. Je jím jeho celoživotní úsilí o zlepšení situace českého národa, vlastenectví. Během života se mění jeho projevy, k prosazování vlasteneckých záměrů užívá jiné prostředky: patnáctiletý Engel vyzývá k neúčasti na Schillerových oslavách, dvacetiletý ve své poetice horuje proti utlačování svého národa a je připraven bojovat proti „germánské hrozbě“ v podobě pruského vojska, třicetiletý se pro čest národa touží účastnit války na Balkáně, čtyřicetiletý na říšské radě podle svého přesvědčení nekompromisně hájí české zájmy, padesátiletý se obrací k politickému oportunismu a prostřednictvím zákulisních tahů se snaží prosazovat alespoň pozvolný progresivní vývoj, šedesátiletý vyučuje karlovarské děti z českých i německých rodin českému jazyku, chtěje svým pedagogickým přispěním zlepšit soužití mladé generace. Volba dílčích

---

⁴⁶⁴ LA PNP, f. G. Eim, k. 17/B/4, Engel Eimovi 19.5. 1894, Karlovy Vary.

⁴⁶⁵ LA PNP, f. E. Engel, k. 8, Engel Červinkovi 21.2. 1873, Valrose.

⁴⁶⁶ HEIDLER, Jan (ed.): Příspěvky k listářu Dra Františka Ladislava Riegra, d.II 1872-1903, Praha 1926, s. 292-293, č. 674, Zápisky M.Č.R., 6.11. 1886.

cílů a prostředků je různá, ale hlavním cílem pro něj vždy zůstává prospěch národa. Jeho nacionalismus a radikalismus tak nakonec vyúsťuje do snahy o česko-německé smíření.

Tato práce podala nástin Englovy individuální životní cesty, postihla její hlavní etapy, avšak nemohla – a ani to nebylo jejím cílem – vyčerpat celou stávající škálu pramenů, jež se k tomuto tématu váže. Englova osoba může i nadále vyvolávat určité otázky a prameny, které v této práci nebyly využity, mohou poskytnout nové odpovědi.

Přehled použitých zkratk

- AAV ČR – Archiv Akademie věd České republiky
ANM – Archiv národního muzea
AMP – Archiv hlavního města Prahy
b.d. – bez data vydání
b.m. – bez místa vydání
c.d. – citované dílo
cit. – citováno, citace
c.k. – císařsko-královské
d. – díl
ed. – editoval
f. – fond
fol. – folio, list v rukopisu nebo knize
HB – Hlasy od Blánika
inv.č. – inventární číslo
J.J. – jeho jasnost
k. – karton
k.k. – kaiserlich-königliche, c.k.
kr. – krejcar/krejcarů
LA PNP – Literární archiv Památníku národního písemnictví
Med. Dr. – medicinae doctor, lékařský titul udělovaný do r. 1872
MHMP – Magistrát hlavního města Prahy
NSS – Národní strana svobodomyslná
roč. – ročník
roz. – rozená/ý
SH – Staré Hrady, detašované pracoviště LA PNP
sign. – signatura
v. – verso, označení druhé strany folia
zl. – zlatý/zlatých

Prameny a literatura

Archivní prameny

Archiv hlavního města Prahy (AMP)

I – Judiciale (nezařazený)

Sbírka matrik

Archiv národního muzea v Praze (ANM)

František Ladislav Rieger – osobní pozůstalost

Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP)

Gustav Eim – osobní pozůstalost

Emanuel Engel - osobní pozůstalost

Antonín Jaroslav Vrťátko - osobní pozůstalost (SH)

Státní ústřední archiv v Praze (SÚA)

České místodržitelství Praha – prezídium 1855-1859

Český klub na říšské radě 1881/2-1890

Policejní ředitelství Praha I

Sokol pražský (1857) 1861-1959

Edice

HEIDLER, Jan: Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra, II. (1872-1903), Praha 1926.

Dobové publikace a memoáry

Almanach královského hlavního města Prahy, Praha 1898.

AMERLING, Karel Slavoj: Dějiny první hlavní české školy a kursu učitelského, in: Památce Amerlingově. Časové otázky a rozpravy pedagogické XIV., Praha 1908, s. 5-26.

- ČELAKOVSKÝ, Jaromír: Za Emanuelem Englem, Osvěta, roč. 38, 1908, s. 1-11.
- ČERVINKA, Václav: U kolébky Sokola, Praha b.d.
- Týž: Z jarního rašení národního života v letech 1855-1865, Osvěta, roč. 42, 1912, s. 272-278, 370-375, 437-444, 514-522, 588- 596, 665-672, 748-751.
- ENGEL, Emanuel: Básně, vyšlo v komisi Národního knihkupectví Emanuela Petříka, Praha 1867.
- ENGEL, Emanuel – HEROLD, Josef: Dvě řeči o rakousko-uherském vyrovnání přednesené ve schůzi Klubu národní strany svobodomyšlné dne 10. listopadu r. 1898, E. Beaufort, Praha 1898.
- GRÉGR, Euard: Denník, II., Praha 1914.
- HELLER, Servác: Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického, II., b.m. 1918.
- JOKLÍK, František: Kritika mladočeské politiky, vydal Vilém Svatoň, Praha 1899.
- KRAMÁŘ, Karel: Paměti, vydal Karel Hoch, b.d.
- MACHAR, Josef Svatopluk: Třicet roků, Praha 1919.
- NAVRÁTIL, Michal: Almanach československých právníků, Praha 1930.
- Týž: Almanach českých lékařů, Praha 1913.
- NERUDA, Jan: Podobizny III, Praha 1957.
- Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, Aion CS 1997.
- Památník Sokola pražského, tiskem J. Otty, Praha 1883.
- PENÍŽEK, Josef: Z mých pamětí z let 1878-1918, III., Praha 1928.
- Programm des k. k. akademischen Staats-Gymnasium zu Prag am Schlusse des Schuljahres 1855, Tiskem u Jaroslava Pospíšila, Praha 1855.
- QUIS, Ladislav: Kniha vzpomínek, II., Praha 1902.
- RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945.
- Táž: Salony, Praha 1920.
- SRB, Adolf: Politické dějiny národa českého od roku 1861 do roku 1899, I., II., Praha 1899.
- STREJČEK, Ferdinand: České školy básnické 19. věku, Praha 1921.

Týž: Naši buditelé v Benátkách nad Jizerou, Benátky nad Jizerou 1936.

ŠAFRÁNEK, Jan: Školy české, Praha 1913.

ŠTOLBA, Josef: Z mých pamětí. Vzpomínky ze života, z divadla a z literárních styků, Praha 1906.

ZATLOUKAL, František: Karlovy Vary a jejich léčivý význam, Alois Wiesner, Praha 1898.

ZÍBRT, Čeněk: Literární společnosti z let šedesátých: Čechoslovan, Bratří literární, Vltavan, Oreb, Slavoj, Ruch. In: Časopis Musea království českého, roč. 85, 1911, s. 91-159; roč. 86, 1912, s. 234-238.

Dobový tisk

Hlasy od Blaníka 1885-1907

Koruna česká, 1885

Národní listy, 1867

Nedělní svornost, Chicago 1907

Pražské noviny, 1859

Literatura

DOUBEK, Vratislav: T.G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910, Praha 1999.

HAVRÁNKOVÁ, Hana: Vznik Sokola a jeho vývoj do utvoření České obce sokolské, in: Sokol v české společnosti 1862-1938, Praha 1996, 9-54.

HLAVÁČKOVÁ, L.- SVOBODNÝ, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990, Praha 1993.

HORSKÁ, Pavla: Sladká Francie, Praha 1996.

LENDEROVÁ, Milena: Čechy frankofilské: Alliance francaise v Čechách v letech 1886-1951, habilitační práce, České Budějovice 1994.

Táž: Pražské salony a kávové společnosti v 19. století, in: Documenta Pragensia XVIII, Praha 2000, s. 199-210.

MATOUŠEK, Miloslav: České lékařstvo v druhé polovici 19. století, Praha 1947.

Týž: Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy, Praha 1954.

MATYS, Rudolf: Kapitoly z dějin Umělecké besedy, Praha 2003.

- NEUDORFLOVÁ, Marie: České ženy v 19. století, Praha 1999.
- PFAFF, Ivan: Česká přináležitost k západu v letech 1815-1878, Brno 1996.
- PROCACCI, Giuliano: Dějiny Itálie, Praha 1997.
- PURŠ, Jaroslav: K případu Karla Sabiny, Rozpravy Československé akademie věd, roč. 69, sešit 8, Praha 1959.
- ROUBÍK, František: Účast policie v útoku na rukopisy roku 1858, in: Od pravěku k dnešku, II., Praha 1930, 435-449.
- SAK, Robert: Rieger. Konzervativec nebo liberál ?, Praha 2003.
- Týž: Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté, Praha-Litomyšl 2003.
- SEŇKOVÁ, Dagmar: Příspěvek k životopisu Emanuela Engela (1844-1907), in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Historický ústav ČSAV, Praha 1991, s. 137-148.
- SRŠEŇ, Lubomír: Pražský salon u Palackých a Riegrových, in: Salony v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 98-100.
- SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004.
- TYWONIAK, Jiří: Benešov a Konopiště v minulosti, Benešov 1992.
- URBAN, Otto: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982.
- VELEK, Luboš: Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století, in: Osobnost v politické straně, (ed.: Pavel Marek), Olomouc 2000, s. 33-45.
- Týž: „Takový život nestojí za zlámanou grešlí!“ Obrázky ze života českých poslanců 19. století, Kuděj, č. 2, 1999, s. 49-63.
- Týž: Způsoby politické komunikace v 19. století: Místo a role politické schůze v politické kultuře v českých zemích 1861-1914, in: Komunikace a izolace v české kultuře 19. století, Praha 2002, s. 204-212.
- VOJTĚCH, Tomáš: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách, Praha 1980.
- Týž: Organizační vývoj mladočeské strany do roku 1891, Československý časopis historický, roč. 25, 1977, s. 554-582.
- VOPRAVIL, Jaroslav: Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře, Praha 1973.

Příloha 1: E. E. jako sokolský činovník, b. d., snad přelom 70. a 80. let, LA PNP, f. E. Engel, k. 30.

Příloha 2: E. E. v době svého politického působení, b. d., LA PNP, f. E. Engel, k. 30.

